

Udvalg af Biskop G. P. Brammers Brevveksling (B).

Ved **Bjørn Kornerup.**

Skønt man gennem G. P. Brammers Brevveksling med Kultusminister J. C. H. Fischer 1876—80 har rig Lejlighed til at lære Biskoppens Synspunkter at kende over for en Række kirkelige Spørgsmaal, især Embedsbesættelser, i et kortere Aaremaal, er det dog ikke uden Interesse at iagttage, hvorledes han udtaler sig om beslægtede Sager i Breve til en Ligemand, sin Kollega paa Fyens Bispestol 1851—89, *Christian Thorning Engelstoft* (1805—89). Som det fremgaar af det første af disse Breve, havde Engelstoft tidligere vist Brammer »personlig Velvillie«, men først efter Engelstofts Udnævnelse til Biskop traadte Brammer i et nærmere Forhold til ham, idet han paa-begyndte en regelmæssig Korrespondance med sin nye Embedsbroder. Antagelig er denne Brevveksling blevet fortsat til Brammers Død 1884, men uheldigvis standser den bevarede Del heraf allerede 1876. Beklageligt er det ligeledes, at man kun har bevaret Brammers Breve, men ikke Engelstofts Svar, der som saa meget andet af Brammers store Brevsamling maa være gaaet tabt. I mange Tilfælde vilde det have været af Betydning at have haft Materiale til at lære Engelstofts Stilling til de foreliggende Sager at kende, snart i Tilslutning til, snart i Modsætning til Brammer. Rent epistolografisk betragtet er Tabet af Engelstofts Breve dog næppe alt for stort, da den i andre Henseender saa højt fortjente Mand ikke havde sin egent-

Fig. 1. Biskop, Dr. theol. G. P. Brammer.
(Efter Fotografi, taget 1881, tilhørende Det kgl. Bibliotek).

lige Styrke som Brevskriver, som det klart nok fremgaar af de i 6. R. III, 41—95 meddelte Breve fra ham til Fischer.

Brammer haabede fra Begyndelsen i den nye fyenske Biskop at finde en Støtte for sit højkirkelige, især mod grundtvigsk prægede Frihedstendenser lidet imødekomende Kirkesyn og en Kampfælle i sin hele konservative Kirkepolitik. I begge Henseender gik hans Forhaabninger i Opfyldelse, om end der nu og da kunde vise sig mindre Divergenser mellem dem, rent bortset fra den psykologiske Forskel mellem den blide og lærde Odense-Bisp og den afgjort praktisk anlagte Brammer, der med megen Myn-dighed førte Krumstaven i sit Stift. Den her meddelte Brevveksling indeholder da ogsaa værdifuldt kirkehisto-risk Kildestof til Belysning af den kirkelige Udvikling i Danmark i den mærkelige Overgangsperiode, der ligger mellem Aarene 1850 og 1875. Ganske særlig er den af Be-tydning for Forstaaelsen af de Forhandlinger, der førte til Valgmenighedsloven af 1868, og til Oplysning om de Bispemøder, som Brammer fra ca. 1855 aarligt foranstal-tede afholdt i sin Bispegaard i Aarhus, og som virkede som et Slags ikke-officielt »Kirkeraad«.

Brevrækken tegner tillige et smukt Billede af det ind-byrdes Forhold mellem de to fortjente og betydelige Mænd. Fra en velvillig, væsentlig kollegialt betonet Forbindelse udviklede deres Forhold sig i Aarenes Løb til at blive et varmt personligt Venskab, der bl. a. gav sig Udtryk i gen-sidig Interesse for den Skæbne, der blev Brevskrivernes Børn til Del. At udelade Bemærkninger i Brevene om dette og lign. vilde sikkert være principielt urigtigt og give et fortegnet Helhedsbillede¹. Ytringer af denne Karakter er

¹) Det kunde maaske være overflødigt udtrykkeligt at gøre op-mærksom herpaa, men da en Anmelder (*P. G. Lindhardt* i »Kristeligt Dagblad« for 30. Marts 1944), hvis selvsikre Tone synes at staa i et beklageligt Misforhold til hans Indsigt i de Fænomener, han bedømmer, ud fra en snæver teologisk Horizont har opholdt sig over, at der ved

Fig. 2. Biskop, Dr. theol. C. T. Engelstoft.
(Efter Fotografi, tilhørende Redaktør Povl Engelstoft).

derfor bibeholdt som Vidnesbyrd om de to Biskoppers nære Forhold og — i Forbindelse med andre af beslægtet Karakter — som betegnende for Tonen og Aanden i en Periode, der bl. a. kendetegnedes ved en egen Humanitet i Tankegang og Urbanitet i Formen. En næsten pudsigt Forandring i Brevstilen gør sig fra Brammers Side gældende i den korte Periode i 1864, da Engelstoft, hans tidligere sideordnede Kollega, pludselig var blevet hans Overordnede som Kultusminister. Da Engelstoft faa Maaneder senere vendte tilbage til sit gamle Embede, faldt da ogsaa Brevenes Tone ned i deres sædvanlige Leje.

Medens Brevene Nr. 34—6, 41, 47—9 fra ældre Tid fandtes i C. T. Engelstofts Privatarkiv i Rigsarkivet, er de øvrige Breve med stor Velvilje fremskaffet af fhv. Overførster Fr. Brammer og af denne stillet til min Raadighed. De overgaar nu alle til Rigsarkivet. — Skønt der er ofret en ikke ringe Tidsanvendelse paa Udarbejdelsen af Kommentaren, vil enhver Kyndig vide, at der ved et Kildemateriale af denne Art kan forekomme Punkter, paa hvilke det ikke lykkes at komme helt til Bunds.

1.

Aarhus Bispegaard, d. 29de Novbr. 1851.

Deres Høiærværdighed ville modtage min broderlige Lykønskning til Deres Udnævnelse til Biskop i Fyen¹. Det glæder mig, at en Mand, for hvem jeg i mange Aar har næret Høiagtelse og som har viist mig personlig Velvillie, er bleven udnævnt til min Medarbejder i det vistnok ligesaa vanskelige som vigtige Tilsynsembede i den danske

Udgivelsen af Brevstof i nærværende Tidsskrift ogsaa tages Hensyn til de Sider af Kirkehistorien, som vender ud mod den almindelige Kulturudvikling, er det aabenbart ikke helt upaakrævet at understrege de Principper, der følger her.

¹) Professor, Dr. theol. C. T. Engelstoft var 16. November 1851 blevet udnævnt til Biskop over Fyens Stift.

Kirke. Deres Kjærlighed til denne og Deres dybe Indsigt i dens Historie og Forfatning vil, under Guds Naade, visse-
lig komme den til Gode under de mange Anfægtelser, som
den nærmeste Tid sandsynligviis vil føre med sig. At vi,
kaldte til den bestaaende danske Folkekirkes Forsvarere
og Opbyggere, ville, Hver paa sit beskikkede Sted, arbeide,
bede og kæmpe under Aandseenhed og sammenholdte ved
Fredens Baand, er min glade Forvisning og mit velbe-
grundede Haab. *Unitas in necessariis charitasque in om-*
*nibus*¹ vil der da, næst Guds Hjælp, findes hos os; og saa
liberale ere vi jo ogsaa, at in dubiis libertas hverken skal
savnes i vore Stifter eller i vort gjensidige Forhold eller
i vor Bedømmelse af hinandens Embedsgjerning.

Med den almindelige Mening er jeg enig deri, at Uni-
versitetet og det danske Bibelselskab² ville ved Deres Høi-
ærværdigheds Befordring lide et Tab, som vanskeligt kan
erstattes. Det glæder mig imidlertid, at De, hvad jeg af
vor fælleds Ven Professor Scharling har erfaret, vil ved-
blive at udgive theologisk Tidsskrift³ i Forening med ham,
og jeg nærer endog det Haab, at Deres nye Stilling vil faae
en gavnlig Indflydelse paa den praktiske Theologies Be-
handling i Tidsskriftet og derved paa dets Udbredelse
iblandt Geistligheden.

Anbefalende mig til Deres Høiærværdigheds kjærlige
Erindring og broderlige Tillid henlever jeg

Deres ærbødigst hengivne

Brammer.

¹) Dette ofte citerede Ord tillægges almindeligvis Augustin, men
kan ikke paavises i hans Skrifter; det synes at stamme fra Acontius
(Frantz Dahl, Frederik VI og Anders Sandøe Ørsted i 1826 S. 115).

²) Engelstoft var 1838 blevet udenlandsk og 1839 tillige indenlandsk
Sekretær ved Bibelselskabet for Danmark.

³) Engelstoft udgav 1837—61 sammen med sin Kollega Professor
Carl Emil Scharling (1803—77) »Theologisk Tidsskrift«.

2.

Aarhus Bispegaard, d. 14de Marts 1852.

Kjære, høiærværdige Hr. Embedsbroder!

Med Glæde og Tillid hilser jeg Dem, høitagtede Hr. Biskop! som min Embedsbroder, efterat De nu har modtaget den biskoppelige Indvielse¹ og, som jeg formoder, taget Deres Bispestol i Besiddelse. De beklæde den længe og med Hæder til Guds Ære, hans Riges Komme og navnlig den danske Kirkes Fremvekt og Beskjermelse! Tiderne ere onde og vort Embede vanskeligt. Desto inderligere maae vi bønfalde Herrens gode Aand om at lede os og desto fastere maae vi holde sammen i broderlig Kjærlighed for at lette hverandre det vanskelige Hverv, ja holde sammen i Troen, paa det at Herrens Byrde maa blive os let.

Som jeg allerede tidligere havde Tilbøielighed til at henvende mig til Dem af et fuldt og aabent Hjerte, saaledes gjør jeg det nu saa meget mere uforbeholdent, som De ved Deres mig inderlig kjære Brev er kommen mig saa venlig og tillidsfuld imøde. Tak, hjertelig Tak for dette Brev, som for hele dets Indhold, saaledes ogsaa fordi De har tænkt paa at lade mig see Deres Forslag til en Kirkeforfatning², inden De offentliggjør det. Naturligviis vil det høilig interessere mig at læse Deres Skrift herom og jeg paaskjønner meget den Ære og Tillid, De viser mig ved at ville høre mine Bemærkninger desangaaende. Efter Evne, i hvert Fald oprigtigt, skal jeg meddele dem; men, da det maaskee er Dem om at gjøre, at Bogen snart skal

¹) Engelstoft indviedes til Biskop samtidigt med S. C. W. Bindsbøll 21. Februar 1852 af J. P. Mynster, der som Program ved denne Lejlighed udsendte sin Afhandling: »Den christne Kirkes Stiftelse».

²) Foreligger ikke trykt, hvis der da ikke er Tale om det »Forslag til en Kirkeforfatning«, som Engelstoft 1857 fremsatte til Forhandling paa Landemodet i Odense (Fyens Stifts Landemode-Act 1857 S. 33 f., jvfr. Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark 1857, Nr. 28—9).

udkomme, tillader jeg mig dog at yttre, at jeg frygter, den vil komme til at henligge for længe hos mig, dersom den ikke omtrent bliver mig tilstillet ved Paasketider, hvor jeg haaber at faae noget mere Frihed fra Contoirforretninger end jeg i den sidste Maaned havde og i denne har. Ved Deres venskabelige Yttring til mig om Deres Bog maa De da endelig heller ikke i nogen Henseende ansee Dem bunden.

I theologisk Tidsskrift haaber jeg at læse en gennemgribende Kritik fra Deres Haand over Damgaards »oplysende Bemærkninger«¹ til hans Udkast til vor nye Kirkeforfatning. Disse oplysende Bemærkninger kunne i mange Henseender behøve Belysning. Saaledes, for at nævne Noget, der ligger os Begge nær, lader han det biskoppelige Embede staae i betydelig Skygge ved Siden af Provsternes og Degnenes. Og hvad skal man sige om det Motiv, han Pag. 81 fremfører for at beholde Biskopperne i den danske Folkekirke, efterat han har underordnet dem et Consistorium og en Synode og tildeels sideordnet dem en Art Amtsprovster, det Motiv, at det biskoppelige Embede vil altid fastholdes for Ordinationens Skyld og paa Grund af den kirkelige Tradition? Da jeg ikke vil eller bør antage, at Forf. paa Skrømt søger at bestyrke denne Paastand ved at anføre et fra Sammenhængen løsrevet Sted af de schmal-kaldiske Artikler, maa jeg formode, at han har taget Citatet andenstedsfra uden selv at kjende denne Part af Artiklerne, der netop, som min lærde Collega veed, gaaer ud paa at vise Unødvendigheden af at Kirken har Biskopper, ogsaa for Ordinationens Skyld. Grundtvig og hans Parti, der lader haant om vor Bispeordination, vil formodentlig med Fornøielse tage de damgaardske Yttringer til Indtægt for den Paastand, at enten skal man slet ikke have »saakaldte«

¹) Den senere Stiftsprovst i Odense Anders Knudsen Damgaard (1808—1906) udgav 1852 »Oplysende Bemærkninger til »Udkast til Forfatning for den evangelisk-lutherske Folkekirke i Danmark«. Skriftet blev anmeldt (af Engelstoft?) i Nyt theologisk Tidsskrift V, 244—8.

Biskopper i den danske Folkekirke eller og skulle de ordineres af engelske eller — til Nød — af svenske Biskopper¹. Det har iøvrigt altid (længe før jeg selv blev Biskop) forekommet mig upassende (nivellerende vor særegne Ordination), at Andre end Biskopper foretage Præsteordinationer. I Aalborg Stift fungerede Stiftsprovst Stockholm² i adskillige Aar som Biskop og, husker jeg ikke feil, forrettede efter hans Død Krarup³, som da ikke engang var Stiftsprovst, en Præsteordination.

Een af Deres første Stiftsøvrighedsforretninger vil uden Tvivl blive at afgive Betænkning om Cultusministerens kun altfor mærkelige Forslag eller Plan til Forhandling af beneficeret geistligt Gods⁴, en Plan, som den herværende Stiftsøvrighed agter paa det Bestemteste at fraraade. Hos Provsterne i Aarhus Stift er der ogsaa temmelig almindelig Misfornøjelse med Ministerens — af Bygningsdirektøren foranledigede — Plan til dobbelte Synsforretninger⁵, hvorefter den ene end ydermere skulde skee i April Maaned, da geistlige Mænd allermindst kunne være borte fra Deres præstelige Kaldsgjerning. At disse Planer ere udtalte af vor Cultusminister, gjør mig ogsaa ret ondt for

¹) I Anledning af Martensens Bispevielse søgte nogle grundtvigske Præster at faa sat igennem, at denne kom til at foregaa ved Biskop W. Faxe i Lund for derved at genindføre den ved Reformationen tabte successio apostolica (H. L. Martensen, Af mit Levnet III, 6—7).

²) Stiftsprovst i Aalborg Jens Stockholm (1771—1833) fungerede 1827—33 tillige som Vicarius episcopi i Aalborg Stift. Brammer havde 1833 sat denne Mand et Minde i et Brev, trykt i »Tidsskrift for Kirke og Theologie«, udg. af Jens Møller, III, 324—38.

³) Jens Krarup (1783—1836), Stiftsprovst og Sognepræst ved Budolphi Kirke i Aalborg 1833—36.

⁴) Kultusministeriets Cirkulære af 26. Februar 1852 om en paatænkt Fastsættelse af Regler for Afhændelse af Bøndergods tilhørende Kirker og gejstlige Embeder (C. F. Schwartzkopf, Kgl. Rescripter og Resolutioner Geistligheden i Danmark vedkommende 1852—53, S. 64—7).

⁵) Kultusministeriets Cirkulære af 21. Februar 1852 om en paatænkt Forandring i de aarlige Syn over Landets Kirker og Præstegaarde (C. F. Schwartzkopf, anf. Samling 1852—53 S. 56—8).

hans Skyld; thi fra vor Skolegang har jeg havt megen Agtelse for ham¹ og jeg kan ikke troe Andet, end at han egentlig mener Kirken vel. Paa denne bevægede Tid, hvor han desuden er overlæst af Forretninger, havde det nok været ønskeligst, at han ei havde begyndt paa Reformer.

Nu Farvel dennesinde, kjære Hr. Biskop! Gud velsigne Dem i Deres Embede og i Deres huuslige Kreds! Det ønsker af Hjertet

Deres ærbødigst hengivne

Brammer.

3.

Aarhus Bispegaard, d. 16de Septbr. 1853.

Høiærværdige Hr. Collega!

Anledningen til disse Linier er nærmest en Anmodning, jeg har faaet fra Skolelæreren i Viby ved Aarhus, Hr. Bering, om at anbefale ham til Biskoppen i Fyen, hos hvem han agter at søge Skolelærer- og Kirkesanger-Embedet i Bødstrup paa Langeland². Bering er en af Skolelærerstandens bedste Koryphæer, som uden Tvivl, i det mindste i den Tid, jeg har været ansat her, har havt en modererende og midlende, altsaa gavnlig Indflydelse paa sine Standsfæller. Da han desuden er en udmærket dygtig Lærer og vant til at styre Kirkesangen under en musikalsk Præst³, antager jeg, at man i Bødstrup vil være særdeles vel tjent med at erholde ham til Skolelærer og Kirkesanger. Her er der yderst faa Embeder, som han kan søge med Haab om oekonomiske Fremskridt; men Bødstrup

¹) Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet ad interim var 7. December 1851—3. Juni 1852 Professor Peter Georg Bang. Baade Bang og Brammer var Studenter fra Frederiksborg Skole.

²) Jens Bering (1812—72), 1840 Lærer i Viby, en af Skolelærerstandens mest fremtrædende Repræsentanter, bekendt som pædagogisk Forfatter og som Tilhænger af en moderat Reform af Folkeskolen, kom dog ikke til Bødstrup, men blev 1855 Lærer i Skibby i Horns Herred.

³) Jacob Steenberg (1783—1875), Sognepræst i Viby-Tiset 1830—65.

vilde være en Gevinst for ham; derfor attraaer han det Embede, skjøndt han er betænkelig ved Bondevennernes Indflydelse paa Øen, da han er en Modstander af dem.

Det kunde meget interessere mig at vide, hvad Raad Deres Høiærværdighed gav Ministeriet med Hensyn til Anvendelsen af Skoleparagraphen i den Stump af en Dissenterlov, vi fik 1851¹. Jeg dristede mig til at raade Ministeriet til slet ikke at anvende §en ved den Sag, som havde foranlediget Spørgsmaalet. Thi §en er given for de Børn, som ere udenfor Kirken, men alle i vor Kirke døbte Børn ere indenfor Kirken og ved deres Daab berettigede til at oplæres i den christelige Børnelærdom; hvilket da Faddere og Præster og Statsstyrere skulle vide og sørge for. Dette maa formeentlig gjælde om alle de Børn, der nu ere skolepligtige. Var jeg Cultusminister, vilde jeg derfor sørge for, at vi fik en heel og brugelig Dissenterlov saa betimelig, at jeg, indtil den udkom, kunde ad den administrative Vei afgjøre saadanne Spørgsmaal som det opkastede. Nu, kjære Hr. Biskop, tag tiltakke med disse løst henkastede Yttringer, som jeg naturligviis stræbte at motivere i mit Svar til Ministeriet.

For Cholera og dens Sødskendebarn Cholerine har jeg og mit Huus, Gud være lovet! været forskaanet. Han holde sin beskjermende Haand over Dem og Deres Kjære!

Deres ærbødigst hengivne

Brammer.

4.

Aarhus Bispegaard d. 22de Septbr. 1853.

Kjære Hr. Biskop!

De ønsker et hurtigt Svar paa Deres velkomne og interessante Brev af 19de d. M. og jeg giver Svaret saa hur-

¹) Lov af 13. April 1851 om Ægteskabs Indgaaelse uden for de anerkendte Trossamfund eller imellem Medlemmer af forskellige Trossamfund (C. F. Schwartzkopf, anf. Samling 1850—51 S. 218—22). »Skoleparagraphen» er § 11 i denne Lov.

tigt som det staaer i min Magt; thi i dette Øieblik modtog jeg Deres gode Brev.

Som Deres Høiærværdighed har ogsaa jeg benyttet Anledningen til at urgere Nødvendigheden af en ny Kirkeorganisation. Jeg holder det iøvrigt for ønskeligst, at der blev indkaldt en Samling af »oplyste og erfarne Mænd« som Ministerens Raadgivere, inden han gjør et Lovforslag til Forandring i vor Kirkeforfatning. Skal Monrads Project om Valg¹ til en konstituerende Synode følges, frygter jeg, at Kirken vil kun lidet blive tjent med sine Repræsentanter af Lægfolk, der sandsynligviis ville blive »Bondevennernes« Candidater.

Indtil vi faae nye Kirkelove, maae vi holde os til de gamle. Vor Kirke er ikke i nogen anarchisk Tilstand; men i visse Maader ere Dissenterne det. Derfor skulle de dog ikke have Lov til at lægge deres Æg i vor Kirkes Reder.

Baade som Biskop over Lolland-Falsters og over Aarhus Stift har jeg havt Leilighed til at resolve i Excommunicationssager. *Jeg* har resolveret og jeg staaer paa min biskoppelige Ret til heri at resolve. Kong Christian den Ottende anerkjendte ogsaa denne Ret; thi da jeg talde med ham om Mag. Lindbergs Færd², da han havde

¹) Den 27. December 1853 nedsattes en Kirkekommission af forbedende Karakter. — D. G. Monrad havde i sit berømte Cirkulære af 9. Maj 1848 kundgjort, at i den »Kirken repræsenterende Forsamling«, der burde sammenkaldes, skulde Halvdelen af Medlemmerne være verdslige, Halvdelen gejstlige (C. F. Schwartzkopf, anf. Samling II, 43 ff.).

²) Mag. art. Jacob Christian Lindberg (1797—1857) var 1844—57 Sognepræst i Tingsted paa Falster. — Lindberg havde 1845 exkommuniceret en Kvinde i sit Sogn, Kirsten Nielsdatter, paa Grund af løgnagtig Optræden og løsagtigt Levned. Efter at have indhentet Indberetning fra Lindberg misbilligede Brammer i Skrivelse af 21. April 1845, at denne havde indladt sig paa at udøve Kirketugt uden først at have raadført sig med sin Provst og Biskop, idet Biskoppen dog ikke i al Almindelighed vilde nægte Tilladeligheden af i paakommende Tilfælde at holde Personer, der havde gjort sig skyldige i uværdig Opførsel, borte fra Nadveren. Han maatte desuden »indstændig« erindre Lindberg om, »hvor nødvendigt det altid og navnlig i vore Dage er, at Be-

paa en Maade bandsat en Qvinde, en vidtløftig Historie, som jeg havde bragt til et kirkeretligt Resultat uden at blande Cancelliet deri, yttrede Kongen med Glæde og Bifald, at det var godt, jeg havde ladet Cancelliet være udenfor hele den Affaire. Ørsted¹, som havde hørt Noget derom, var ikke saa tilfreds med, at jeg ei havde forespurgt mig hos Cancelliet. Men — uden at sige ham, hvad Kongen havde sagt, — forfegtede jeg Kirkens — af vor Lovgivning hævdede — Ret til at udelukke fra Nadveren. At jeg ikke fik Ørsted overbevist, kan jeg see af Deres mærkelige Fortælling. De vil see, at jeg er ganske enig med Dem deri, at Sagen ei egner sig til at indstilles til Ministeriets Resolution (uden maaskee i det Tilfælde, at Præsten vægrede sig ved at følge Biskoppens Raad eller var i Uvished, fordi dennes og Provstens vare forskellige). Derimod synes det mig at ligge i Forholdets Natur, at en Præst maa foreløbig afholde en Person fra Guds Bord, naar der ei kan være Tid til at raadspørge Provst og Biskop. Dette have Præster i Aarhus Stift gjort, men strax meldt mig det Forefaldne. I det ene Tilfælde havde vedkommende Person — efter at have været til Skrifte om Løverdagen — beruset sig i en Kro, hvilket Præsten havde faaet at vide og formeente ham derfor næste Dag at nyde

sindighed og Sagtmodighed forenes med Alvor og Nidkjærhed i Udøvelsen af Kirkedisciplinen». Biskoppen anmodede Provsten (Stiftsprovst, Sognepræst i Nørre-Vedby Peter Andreas Heiberg Jürgensen, 1800—1860) om at søge »i al Stilhed at afgjøre Sagen« og give Lindberg at betænke, »at slig Udelukkelse skeer til Omvendelse og ikke til Fordærvelse (cfr. Ritualet S. 281), hvorfor det maa paaligge ham, jo mere Frygt han har for det paagjældende Fruentimmers Sjælstilstand, at anvende saa meget desto større Flid for, at hun kan vorde bodfærdig, annamme Syndsafløsning og Deelagtighed i den hellige Nadvere«. Under 7. Maj 1845 indberettede Lindberg, at han efter Begæring af den exkommunicerede havde lovet hende efter nærmere Aftale at tage hende til Alters (Falsters Provstis Arkiv, Journalsager 1845 Nr. 65 og 74, i Landsarkivet for Sjælland m. m.).

¹) Anders Sandøe Ørsted (1778—1860) var siden 1842 Statsminister og siden 1834 1. Deputeret i Danske Kancelli.

Sakramentet. At den givne Forargelse saaledes blev straffet, fandt jeg ganske rigtigt, idet jeg iøvrigt paalagde Præsten at formane den Vildfarende, saa at han atter kunde deelagtiggjøres i Kirkens Gode. Canc. Skr. 4 Marts 1828¹ kan ikke betage Præsten Ret og Forpligtelse til foreløbig at negte Nogen Nadveren. I det af D. H. omtalte Tilfælde var han allerede berettiget dertil, fordi den løsagtige Qvinde ei havde mødt for ham efter hans Indkaldelse. Men han borde have meldt D. H. gennem Provsten hvad han havde foretaget sig som censor morum og udbedet sig videre Forholdsregler. Hvad Ørsted² yttre om Biskoppernes isolerede Stilling og ulige Meninger betyder ikke Stort, naar Talen er om Excommunication, der ikke praktisk kan afgjøres efter nogen almindelig Lov. Ministrene skifte saa hurtigt, at man ikke engang ved at overantvorde Kirkens Ret til dem kan opnaae nogen fast, *juridisk* Regel eller Praxis, der skulde være sikkrere end Biskoppernes Skjøn i saadanne *Samvittighedssager*.

Dersom Ørsted har skrevet i første Person til Dem i den omtalte Skrivelse, er det vel rigtigst, De skriver til *Ministeren*, ellers til *Ministeriet*. — Det vil neppe blive vel optaget, om De forlanger Tilladelse til at meddele os Sagen in forma. Strengt taget behøver De vel ikke Tilladelse dertil, især naar De stiler Meddelelsen som en Raadførsel; thi det er i sin Orden, at den ene Biskop raadfører sig med den anden. Den Ære, De saaledes har gjort mig, vilde Ørsted neppe tage Dem ilde op, om han fik den at vide. Efter hans Synspunkter vilde det derimod ikke være Dem men ham (ved et Circulaire eller gennem Departementstidenden), der skulde bekendtgjøre Sagen, naar den dertil var moden og hvis den nogensinde blev det. For-

¹) Kancelliskrivelse af 4. Marts 1828 angaaende, at en Præst ikke paa egen Haand maa afvise nogen fra Altergang (T. Algreen-Ussing, Kgl. Reskripter og Resolutioner 1828, S. 79).

²) A. S. Ørsted var 21. April 1853—12. December 1854 Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

søget paa at samle alle Biskoppers Vota for at hindre den verdslige Magt i at indgribe i Exkommunikationer vilde iøvrigt let mislykkes. I det mindste tvivler jeg om Biskoppernes Enighed i dette og flere kirkeretlige Spørgsmaal.

Tillad nu mig at gjøre Dem, høiærværdige Hr. Collega! et Spørgsm[aal. Der er] jo i Odense en Stiftskasserer. Naar og ved hvis Initiativ er hans Embede opr[ettet, og] hvori bestaae i det Væsentlige hans Forretninger, hans Lønningsmaade og hans Ansvar? Det vilde jeg gjerne ved Leilighed vide, da jeg meget ønsker at faae et saadant Embede oprettet her.

[Med] Hensyn til at kalde Skolelærere udenfor Stiftet har jeg andre Anskuelser end De, kjære Biskop Engels-toft! Det hører jo til Lærerstandens Anker imod de Kaldsberettigede, at de indskrænke Kaldelsen indenfor deres Kreds. Med denne Anke staaer Skolens uheldige og naturlige Bestræbelse for at løsrive sig fra Kirken i nøie Forbindelse. Derfor har jeg anseet det hensigtsmæssigt at kalde Læ[rere] fra andre Stifter hertil. Jeg har ogsaa gjort det, fordi det forekom mig [bil]ligt, at en dygtig og brav, maaskee endog udmærket, Lærer ikke skulde nødes til at hensidde alle sine Dage i en nøgen Egn i et ringe Embede. Saaledes har jeg oftere kaldet Lærere fra de andre jydsk Stifter til Aarhuus Stift, men her ere ikke saa gode o: indbringende Skolekald som paa Øerne. Ogsaa fra Lolland har jeg dog kaldet en Lærer hertil. Husker jeg ret, var det netop fra Taars Pastorat, hvor den Steenstrup¹ da var Præst, som nu er Præst i Bødstrup, saa at ham skete Gjengjæld, dersom han nu fik en Lærer fra Aarhuus Stift, eftersom han før har afgivet en Lærer til Aarhuus Stift.

Cholera har endnu ikke ganske forladt Aarhuus. Den har, efterat man troede sig sikker, angrebet Adskillige og bortrevet Een. Hidindtil har Herren i sin Naade bevaret mig og mit Huus ligesom Dem og Deres. Vi have saaledes

¹) Joachim Otto Poul Steenstrup (1804—70), Sognepræst i Taars 1840—52, i Bødstrup 1852—70.

endnu nogle Arbeidsdage. Maatte vi bruge dem efter vor Overhyrdes hellige Villie!

Deres broderlig hengivne

Brammer.

5.

Aarhuus, d. 27de Marts 1855.

Min kjære høiærværdige Hr. Collega

erindrer uden Tvivl, at jeg i Fjor i Kirkekommissionen foranledigede en Indstilling angaaende Rigsdagens Lovforslag om Konfirmationstiden¹. Vor nuværende Kultusminister tog jo for saa vidt Hensyn til vor Indstilling (som Madvig fik ham og Casse, men dog ikke den fjerde Rigsdagsmand, Clausen til at stemme imod²), som han nu har indhentet Biskoppernes Erklæring om det fornyede Lovforslag³. Derimod har han ikke opsat Sagen eller krævet den opsat i Rigsdagen, for at Landemoderne kunne adspørges, hvortil der formeentlig kunde være Grund baade i Kongens Veto i Fjor og i den Omstændighed, at der i Aar ere to ganske nye Biskopper⁴. Heller ikke har han krævet Opsættelse af Skolegangs- og (Udskrivnings-)Sagen for at indhente Biskoppernes og Skoledirektionernes Betænkninger i Analogie med hvad Ørsted gjorde ved at indhente Direk-

¹) Jvfr. »Betænkninger og Andragender, indgivne til Kirke-Ministeriet af den i Aaret 1854 allerhøist nedsatte Commission« S. 136.

²) 12. December 1854—6. Maj 1859 var Carl Christian Hall Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Baade Professorerne J. N. Madvig (jvfr. S. 210) og H. N. Clausen samt Assessor, Dr. jur. Andreas Lorentz Casse (1803—86) var Medlemmer af Kirkekommissionen.

³) Der sigtes til Forhandlinger, der gik forud for Lov af 2. Maj 1855 indeholdende nogle forandrede Bestemmelser i Anordningen om Skolegangen og om Udskrivningen af Skolen (C. F. Schwartzkopf, Kongelige Rescripter og Resolutioner Geistligheden i Danmark vedkommende V, 291—2). Jvfr. Joakim Larsen, Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818—1898 S. 213 ff.

⁴) H. L. Martensen i Sjællands Stift, O. Laub i Viborg Stift.

tionernes Betænkninger angaaende Spørgsmaalet om Lærernes Lønning¹. Maaskee Minister Hall dog kunde være tilbøielig til at opsætte at forlange Kongens Samtykke til disse Lovforslag, dersom Geistligheden gav ham en Impuls . . .] har jeg skrevet et Andragende til Ministeriet med Bøn om, at Landemoderne maae høres om det ene og Biskopperne og Skoledirektionerne om det andet af Lovforslagene. Begge anser jeg for farlige, da det staaer klart for mig, at, dersom de træde i Udførelse, vil den kirkelige Catechumenunderviisning lide derved.

Men mit Andragende i denne Retning vil Intet udrette enestaaende. Derfor tilskriver jeg Deres Høiærværdighed og andre Biskopper i Haab om, at jeg finder Sympathie og Bistand heri hos mine Embedsbrødre.

Med Tak for det broderlige Samfundsliv, hvormed De i det forrige Aar saa meget bidrog til at gjøre mig Opholdet i Kjøbenhavn behageligt, og med de bedste Ønsker for Dem, Deres Familiekreds og Deres Embedsvirksomhed forbliver jeg

Deres ærbødigst hengivne

Brammer.

6.

Aarhus Bispegaard d. 30te April 1855.

Kjære Hr. Biskop Engelstoft!

I det mindste Nogle af Jyllands Biskopper have tænkt paa at samles i Aarhus i Dag 14 Dage, altsaa den 14de Mai. Det vilde naturligviis være os meget kjært og interessant at see Fyens lærde Biskop iblandt os og med ham at aftale, hvad der for nærværende Tid bør ved os skee til Kirkens Tarv og Bedste. Derfor beder jeg Dem, høiærværdige Hr. Broder! stræbe at deeltage i dette lille Bispemøde, som vi iøvrigt ikke ønske skal vække nogen

¹) Jvfr. Joakim Larsen, anf. Skrift S. 198 ff.

Opsigt. Dersom jeg ikke havde næret det Haab at faae Brev fra Dem i denne Tid, skulde jeg have skrevet herom et Par Postdage tidligere. Før kunde jeg ikke have skrevet; thi før kunde jeg ikke med nogen Sikkerhed vide, at Nogle af mine og Deres Kolleger kom hertil bemeldte Dag eller vel rettere Dagen forud, for at vi d. 14de kunne være samlede.

Lev vel — til vi sees!

Deres ærbødigst hengivne

Brammer.

7.

Aarhus Bispegaard den 12te Marts 1856.

Kjære Hr. Biskop Engelstoft!

Herved tillader jeg mig at indbyde Dem til et Bispemøde i Aarhus, hvilket ønskes afholdt saaledes, at vore Forhandlinger begynde Tirsdagen d. 8de April. I det Seneste Dagen forud haaber jeg da at have den Fornøjelse at see Dem hos mig; thi min Hustru og jeg bede Dem atter om at tage tiltakke i Bispegaarden med de øvrige Biskopper. Dersom der er noget Specielt, som De ønsker sat under Forhandling, maaskee De vil have den Godhed at underrette os andre Synodalmedlemmer derom forinden. Mig forekommer det at være Hovedsagen, at vi blive enige om hvad Skridt vi skulle forsøge for at hindre Rigsdagen, der efter Grundloven kun er (i Forening med Kongen) lovgivende, i at tage og give administrative, kirkelige Forholdsregler m. M. i samme Retning.

De gjør mig jo nok, høiærværdige Hr. Collega! den Glæde at give et bejaende Svar paa denne min dobbelte Indbydelse. Derpaa haaber

Deres ærbødigst hengivne

Brammer.

8.

Aarh. Bispegrd. d. 5. Decbr 56.

Kjære Biskop Engelstoft!

Det er med Undseelse, at jeg maa bede Dem tilgive, at jeg i saa lang Tid ikke har skrevet Dem til, uagtet jeg har 2 gode Breve m. M. at takke Dem for.

Som Undskyldningsgrunde kan jeg med Sandhed anføre, at jeg foruden de sædvanlige Bispeforretninger, som De veed ikke ere faa, har ikke den Bistand som De med Stiftssagerne, — at jeg har gjort en Udenlandsreise, som atter har ladet mig bruge saa meget Mere af Efteraaret til Visitatser — og at jeg i den sidste Tid har havt daglig om end behagelig Adspredelse ved at tage mod Gratulanter i Anledning af min Datter Cornelias Forlovelse med en engelsk Handelsmand¹. Hans Navn er Herskind og han er barnefødt her men har i 5 à 6 Aar været i England, hvor han nu er i en god Stilling som Associée ved et solidt Handelshuus i Newcastle. Jeg har Grund til at være tilfreds med Partiet, uagtet jeg med Bekymring tænker paa, at Cornelia om nogle Aar skal bosætte sig i England.

Deres Afhandling om Domkirken har jeg læst med Interesse og leveret til Prof. Blache², som jeg antager vil give Dem Bemærkninger til den.

Ogsaa for Deres Meddelelser om det minist. Circ. af 24de Septbr.³ takker jeg Dem. Det gjør mig ondt, at vi ikke ere ganske enige om Presbytervalgene. Min Formening om dette Anliggende vil De kunne see af vedlagte

¹) Cornelia Brammer († 1868) ægtede siden Fritz Herskind († 1907).

²) Rektor ved Aarhus Katedralskole, Professor Hans Henrik Blache (1787—1871). — Den nævnte Afhandling (jvfr. S. 149) af Engelstoft synes ikke trykt, men Manuskriptet med Blaches Bemærkninger findes i C. T. Engelstofts Privatarkiv, E (Rigsarkivet).

³) Kultusministeriets Cirkulære af 24. September 1856 om Indførelsen af Menighedsraad (C. F. Schwartzkopf, anf. Samling 1856 S. 259—65).

Circulaire¹, som jeg veed De vil læse med broderlig Velvillie om vi end dissentiere i et og andet Punkt.

Om Katechismussagen² har jeg samme Mening som De, men tvivler om, at vi kunne sætte den igjennem.

For nærværende Tid er min Hustru³ syg, med Guds Hjælp ikke farligt, men hun har i lang Tid betænkeligt skrantet.

Gud være med Dem i alle Maader!

Deres Høiærværdigheds

ærbødigst hengivne

Brammer.

9.

Aarhus Bispegaard, den 17de Febr. 1857.

Herved, kjære Hr. Biskop Engelstoft! har jeg den Fornøielse at sende Dem Deres Manuscript om Aarhus Domkirke tilligemed nogle Bemærkninger af Professor Blache samt 3 af hans Søn forfærdigede Tegninger som Bilag til disse antiqvariske Undersøgelser.

Gjerne havde jeg benyttet denne Anledning til at underholde mig med Dem om adskillige Gjenstande, der udgjøre Tidens brændende Spørgsmaal; men hver Dag har

¹) Brammers Hyrdebrev af 16. November 1856 om Organiseringen af Menighedsraad, i hvis Hænder en Række praktiske Opgaver burde henlægges. Jvfr. Khs. Saml. 6. R. IV, 406.

²) Ved Cirkulære af 25. Marts 1856 fra Kirke- og Undervisningsministeriet var det blevet paalagt Biskopperne at foranledige en Forhandling ved Landemoderne om Formen for Afskaffelse af den Eneberettigelse, der hidtil havde været tillagt »Balles Lærebog»; ved Bekendtgørelse af 3. Oktober s. A. fra samme Ministerium blev det tilladt at benytte »Luthers Catechismus med en kort Forklaring» af C. F. Balslev i Stedet for Balles Lærebog (C. F. Schwartzkopf, anf. Samling 1856, S. 85 f., 269 f.).

³) Nicoline Henrikke Brammer, f. Høst (1804—60). Om hende jvfr. Biskop, Dr. theol. G. P. Brammers Ungdomsliv, udg. af Johs. Kok, S. 191 ff.

for mig saa mange uopsættelige Forretninger, at min private Brevvexling maa i flere Henseender være aphoristisk.

Kun dette vil jeg ikke fordølge, at jeg agter at stemme for at beholde *christelig* Kirke i 3die Troesartikel ved Daaben¹. Efter min Mening kan der *nu* tale Mere imod end for at indføre »*almindelig*» i vor Døbeformular. I hvert Fald bør saadanne liturgiske Forandringer ikke skee isolerede som Redaktions- eller Korrektur-Rettelser.

De spurgte mig engang, om jeg havde nogen Deel i, at der ingen Grundtvigianer blev Seminarieforstander i Lyngby². Ja, jeg blev af Monrad adspurgt, om hvem jeg helst ønskede indstillet til det Embede: Algreen (i Nykjøbing paa Morsø) eller Langhoff. Og jeg valgte den Sidste.

Nu er jeg begjerlig efter at vide, hvad De vil gjøre med Hensyn til L. Helwegs Ordination³.

I mit Huus er Helbredstilstanden ikke god. Min Hustru skranter bestandig og min Svigermoder⁴, som nu er hos os, ligger betænkelig syg. Denne Vinter er saaledes ikke uden alvorlige Mindelser for os.

Gud være med Dem i alle Maader!

Bevar i venlig Erindring

Deres hengivne

Brammer.

¹) Under Forhandlinger om den nye Udgave af Alterbogen 1857. Jvfr. Martensens Udtalelser i Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke, udg. af H. V. Sthyr, IV, 285—6, jvfr. S. 294, og Brammers »Hyrdebrev til Præster og Menigheder i Aarhuus Stift« 1867 S. 4, Note 2.

²) Carl Christian Emil Langhoff (1818—91) blev 1856 Seminarieforstander og Sognepræst i Lyngby, siden i Bødstrup, titulær Professor og Provst. — Peder Kjellerup Algreen (1807—77), residerende Kapellan i Nykjøbing M., siden Sognepræst i Aaker.

³) Kirkehistorikeren Dr. phil. Nicolaus Ludvig Helveg (1818—83) var 16. Januar 1857 blevet udnævnt til residerende Kapellan ved St. Knuds Kirke og Præst ved Hospitalet i Odense. Helveg havde kort forinden polemiseret mod Engelstoft (Ludvig Schrøder, Ludvig Helveg S. 242—3).

⁴) Cornelia Høst f. Thunboe (1781—1864).

10.

Aarhus, d. 17de Aug. 1857.

Min kjære, høiærværdige Embedsbroder!

Det har gjort mig inderlig ondt gennem vor Ven Scharling¹ at erfare, at De i længere Tid har været syg. Nu tør vi vel haabe, at det Færlige ved Deres Sygdom med Guds Hjælp er overvundet og at De daglig vinder Kræfter, men Scharling meddeelte mig dog den ubehagelige Tidende, at man ikke i Aarhus tør haabe at see og høre Dem ved det kirkehistoriske Møde². Vi havde her gjort Regning derpaa og at Bebudelsen af et Foredrag af Dem vilde have bidraget til at vække nogen Interesse for Mødet. Det lader ikke til at ville blive flittig besøgt. Dette Aar har ogsaa været saa rigt paa saadanne Sammenkomster, at Nyhedens Tilløkkelse er borte. Jeg har, efterat jeg havde faaet Comitéen sammensat, trukket mig tilbage fra Deelagtighed i Arrangementet og vægret mig ved at holde noget Foredrag. Foruden mine sædvanlige Arbejder faaar jeg snart 2 lærde Skoler at indvie og en Rektor at indsætte. Jeg torde da ikke paatage mig flere Tillæg til hver Dags Pligter og Byrder. Desuden vilde jeg og borde jeg ikke optage Pladsen paa Talerstolen for de egentlige Kirkehistorikere saasom *Dr. Engelstoft*. Skulde De hurtigere komme til Kræfter end De tænkte, behøver jeg vel ikke at sige, at Pladsen baade der og i min Bispegaard med Glæde staaer Dem aaben.

Scharling bragte mig den Anmodning fra Dem, at jeg skulde foreslaae Dem Nogen til Stiftsprovst istedenfor

¹) Om C. E. Scharling se S. 135. Han hørte til Brammers nærmeste Venner fra Kandidattiden paa Borchs Kollegium (G. P. Brammers Ungdomsliv S. 183—5).

²) Den 2. September 1857 afholdtes i Aarhus et »særdeles vellykket« kirkehistorisk Møde (H. F. Rørdam, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie i dets første 25 Aar S. 48—50).

Switzer¹, naar han bliver fløttet — befordret kan man ikke kalde det — til Frue Kirke. Den Mand, jeg snarest maa tænke paa som Stiftsprovst i Odense, er Professor Nielsen², der rigtignok ifjor blev kaldet til Torkildstrup paa Falster; men den Omstændighed tænker jeg ikke vil være til væsentlig Hindring for hans Beskikkelse til et saa særeget Embede som et Stiftsprovsti, der eo ipso indbefatter et biskoppeligt Vikariat. Han har gode Kundskaber, er en begavet Taler, en dygtig Disputator, ingen Grundtvigianer, men nidkær og flittig, fører en exemplarisk Vandel og er besjælet af Følelse for Kirkens og Prætestandens Værdighed. Vistnok har jeg mærket, at han i Følelsen af sit eget Værd er noget ømfindtlig, men jeg tvivler dog ingenlunde om, at jo De vilde komme særdeles godt ud af det med ham, ligesom min Agtelse for ham og Tillid til ham voxede med vort Bekjendskab. Med ham vilde desuden en elskværdig Præstefamilie komme til Odense. Om han har Lyst til Embedet, er rigtignok et væsentligt Spørgsmaal, som jeg ikke kan besvare. Der vil næppe være nogen Tvivl om, at De jo vil kunne faae ham eller hvilkensomhelst anden kvalificeret Mand De vil udbede Dem til Stiftsprovst.

I Torsdags — et Par Timer efter at Scharling med sin Søster og Lovise og Henrik³ vare reiste — kom Biskop Daugaard med sin Søn til mig paa en Gjennemreise til Randers. Daugaard holder meget til Clausenske Forestil-

¹) 1857 forflyttedes den hidtilværende Stiftsprovst og Sognepræst ved St. Knuds Kirke i Odense Hans Peter Svitzer (1798—1871) til Sognepræst ved Vor Frue Kirke sst.

²) Professor Frederik Nielsen (1809—67), Sognepræst i Torkildstrup, blev 1863 Sognepræst i Tørebys paa Lolland; 1860 var han blevet Stiftsprovst for Lolland-Falsters Stift. Han havde 1843—56 været Sognepræst i Lyngby-Albøge i Aarhus Stift og Forstander for Lyngby Seminarium. — Til Stiftsprovst i Odense udnævntes 1858 den S. 137 nævnte A. K. Damgaard.

³) Emmy Scharling (1805—68), Louise Andrea Margrethe S. (1833—1912) og senere Professor, Dr. theol. Carl Henrik S. (1836—1920).

linger om det Herlige ved allerede nu at faae en kirkelig-repræsentativ Forfatning¹.

Igaar fik jeg det sidste Hefte af Nordisk Universitets-Tidsskrift og morede mig over den Skjæbnens Ironie, at Molbech, som ingen dansk Digter har skjænket en Gravsang og som de nye Skandinaver her ei kan udstaae, har faaet et latinsk Mindedigt af en svensk Lærd i Tidsskriftet².

Lev vel, kjære Biskop Engelstoft! Gid De snart maa sende godt Budskab til

Deres hengivne

Brammer.

11.

Aarh. Bispegrd. 26. Aug. 1857.

Kjære Biskop Engelstoft!

Da jeg sidst skrev til min høiærværdige Kollega i Odense om Stiftsprovstembedet der, vidste jeg ikke, hvorvidt Pastor Troels Smith³ her havde Lyst dertil. Mine Tanker vare nemlig strax faldne paa ham, da Scharling oplæste Deres Brev for mig; men Smith har det i Grunden godt her, som han og fortjener det, og vilde faae mindre Stunder til Studeringer i Odense. Derfor var jeg i Tvivl, om han vilde føle sig tilfreds ved Befordringen, om den faldt i hans Lod. Derimod er jeg ikke i Tvivl om, at De jo vilde erkjende ham værdig og dygtig til det omhandlede Em-

¹) Biskop i Ribe Jacob Brøgger Daugaard (1796—1867) har bl. a. udtalt sig om Ønskeligheden af at faa tilvejebragt en Kirkeforfatning i sit Hyrdebrev af 1860 (Christine Daugaard, Biskop Daugaard II, 292 ff.).

²) I »Nordisk Universitets-Tidsskrift« III, 2. Hefte, 1857, S. 172—3 findes et latinsk Mindedigt over den den 23. Juni s. A. afdøde Professor Christian Molbech af den bekendte svenske Kunsthistoriker, Professor Carl Georg Brunius (1792—1869). Om Molbechs og Brunius' Forhold jvfr. Josef Ekedahl, Molbech den Äldre och Sverige, 1906, S. 96—9. Her omtales dog ikke Mindedigtet.

³) Residerende Kapellan ved Aarhus Domkirke Troels Frederik Plum Smith (1813—80), siden Sognepræst i Skjelskør.

bede. Hans fortrinlige Evner, videnskabelige Dygtighed og grundchristelige Charakteer er Dem jo fra Universitetet bekendt.

Nu har jeg talt med ham og han er tilsinds at søge Embedet, dersom det bliver ledigt og De vil indstille ham dertil. I andet Fald vilde det jo ei heller nytte ham.

Gud give, at disse Linier maae træffe Dem helbredet! Jeg længes meget efter at erfare, at det er saa.

Deres hengivne

Brammer.

Professor Nielsen i Torkildstrup¹ har man sagt død; det er med Guds Hjælp ikke sandt; men jeg frygter rigtig nok, at han ikke har forvundet den Sygelighed, han i et Par Aar har lidt af.

12.

Aarhus, d. 7de Decbr. 1857.

Kjære Biskop Engelstoft!

Det længselsfuldt ventede Brev, hvori De berettede mig Deres Helbredelse, traf mig paa et Sygeleie, hvor jeg — dog ikke i alle Døgnet's Timer — har ligget nogle Dage. Med Guds Hjælp har min Upasselighed dog ikke videre at betyde end saa mange Andres, der i denne Tid lide af Forkjølelsesfeber, Hoste, Snue o. s. v. Nu er jeg en Times tid oppe og benytter Leiligheden til at takke Dem for Brevet og den gode Gave. Jeg vil — skjøndt uoplagt til at skrive — ikke opsætte at besvare Deres venskabelige Forespørgsel om Stiftsprovstembedet.

Baade Dahlerup og Boesen ere blevne Stiftsprovster i Aarhus² efter min indstændige Anbefaling, der for saa

¹) Jvfr. S. 152.

²) Michael Henrik Ludvig Dahlerup (1802—89), Stiftsprovst i Aarhus 1845—54, derefter Sognepræst i Ballerup-Maalev. Ogsaa Dahlerup var Student fra Frederiksborg Skole (1819). — Carl Vilhelm Boesen (1809—67), Stiftsprovst i Aarhus 1854—62, derefter Sognepræst i Haridslev-Albæk.

vidt kan kaldes en Indstilling, som jeg ikke anbefalede Andre. Dahlerup blev udnævnt til Stiftsprovst kort efter at jeg var kaldet hertil. Jeg taledes med Christian d. 8de (da jeg engang havde været til Taffels) om mit Ønske at faae Dahlerup, der var min gamle Ven og Skolekammerad, til Stiftsprovst, og han gik med megen Velvillie ind derpaa. Iøvrigt havde D. ogsaa andre Patroner, navnlig sin Broder, Livlægen¹, saa at det var ei vanskeligt at skaffe ham Embedet. Derimod var der sikkert ikke Andre, end jeg, der anbefalede Boesen til D's Eftermand. Boesen havde ikke længe været i Mariager, var der med Føie meget vel anskreven, men ikke berømt udenfor en lille Kreds. Han havde især 2 farlige Konkurrenter i Paludan-Müller, for hvem Svigerfaderen, Tryde, interesserede sig hos Ørsted², og Provst With, Geheimeraad Bangs Svoger³. Baade P. Müller og With ere jo uafhængige af alt Svoger-skab dygtige og hæderlige Mænd. Imidlertid formaaede min indstændige Anbefaling for Boesen dog saa meget, at han fik Embedet. Jeg forlangte ikke at see Ansøgningerne fra de Andre; ei heller bad jeg om noget Veto; thi nogen Ret have vi næppe dertil. Men da Bispnen er pligtig til at bruge Stiftsprovsten som Vikarius, er det billigt, at Regjeringen tager væsentligt Hensyn til hans Anbefaling.

Pastor Smith vil ikke søge Stiftsprovstiet i Odense, naar der — som jo er Tilfældet — kan være Tvivl, om han kan

¹) Dr. med. Edvard August Dahlerup (1812—82), 1845 Livlæge hos Christian VIII, siden Overmedicus ved Frederiks Hospital, Konferensraad.

²) Daværende residerende Kapellan ved St. Budolfi Kirke i Aalborg, siden Sognepræst i Snesere, Provst, Dr. theol., Jens Paludan-Müller (1813—99), gift med en Datter af Stiftsprovst, kgl. Confessionarius, Dr. theol. E. C. Tryde (1781—1860).

³) Stiftsprovst i Aalborg, senere Overskoledirektør i København, Carl Henrik With (1805—65), gift med en Søster til Indenrigsminister, Gehejmekonferensraad Peter Georg Bang (1797—1861).

opnaae det. Nu er det jo desuden for sildigt¹. Embedet er ikke større, end det, han har.

Hans Knudsen² skrev mig saaledes til, at jeg maatte troe, at han fra Dem havde faaet Opfordring om at søge Stiftsprovstiet. Hans Ansøgning har jeg anbefalet som jeg pleier, da han med Sandhed kan roses som en Mand med fortrinlige Evner, mange Kundskaber og stor Nidkjerhed. Som Prædikant er han original og vækkende, vil tiltrække Nogle, frastøde Andre. Det er ikke rimeligt, at han just interesserer sig for Regnskabsvæsen; men da han er dygtig og samvittighedsfuld, vil han vist ikke paatage sig Noget, han ei er voxen. Hvorvidt De vil finde Behag i hans personlige Omgang, kan jeg ikke vide, da det er en Smagssag. De maa jo kjende ham fra Deres Professortid. I det Hele troer jeg, at han er agtet og yndet af sine Nabopræster.

Gud give, at De i hvert Fald maa blive tilfreds med Valget af Stiftsprovst. Han bevare Deres gjenvundne Helbred og lede vor kjære, gamle, danske Kirke ud af Farer og Anfægtelser!

Deres broderlig hengivne

Brammer.

13.

Aarhus d. 17de Juni 1858.

Kjære Biskop Engelstoft!

Hermed tillader jeg mig at sende Dem et lille Skrift, jeg har skrevet i vort Fælledsanliggende³. Hvor meget det vilde glæde mig, om det maatte vinde Deres Bifald og maaskee Deres Understøttelse (thi Angreb maa det vente),

¹) Jvfr. S. 153.

²) Filantropen Hans Knudsen (1813—86), Sognepræst i Gerlev-Eenslev, siden i Bregninge-Bjergsted.

³) G. P. Brammer, Et Indlæg i Kirkeforfatnings-Sagen med et Ord til Bedste for Menighedsraad, Kbh. 1858.

behøver jeg ikke at forsikkre Dem. Dersom Sagen blot vedkom Litteraturen, havde det været klogest at lade Clausen tale allene¹; thi uagtet al hans Anstrengelse er det ikke lykkets ham at vække nogen sand Interesse for den; men medens vi tie, er han og hans politiske Venner i Stand til at sætte den igjennem i Rigsdagen. Dette synes mig, at vi, efter Evne, bør stræbe at forebygge.

Nylig er jeg hjemkommen fra en Visitats. Idag har jeg havt det varmt med Terminsager. Nu — vi kunne sætte os ind i hinandens Arbejder og Besværligheder. Herren skjænke os Udholdenhed i Kampen for hans Rige!

Deres

Brammer.

14.

Aarhuus d. 17. Jan. 1859.

Kjære Biskop Engelstoft!

Uagtet vi ikke udtrykkelig have bevidnet hinanden Deeltagelse under de Sorger, som Herren i det sidste Aar har tilskikket vore Huse², tør jeg dog nok ogsaa i Deres Navn

¹) Brammer vender sig særlig mod to Skrifter af Professor H. N. Clausen: »Folkekirken og Grundlovens § 80«, 1857, og »Forhandling i Landstinget angaaende Dannelsen af et Kirkeraad«, 1858. Brammer forsvare sig især mod Clausens Anklager for at have villet betone det episkopale Moment for stærkt under Forhandlingerne om en Kirkeforfatning og fastholder, at Dannelse af Menighedsraad burde være det første Led i Folkekirkens nye, ønskelige Forfatning (S. 19, 25). Clausen gav et skarpt Gensvar i et »Sendebrev« indrykket i »Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark« 1858 Nr. 34, S. 113—29, hvori han bl. a. indrømmer, at han føler et særligt Kald til at bestride »det mystiske Væsen«, der bestaar i »en vis høikirkelig Aand, som kan træde frem i meget forskellige Nuancer og Grader, men altid og overalt gaaer i samme — en mere eller mindre exclusiv-geistlig — Retning« (S. 114). Jvfr. H. N. Clausen, Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie S. 444 ff., 451.

²) Brammer havde 27. November 1858 mistet sin Datter Caroline Amalie Brammer (født 1844); Engelstoft 10. Juli 1858 sin Datter Christiane Engelstoft (født 1854).

sige, at denne Deeltagelse har været i vore Hjerter for hinanden og for de Mødre, som have mistet deres velsignede Børn.

Efter min Amalies Død har der været megen Sygdom i min Familie. I forrige Uge var jeg meget bekymret for Elises Helbred¹. Nu er hun med Guds Hjælp betydelig bedre.

Min Hustru har faaet et Tilbagefald af den nerveuse Sygdom, hvorefter hun tidligere har lidt og som pleier at være langvarig. Dog haaber jeg, at den skal ikke forhindre mig i at kunne indbyde mine kjære Hr. Colleger til et Møde hos mig engang i dette Foraar. Vel veed jeg, at Daugaard har i Sinde at indbyde os til Bispemøde i Ribe, men for de Fleste blandt os er den By dog heel ubeqvem til Samlingssted. Jeg for mit Vedkommende vil ikke kunne beqvemme mig til at reise fra min Kone saa langt bort i dette Aar uden nogen særdeles Nødvendighed. — Nei, lad os beholde Aarhus som Mødested! Dertil er Byen bedst beliggende. Og jeg skulde dog ogsaa som Senior have den Forret at have mine Embedsbrødre samlede i min gamle Bispegaard.

Til Commandeurkorset ønsker jeg tillykke², for Apologien for Biskop P. Hansen³ takker jeg, da den er ypperlig skreven. Manden selv er jeg ellers bange for kan have

¹) Elise Brammer ægtede siden Proprietær F. Friis til Duelund og døde 1869 i Montreux.

²) C. T. Engelstoft var 1. Januar 1859 blevet udnævnt til Kommandør af Dannebrog.

³) I Nyt theologisk Tidsskrift IX, 330—73 havde Engelstoft skrevet en Afhandling »Om Biskop P. Hansen og Nedlæggelsen af Graabrødre Kirke i Odense«, hvori han søgte at redde en af sine Formænd som Biskop over Fyens Stift, Dr. theol. Peder Hansen (1746—1810) for Ansvar for den nævnte Kirkes Nedbrydelse. Dette Forsvar, der er typisk for Engelstofths humane Sindelag, er dog efter G. L. Wads Dom »forgæves« (Aarboeg for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter XVI, 1928, S. 364).

havt Adskilligt tilfælleds med sin Navne i Glostrup, der har skjænket [os] en Selvapologie¹.

Medfølgende Hyrdebrev beder jeg Dem modtage.

Gud glæde og bevare Dem og Deres Kjære i det nye Aar!

Deres ærbødigst hengivne

Brammer.

15.

Aarh. d. 2den Apr. 1859.

Kjære Biskop Engelstoft!

Ret meget takker jeg Dem for Deres sidste mig i flere Henseender glædelige Brev, paa hvilket jeg nu i det — Gud for Alt — sikkert Haab om at see Dem her om Onsdagen den 13de April, saa at Mødet kan begynde Torsdag Formiddag, maa indskrænke mig til at svare, at jeg har Løfte om Daugaards, Laubs og Kierkegaards² Tilstedeværelse ved denne vor lille Synode.

I Deres forøgede Faderglæde deeltager min Hustru hjertelig saavelsom

Deres hengivne

Brammer.

16.

Aarhus d. 12te April 1860.

Hjertelig takker jeg Dem kjære Biskop Engelstoft! for Deres venlige Brev af 9de d. M., for Deres bestyrkende Yttringer om mine Taler og mit Hyrdebrev og for Deres

¹) Sognepræst i Glostrup Jacob Ludvig Hansen (1785—1874) blev 1858 efter Indstilling af Martensen afskediget fra sit Embede, da han paa Grund af sit rationalistiske Standpunkt ikke skønnedes at være i Besiddelse af den rette »christelige Beaandelse« (jvfr. Kultusministeriets Cirkulære af 6. September 1856). Hansen udgav i den Anledning en Pjece »Min Entledigelse fra Glostrup Sognekald«, Kbh. 1858.

²) Om Biskop Daugaard i Ribe jvfr. S. 153; Hardenack Otto Conrad Laub (1805—82), Biskop i Viborg 1854—78; Peter Christian Kierkegaard (1805—88), Biskop i Aalborg 1856—75.

kjærlige Indbydelse til mig og min Hustru. Det vilde være os begge en sand Glæde at kunne benytte os deraf; men iaar kan det desto værre ikke blive Tilfældet. Hun er rigtignok nu eller har i det Mindste nylig været i Bedring; men efter den sidste Efterretning fra hende havde hun dog igjen faaet et Tilbagefald. Dersom hun engang i Mai Maaned kan nogenlunde karsk, ad den korteste Vei, komme hjem, maae vi derfor være saare taknemmelige. Selv har hun lysere Forhaabninger end jeg, hvad enten fordi hendes Temperament er mere sangvinsk eller fordi hun har en stærkere Tro. Under min nødvendige Uvished om Tiden til hendes Tilbagekomst kan jeg ikke tænke paa i den første Maaned at foretage mig nogen anden Reise. Jeg tvivler ogsaa meget om, at noget Bispemøde nu vilde kunne samles; navnlig vilde Laub og Daugaard vist ikke kunne deeltage deri.

Deres gjæstfrie Tanker have ellers opvakt en vis Frygt hos mig, som jeg ikke vil dølge for Dem, den nemlig, at De næste Aar skulde forekomme mig med at indbyde til et Bispemøde. Dette beder jeg Dem allerede nu om at undlade; thi jeg finder iaar en Trøst, under mit Savn af de kjære og høitagtede Hr. Brødre, i Haabet om, at Gud adaare vil give Lykke til, at de hos mig maae kunne mødes. Maaskee Mødet kan, i Lighed med hvad tidligere er skeet, saaledes berammes, at mine høiærværdige Colleger kunne glæde mig ved deres Nærværelse paa min Fødselsdag¹, der just da vilde være min tredsindstyvende.

Dog — det er vel for dristigt at tænke saa vidt i Fremtiden. Mig er der Meget, som paaminder om at tilføie: »om Gud vil og vi leve«.

Og hermed maa jeg dennesinde slutte; thi jeg skal over til Professor og Fru Blache, som idag holde Sølvbryllup².

Herren glæde og bevare Dem, kjære Biskop Engelstoft!

¹) Brammer var født den 5. Maj 1801.

²) Den S. 148 nævnte Professor Blache havde 12. April 1835 ægtet Elise Marie f. Kold (1811—74).

i Deres Embedsgjerning og i Deres Familiekrede, om hvis Elskelighed Møller har fortalt mig!

Stedse Deres hengivne

Brammer.

17.

Aarhus d. 13de Apr. 1861.

Høiærværdige Hr. Biskop Dr. Engelstoft,

Com. af Dbr. og Dbm.

Længe har jeg dvælet ved Haabet om at kunne samles med mine høiærværdige Colleger i dette Foraar, men nu nøde de truende Krigsudsigter mig til at opgive det. Herom har jeg ikke villet undlade at underrette Dem, kjære Hr. Biskop Engelstoft! Paa Dem havde jeg snarest gjort Regning; thi De har en meddelende Natur, lader Dem ikke afskrække af smaa Reise-Ubehageligheder og har ved Deres Besøg i Aarhus Bispegaard viist dens Beboere saa megen Velvillie, at vi, som endnu ere tilbageblevne, ikke tvivle om, at den endnu er bevaret for os, skjøndt det rigtignok er meget længe siden, at De har skrevet mig til. At jeg berører denne Taushed, maa De ikke betragte som nogen Bebreidelse men som et Udtryk af Savn. Og at disse Linier ere faa, skulle ingenlunde være en Slags Gjengæld, men ere en nødvendig Følge af, at jeg ved en halsstarrig Sygdom i min høire Haands Tommelfinger har ondt ved at føre Pennen.

Gud bevare Deres klare Aand og freidige Sind til Bedste for vort i Kirke og Stat haardt anfægtede Fædreland! Han glæde og velsigne Dem i Deres huuslige Kredse!

Med broderlig Hengivenhed,

Brammer.

P. Scr. I dette Øieblik var en Lieutenant Fritz, en Brodersøn af Præsten i Brendekilde¹, hos mig for at sige mig Farvel i Anledning af sin Afreise til Odense. Han er en brav Mand og, saavidt jeg kan skjønne, en talentfuld Maler. Han har malet min Datter Elise. Jeg tillader mig at anbefale ham til Deres Bevaagenhed.

18.

Aarhus d. 9de Jan. 1862.

Høiærværdige Hr. Biskop Dr. Engelstoft,
Com. af D. og Dbm.

For seent, meget for seent takker jeg Dem, min kjære, høitagtede Embedsbroder, for det venlige, opmuntrende og bestyrkende Brev, hvormed De i Sommer glædede mig. Jeg var i Slesvig, da det kom til Aarhus, hvorhen jeg med Afbrydelse af mit Besøg hos mine Sønner reiste for at kunne modtage Kongen. Samme Dag, H. M. forlod Moesgaard, holdt vi i Aarhus vort store Missionsmøde². Saa kom Landemode, Seminarie-Examen, Visitatser m. m. M. Ja, De veed, hvorledes en Biskop er optaget, og De vil derhos komme undskyldende i Erindring, at jeg har en stor, adspredt Familie at skrive til. Men jeg kan med fuld Sandhed sige, at jeg sætter stor Priis paa Deres Breve og — at jeg skal nævne noget Personligt — paa Deres saa varmt og kjærligt yttrede Tilfredshed med »Præsten og Menigheden«³. Fra Boghandler Reitzel haaber jeg, at De har modtaget den nye Udgave af min Lærebog i Pæda-

¹) Maleren, Løjtnant Andreas Fritz (1828—1906), Brodersøn af Sognepræst i Brændekilde-Bellinge Frederik Christian Fritz (1798—1875).

²) Et almindeligt Missionsmøde afholdtes i Aarhus 19.—20. Juni 1861. Brammer prædikede ved Aabningsmødet og var i det hele meget virksom for dette Mødes Afholdelse (Ny kristelig Samler, udg. af E. Mau, 1861, S. 259—324, Brammers Prædiken sst. S. 260—77).

³) G. P. Brammer, Præsten og Menigheden. En Samling af Taler ved Præste- og Kirke-Indvielser, 1859.

gogik og Didaktik¹. Nu sysler jeg med et andet litterairt Arbejde og Dem, kjære Biskop Engelstoft, tillader jeg mig at bede om Deeltagelse deri. Jeg agter nemlig nu at opfylde et for mange Aar siden givet Løfte, at udgive en tredie Samling af kirkelige Leilighedstaler²; og min Bøn til Dem er, at De dertil vil skjænke mig et eller andet Bidrag. Da jeg ikke har i Sinde at optage forhen trykte Taler, ei heller Ordinationstaler, men i det Hele at indskrænke mig til Konfirmationstaler, Skriftetaler, Brudetaler, Tiltaler til Kirkegangskoner og Gravtaler, indseer jeg vel, at en Biskop, der har været Professor og ei Sognepræst, ei vil kunne skjænke mig mange Bidrag til Samlingen; men jeg vil ikke opgive Haabet om, at De baade kan og vil skjænke mig nogle. Det skulde gjøre mig meget ondt, om jeg maatte savne Deres Navn blandt Medarbejdernes. Saa haaber jeg da herpaa en gunstig Resolution fra min hølærde og høitansete Collega paa Kingos Bispestol.

Iaar maae vi endelig see at faae et Bispemøde engang i Midten af April Maaned i Aarhus Bispegaard³. Vi have jo ved Ministerens Reformplaner Nok at forhandle om. De har altid viist venlig, livlig, ufortrøden Interesse for disse Møder. Paa Dem tør jeg gjøre Regning. Ikke sandt? Jeg tør nok bede Dem om snart at love mig det med et Par Ord, som jeg desuden længes efter.

¹) 1861 var 3. Udgave af G. P. Brammers »Lærebog i Pædagogik og Didaktik« udkommet.

²) 1864 udgav Brammer 3. Samling af sine »Kirkelige Leilighedstaler af Danske Prædikanter«, hvoraf 1.—2. Samling var udgivne 1832—34. I 3. Samling findes Bidrag af Engelstoft S. 129—32, 169—72, 431—7, 702—6. Jvfr. Khs. Saml. 6. R. IV, 414.

³) Mødet afholdtes i Ugen før Paaske 1862. En Række vigtige Sager bl. a. om Kirkers Benyttelse af Medlemmer, der havde løst Sognebaand, om Lønninger for Biskopper og Præster og om Religionsundervisningen i de lærde Skoler stod paa Dagsordenen (Biskop Otto Laubs Levnet, udg. af F. L. Mynster og G. Schepelehn, II, 1, S. 88—99).

Vedlagte Hyrdebrev¹ beder jeg Dem modtage som en vistnok meget ringe, men broderlig Nytaarsgave.

Herren holde sin velsignende og beskjemende Haand over Dem og alle Deres Kjære!

Deres hengivne

Brammer.

19.

Aarh. d. 17de Febr. 1862.

Min kjære, høiærværdige Embedsbroder, Biskop
Engelstoft!

Under min Længsel efter snart at faae et godt Svar (o: et Ja) paa mine to sidste Indbydelser (det er en Maanedstid siden jeg udsendte dem) til Fyens høitagtede Biskop, erholder jeg derimod et afslaaende Brev fra Ribe-Biskop², der endog har vakt den Mistanke hos mig, at han stræber at forføre Dem til at udeblive fra Bispemødet. Jeg vil derimod fremdeles stræbe at bevæge Dem til at komme, saafremt Gud lader det staae i Deres Magt (physisk og moralsk taget). Laub og Kierkegaard have erklæret dem meget villige dertil*. Vi fattes jo ingenlunde Forhandlingsstof. De lever mere end vi Andre i et Stift, hvor Sognebaandslødere findes. Til Deres Erfaring have vi Brug og til Deres Lærdom og hele Personlighed. Uden Veemod ved mine mange huuslige Savn kan dette Møde ei blive for mig. Jeg og mine Børn (Laub og Kierkegaard³ vist ogsaa) behøve Deres Livsfriskhed og frodige Sind under den selskabelige Deel af Mødet. Dette er det sidste, hvori min eneste hje[mme]værende Datter⁴ kan være Vertinde;

¹) Brammers Hyrdebrev af 1. Januar 1862, bl. a. med Anbefaling af Missionssagen.

²) Den S. 153 nævnte J. B. Daugaard.

³) Om Mødet jvfr. S. 163, om Laub og Kierkegaard S. 159.

⁴) Elise Brammer, jvfr. S. 158. Sin Tale ved hendes Bryllup i Aarhus Domkirke den 24. Juni 1862 har G. P. Brammer offentliggjort i sine »Kirkelige Leilighedstaler« III, 359—69. Jvfr. S. 169.

thi, vil Gud, skal hun giftes til Sommer. I den Anledning skal jeg med hende til Kbhavn i Slutningen af April og først i Mai. Derfor kan jeg kun holde Mødet midt i April. Glød mig nu snart med et venligt Løfte! Manuscripter til Leilighedstaler kan De jo medtage til

Deres

Brammer.

* Fra Bindebøll¹ har jeg endnu Intet hørt. For ham er Reisen jo vanskeligst.

20.

Fausning Præstegaard, den 21de Mai 1862.

Kjære Biskop Engelstoft!

Næst efter at takke Dem for Deres mig og min Kreds saa velkomne og interessante Besøg, fra hvilket jeg haaber, at De uden ubehagelige Følger (Biskop Daugaard klager over Forkjølelse) er vendt tilbage til Deres Residents i den Stad, til hvis Udødelighed De har bidraget, vil jeg ved disse i Hast henkastede Linier skriftlig fortsætte vor kollegiale og konfidentielle Konferents. Undskyld de 3 fremmede Ord og de mange K'er!

Anvendelse af Tilladelse til Sognebaandsløsning er i mit Stift, hvor den før kun lidet er skeet, pludselig fremkommen i en betænkelig Skikkelse. Thi 4 Skolelærere have villet løse sig fra deres Sognepræster, til hvem de dog ere knyttede ved Embedsbaand. De To ville have Pastor Fenger i Aale, de To Pastor Køster i Østbirk til Sjælesørgere². Jeg har tilraadt Provsterne, der have anmeldt mig Sagen, at de skulde stræbe at faae Parterne til en

¹) Biskop over Lolland-Falsters Stift Severin Claudius Wilken Bindebøll (1798—1871).

²) Sognepræst i Aale-Tørring, siden i Hvedstrup-Fløng, Rasmus Theodor Fenger (1816—89); Sognepræst i Østbirk-Yding Janus Køster (1809—91). Om sidstnævnte jvfr. Khs. Saml. 6. R. II, 624.

mindelig Overeenskomst, saa at Sognebaandet ei officielt blev løst, men at vedkommende Præster samtykkede i, at deres af Skolelærerne udvalgte Kolleger forrettede Sakramenterne for disse og deres Familier. Thi det er vel i Grunden de donatistiske kragbalske Ideer¹, der ligge til Grund for disse anstødelige Brud paa kirkelig Orden og Eenhed. Jeg veed intet læmpeligere Raad at give, men vel muligt, at det ei konvenerer Nogen af Vedkommende. Dersom de lade Sagen gaae til Ministeriet, kan man af sidste Aars Aalborg-Landemodsakter² see, hvad Resultatet vil blive. Det vilde imidlertid meget interessere mig at erfare, om noget Lignende er skeet i Deres bevægede Stift og hvorledes De mener, at man bør tage denne Sag med pastoral Viisdom og biskoppelig Besindighed. Hvo der ret forstod at forene Due-Eenfold med Slange-Snildhed!

Naar De vil glæde mig med Brev, beder jeg Dem sende det til Aarhus — Gud være med Dem i alle Maader og allevegne!

Deres broderlig hengivne

Brammer.

21.

Aarhus d. 20de Novbr. 1862.

Kjære Hr. Biskop Engelstoft!

Deres sidste venlige Brev modtog jeg paa en Visitats, hvorfra jeg i disse Dage er hjemkommen; ellers skulde

¹) Om Christian Malta Kragballes donatistiske Tendenser i »Striden om Alterbogsdaaben« jvfr. Khs. Saml. 6. R. IV, 407.

²) Brammer sigter aabenbart til den i »Beretning om Forhandlingerne paa Aalborg Stifts Landemode i Juli 1861« S. 23 Nr. 194 anførte ministerielle Skrivelse af 28. Januar 1861, hvorved det tillades en Skolelærer i et andet Sogn at faa sine Børn døbt hos Sognepræsten i Vrejlev-Hæstrup Peter Kjellerup Algreen (jvfr. Kirke- og Undervisningsministeriets 1. Dept.'s Brevbog 1861 Nr. 178). Jvfr. Martensens Udtalelser om dette Spørgsmaal i Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke, udg. af H. V. Sthyr, IV, 289 f.

jeg have besvaret det før. Dog taber De ikke Noget ved, at Svaret kommer saa seent; thi — sandt at sige — forstaaer jeg ikke ret Deres Spørgsmaal om, hvorledes Afhændelsesloven¹, efter min Mening, skal anvendes med Hensyn til Udgangspunkt for Canon² og Forrentning. De omtaler en Skrivelse desangaaende af 25de Oktbr. fra et Ministerium; men De nævner ikke, hvad det er for et Ministerium. Jeg har ikke seet nogen saadan Skrivelse; men jeg vil være Dem meget forbunden, om De vil meddele mig Oplysninger i denne Retning, af hvilke jeg maa skee snart kan have Brug.

Til Aarhus Stiftsøvrighed kan vor Kirkeminister ei have sigtet ved sine stærke Ord til Simony i Landstinget³; thi da han sagde dem, havde han endnu ikke modtaget vor — ved et Sammenstød af Omstændigheder — forsinkede Betænkning om den omdebatterede Sag⁴.

Spørgsmaalet om Skolelærere kunne være berettigede til at løse Sognebaandet har været for ved vort Landemode⁵. Der var der Ingen, som taledes for, at denne Ret kan forenes med Skolelærernes Embedsstilling. For mig staaer

¹) Lov af 24. April 1860 om Afhændelse af nogle Kirkers og offentlige Stiftelsers, Seminariefondens og det beneficerede Gods.

²) c: en aarlig Afgift, jvfr. nævnte Lov § 4.

³) Der sigtes til en ualmindelig skarp Ordveksel i Landstingets Møde den 13. Oktober 1862 under første Behandling af Lovudkastet ang. nærmere Bestemmelser vedrørende Kirkesynene mellem Kultusminister D. G. Monrad og Stiftamtmand, Kammerherre C. F. Simony. Monrad fastholdt under Omtale af Retten til at yde rentefri Laan til Kirkerne bestemt Ministeriets Overbestyrelsesret, Simony derimod betonedes Stiftsøvrighedernes afgørende Myndighed paa dette Omraade (Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Landstinget, 1862, Sp. 129—36).

⁴) Først 16. Oktober s. A. afgik Aarhus Stiftsøvrigheds Skrivelse (Kirke- og Undervisningsministeriet, 1. Departements Journal 1862 (O) Nr. 195).

⁵) Formentlig ved Forhandlingen ved det udvidede Landemode i Aarhus 1. Juli 1862 om et Udkast til en kgl. Anordning om Kirkernes Benyttelse af udensogns Præst (Aarhus Stifts Landemodes-Act 1862, S. 75 ff.).

det klart, at da Skolelærere, der, om de end ikke ere ansatte som Kirkesangere, dog skulle fungere som Kirkebetjente t. Ex. ved at læse i Chorsdøren, ere traadte istedenfor de gamle *Sognedegne*, binder deres Embeder dem til *Sogne-Menigheden* og *Sognepræsten*. Man tager højlig feil, naar man antager, at det altid er for Samvittighedens, tilmed en donatistisk Samvittigheds, Skyld, at det behager Skolelærere at løse Sognebaand. I mit Stift har en Skolelærer dristet sig dertil, efterat hans dygtige og christelige Præst (en fortrolig Ven af Blædel¹) havde bebreidet ham, at han ei gik i Kirke. Læreren valgte da en anden Præst til Sjælesørger; og denne udvalgte er en Mand, som for ikke længe siden ved en Provsteret blev idømt en Mulkt, hvorved han aqviescerede, for letfærdig Snak².

Deres Faderglæde, min kjære, høiærværdige Ven, ved at være Gjæst i Deres nygifte Datters³ Huus, kan jeg fuldelig forstaae og dele. Herren lade Dem nyde den reen og uforkrænket i mange velsignede Aar! Uagtet jeg i adskillige Aar har havt Een af mine Døttre gift, har den lange Afstand dog forhindret mig fra at besøge hende⁴. Derimod var min Søn Johannes⁵ i Sommer i England, besaae i Forening med hende og hendes Mand Verdens-Udstillingen i London, reiste med dem til Hartlepool og gjorde siden, tildeels i Forening med den norske Digter A. Munch⁶,

¹) Sognepræst ved Garnisonskirken i København, Dr. theol. Nicolai Gottlieb Blædel (1816—79). Jvfr. Khs. Saml. 6. R. IV, 402 ff.

²) Det er ikke lykkedes med Sikkerhed at fastslaa, hvem der sigtes til.

³) Biskop Engelstofts ældste Datter Ingeborg Marie Engelstoft (1839—1902) havde 31. Oktober 1862 ægtet cand. jur., siden Etatsraad, Hans Peter Egeløkke Langkilde til Juulskov (1836—1924).

⁴) Jvfr. S. 148.

⁵) Senere Bankkasserer i Nykøbing F. Johannes Daniel Brammer (1840—82).

⁶) Andreas Munch (1811—84) var gift med en dansk Dame og opholdt sig i den sidste Snes Aar af sit Liv i Danmark. Jvfr. herom Edmund Gosse, *Two visits to Denmark* 1872, 1874, 1911, p. 241—4, 314—16.

en interessant Reise i Skotland. Min Datter Elise ægteviede jeg Sct. Hansdag til Friis¹. Jeg har havt den Glæde 2 Gange at besøge dem paa Duelund, hvor de, Gud være lovet, have det meget godt. Ad Aare haaber jeg at visitere i det Pastorat, hvortil Duelund hører, og med det Samme at gjæste dem; hvad forhaabentlig vel ogsaa skeer forinden.

Tag tiltakke med disse Linier og vær forvisset om den Høiagtelse og Hengivenhed, hvormed jeg forbliver

Deres Ven og Broder

Brammer.

22.

Kjøbenhavn, d. 16de Aug. 1863.

Kjære Hr. Biskop Engelstoft!

Kultusministeriet har iaar tilskyndet de jyske Biskopper til at komme sammen for, om muligt at blive enige om at udarbejde et Tillæg til Kingos Psalmebog². Biskop Laub havde ønsket, at dette Møde maatte blive afholdt hos ham; men er desto værre bleven forhindret deri ved sin Svigerindes Sygdom. Nu har jeg indbudet mine jyske Colleger til at samles hos mig den 31te d. M. og 1ste Septbr. Nødigt vil jeg savne den sædvanlige lille Kreds ved dette Møde og tillader mig derfor at bede Deres Høiærværdighed om paa de nævnte Dage at glæde os med Deres Nærværelse.

¹) Jvfr. S. 164.

²) Ved Skrivelse af 9. Februar 1863 havde Kirke- og Undervisningsministeriet opfordret de fire jyske Biskopper til at udarbejde et Forslag til et Tillæg til »Kingos Psalmebog« (1. Dept.'s Brevbog 1863, Nr. 381—5). Ved kgl. Resolution af 16. Maj 1864 bemyndigedes Ministeriet til at lade det udarbejdede Udkast trykke og autorisere det til Brug i de Menigheder, hvor det maatte ønskes indført (H. V. Skibsted, Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen III, 205—6).

Mit Ophold er kort i Kjøbenhavn. Deres gode Svar beder jeg Dem sende til Aarhus.

Fra Scharling¹, der befinder sig vel, kan jeg hilse.

Deres hengivne

Brammer.

23.

Aarh. 5te Septbr. 63.

Kjære Biskop Engelstoft!

Tak for Deres venskabelige Brev af 27de f. M. og for Deres gode Villie til at bivaane Bispemødet i min gamle Rede. Det gjorde mig som Brødrene ret ondt, at De ved Upasselighed var forhindret i at komme. Med Guds Hjælp har De vel nu — ikke blot, som altid, en god Fod at staae paa, — men gode Fødder at gaae med.

Ved Bispemødet bleve vi enige om hvad Ministeren nærmest havde tilskyndet os til — et Forslag til et Tillæg til Kingos Psalmebog². For at komme til Enighed om et saadant Udvalg maa den Enkelte jo altid opgive Noget, som han personlig helst vilde foretrække, for at erholde Samstemning i hvad han maa ansee for uundværligt. Saaledes gik det formodentlig os Alle. I Odense har jo en Bogbinderhaand fortsat hvad Kingos Aand havde begyndt³.

Mødet optoges af Forhandlinger om Psalmebogstillæget. Der blev kun løselig yttret Noget om Deres Spørgsmaal angaaende Landsbykirkegaarde. Der er vist ikke nogen fast Regel for deres Fordeling i Jylland; men hvor de — i den senere Tid — hist og her — ere blevne planerede m. M., er der gjerne skeet Fordeling snarere vel efter Huusstand end efter Hartkorn. — I Overeensstemmelse med

¹) Jvfr. S. 135.

²) Jvfr. S. 169.

³) Brammer tænker formentlig paa de forskellige mindre Tillæg til Kingos Psalmebog, som fra 1854 var blevet udgivet af den Milo'ske Boghandel i Odense.

Loven¹ maa der jo ikke anbringes Monumenter paa Kirkegaarde uden med Kirkeværgernes Samtykke. Videre er man ialmindelighed ikke her gaaet, da man snarere betragtede det som en Ære end som en Indtægt for Kirkegaarden, at Nogen vilde smykke en Grav med et Mindesmærke. Der var et særeget Tilfælde, som foranledigede Skrivelsen til mig af 27de Febr. 1860². Talen var nemlig om at opsætte et Jerngitterværk om nogle Grave paa Linnerup Kirkegaard, af hvilke de tvende var 46 Aar gamle altsaa langt over den Tid, hvori Ligene (desto værre) pleie at blive opgravne. Bønderne eie Kirkegaarden. Præstefamilien, hvis Begravelsesplads skulde indhegnes, var rig og havde ikke Livsarvinger³. Ministeriet resolverede, at Kirkeeeierne vare berettigede til for at give Samtykket til Indhegningen at erholde en Rekognition, som i fornødent Fald kunde bestemmes af Kirkens Forsvar in casu Amtmand og Provst. — Ministeriet fandt med Stiftsøvrigheden, at naar Rekognitionen var erlagt, ordnedes Sagen rettest ved, at et Skjøde paa Gravstedet blev udstedt til Vedkommende fra Kirkeværgerne. Noget Lignende formener jeg vil kunne skee ved det af D. H. anførte Tilfælde om Møllerfamiliens Gravsted.

I Henseende til Præstens Ret til at afbenytte Kirker pro lubitu antager jeg, at Ministeriet og Sjællands Biskop har Lovens Medhold, men ikke Praxis eller Folkestemning for sig. Jeg erindrer, at jeg som Biskop i L. F. Stift tillod, at Gudstjeneste blev afholdt i Maribo ved et Præstekon-

¹) Danske Lov 2—22—38.

²) Kirke- og Undervisningsministeriets Skrivelse af 27. Februar 1860 om Betingelserne for Monumenters og Gitterværks Anbringelse paa Landsbykirkegaarde er trykt hos H. V. Skibsted, anf. Samling II, 17 f.

³) Der var Tale om en Begravelsesplads i Linnerup, Vrads Herred, der rummede Grave for to Sognepræster sst. Laurids Vogelius († 1814) og Andreas Kabell († 1857). Det var en Legatstiftelse fra den sidstnævntes Dødsbo, der gav Anledning til, at Sagen rejstes (Kultusministeriet, 1. Departements Brevbog 1860, Nr. 423 med Bilag).

vent, hvorimod Biskop Øllgaard¹ erklærede et Præstekonvent i Viborg, at han var ikke bemyndiget til at tillade, at der blev holdt Gudstjeneste i Kirkerne udenfor de anordnede Dage.

Det kan interessere mig meget at erfare, hvad De har svaret eller agter at svare paa Sp. om Præsternes Lønning². Jeg agter kortelig at motivere, hvorfor jeg blandt de 3 Forslag foretrækker Minoritetens.

Om en halv Snees Dage skal jeg atter ud paa Visitats. Mine Børns Visitatser hos mig ere nu forbi. Jeg føler mig meget ene. Herren aabenbare sig med sin Naade over mig og Dem og Enhver, som elsker ham i Oprigtighed, om end under megen Anfegtelse og Skrøbelighed!

Deres broderlig hengivne

Brammer.

24.

Aarhus Bispegaard, den 2den Januar 1864.

Deres Excellence, min høitagtede Minister, Deres Høiærværdighed, min høitelskede Embedsbroder, Hr. Biskop, Dr. Theol. Engelstoft, Commandeur af Dbroge og Dbmand.

Af ganske Hjerte ønsker jeg Dem, Kirken og Skolen til Lykke med den ophøiede Stilling, som Herren har skjænket Dem til Nytaarsgave³ og end mere med det store, under hans Naade, velsignelsesrige Hverv, som nu er Dem betroet. Ja maatte hans Velsignelse mangfoldig ledsage

¹) Nicolai Esmark Øllgaard (1775—1863), Biskop over Viborg Stift 1830—54.

²) 1860—62 havde D. G. Monrad — forgæves — forsøgt at tilvejebringe Love om Præstelønningerne. Forhandlingerne herom affødte flere Udvalgs-Forslag, der indirekte fik en Del Betydning (P. Severinsen, Folkekirkens Ejendoms-Historie S. 124—5).

³) Engelstoft var 31. December 1863—11. Juli 1864 Minister for Kirke- og Undervisningsvæsen i D. G. Monrads Ministerium. Engelstofts Dagbog fra hans Ministertid er udgivet i Personalhistorisk Tidsskrift 8. R. II. 72—78.

Dem til hans Riges Udbredelse i den danske Folkekirke og ved det danske, saavel høiere som lavere Skolevæsen! Hvor meget er der ikke, hvorom jeg kunde have Lyst til at tilskrive Dem, men hvor liden Tid vilde De ikke nu have til at læse, end sige til at besvare mit Brev!

For nogle Linier vil jeg allerede være taknemlig og dem tør jeg maaskee endog snart vente med gunstigt Tilsendelse af Manuscriptet til Leilighedstalerne¹, som i denne Tid skulle sendes til Forlæggeren.

Med Tak til Biskoppen for de henrundne Aar under det mig saa kjære kollegiale Forhold anbefaler jeg mig til Ministerens personlige Godhed, til Understøttelse i min Embedsgjerning og til Overbærenhed med mine Mangler.

Deres Excellences

i al Ærbødighed hengivne

Brammer.

25.

Aarh. Bispegrd, d. 11te Juni 1864.

Kjære Biskop Engelstoft!

Undskyld — Deres Excellence! — at jeg, idet jeg staaer i Begreb med at skrive til Dem og tænkte paa, at Brevet maatte sendes til Odense, uvilkaarlig kommer til at bruge den gamle Benævnelse til min høitagtede Kollega.

Det er med veemodig Glæde jeg tænker tilbage paa de Aar, hvori jeg tilskrev Dem Indbydelses-Breve, som De saa venligt og livligt i Ord og Gjerning besvarede. Give Gud, at min saavel officielle som private Brevskrivning til Kultusminister Engelstoft maatte snart kunne stiles til Kjøbenhavn, og at De der fuldkommen karsk² kunde igjen bestyre det høistvigtige Embede, som Kirkens Herre i sin Naade betroede Dem!

¹) Jvfr. S. 163.

²) Den 24. Marts 1864 var Engelstoft paa Grund af Sygdom blevet fritaget for Bestyrelsen af sit Ministerium.

Den nærmeste Anledning til disse Linier er vedlagte Pintseprædiken¹, som det inderlig vil glæde mig, om De maa finde opbyggelig som Festprædiken uden at dens Præg som Leilighedstale for lidet eller for meget fremtræder. Ikke blot min egen men vistnok de Fleste af mine Tilhøreres Stemning krævede, at jeg til en vis Grad holdt en Tidsprædiken. Det var en Krigstid; men Vaabenhvile var begyndt; samtidig med den grønnedes Bøgeskovene omkring Byen. Første Gang efter Okkupationen ringede Kirkeklokkerne i Domkirken og Frue Kirke Pintsemorgen. Dagmars Svanesang, som jeg saa ofte hørte min Hustru nynne, faldt mig paa Sinde. Jeg omarbejdede i Morgenstunden Slutningen af min Prædiken. Da tænkte jeg ingenting paa at udgive den. Efterat jeg havde holdt den, blev jeg opfordret dertil. Maatte Herren give den hist og her Indgang som et lidet Olieblad til danske Christne!

Hvorledes det er gaaet Aarhus under Krigen², vil D. E. have erfaret af Bladene. Naturligviis har Bispegaarden sin Deel af Byrderne, men ikke noget Særdeles at beklage sig over. At min ældste Søn³ er med sin Hustru hos mig, veed D. E. nok af ham selv. Jeg er tilligemed ham taknemmelig for den gunstige og opmuntrende Audients, De skjænkede ham.

Under den mørke Krigstid og det piinlige Forhold til Luthers Landsmænd har jeg havt tvende Lysglimt: en hjertelig Hilsen fra Tholuck⁴ og et Besøg af Dr. Besser. Det er ham, der — skjøndt Sognepræst i Schlesien — i

¹) G. P. Brammer, Christi Fred. Pintse-Prædiken i Aarhus Domkirke den 15de Mai 1864, Kbh. 1864.

²) Om Tilstanden i Aarhus 1864 se især [M. Wildau]: Aarhus under Occupationen 1864, 1864, samt Aarhus gennem Tiderne III, 1941, S. 58 f.

³) Christen Georg Høst Brammer (1827—1904), daværende Sognepræst i Egebæk i Flensborg Provsti, siden i Urlev-Stenderup. Jvfr. Khs. Saml. 6. R. II (se Registeret).

⁴) Professor i Halle Friedrich August Gottreu Tholuck (1799—1877). Jvfr. Khs. Saml. 6. R. IV, 422.

nogen Tid paatog sig at være Lazareth-Præst, som meddeelte mig af sin Erfaring den lille Fortælling, der findes i min Prædiken, om den danske og tyske Soldat¹. Besser har lært noget Dansk for at kunne være Sjælesørger ogsaa for danske Saarede. Han er det med Iver.

Hvorledes skal det iaar gaae med Landemoderne? Der- som Rygtet om, at Vaabenhvilen er forlænget til den 26de, er sandt — hvad jeg troer —, kunne vi ikke saa holde Landemode en Ugestid forud?² Det torde være betænkeligt at holde det lige førend Vaabenhvilens Udløb; thi Fjenden kunde let finde paa at standse Postforbindelsen med Kjøbenhavn nogle Dage forinden; og i saa Fald vilde det see betænkeligt ud med hvad dertil skulde sendes.

Jeg indseer vel, at det er sandsynligt og billigt, at Ministeriet vilde paa en Forespørgsel svare, at Stiftsøvrighederne skulle handle efter Conduite. Imidlertid vil jeg være taknemlig, om De vil meddele mig, hvad De antager for Conduite under de jyske Forhold. Ogsaa for ganske faa Linier fra Deres kjære Haand, og kun om Deres Hælbred, vil jeg være meget taknemmelig.

Med dyb Ærbødighed og trofast Hengivenhed

Deres

Brammer.

26.

Aarhus, d. 20de Oktbr. 1864.

Allerede længe har jeg skyldt min høiærværdige, mig meget kjære Embedsbroder i Odense Taksigelse for et inderlig venligt Brev, som jeg saa meget mere maatte paa-skjønne, som det var skrevet under Legemssvaghed. Denne

¹) Anførte Prædiken S. 21: en Fortælling om en dansk og tysk Soldat, der laa paa samme Lazaret og ved Læsning af henholdsvis et dansk og et tysk Ny Testamente lærte hinandens Sprog og derved blev „Troesvenner“.

²) Landemodet i Aarhus 1864 blev først afholdt 24. August s. A. (Aarhus Stifts Landemodes-Act 1864, S. 3).

haaber jeg nu er fuldkommen overvunden, og jeg har, Herren være lovet, Grund til dette Haab efter hvad jeg paa anden eller tredie Haand har erfaret. Imidlertid længes jeg dog efter Forvisningen derom fra første Haand. Hvor gjerne havde jeg ikke beholdt Dem til min Minister!¹ Hvor Meget havde jeg ikke haabet at faae ønskeligt ordnet i Kirkens og Skolens Anliggender under Deres kyndige, mod forskellige Retninger billige, for Danmarks aandelige Interesser nidkjære Administration! Og hvorfor skulde jeg negte for Dem, hvad jeg har sagt saa mange Andre, at jeg personlig glædede mig ved at have en Minister, til hvem jeg med Tillid torde henvende mig som til en Mand, hvis personlige Venskab var mig en Hæder og Glæde! Nu — en Hæder og Glæde er Deres personlige Venskab mig, hvad enten De er Minister eller Biskop, og det vil De jo lade mig beholde under alle Omskiftelser. Ikke sandt, kjære Biskop Engelstoft?

Under Fædrenelandets Adsplittelse og Folkekirkens truede Opløsning føle vi visselig Nødvendighed af trofast Sammenhold. Dette vil — haaber jeg — blive Danmarks nuværende Biskopper ikke blot en ved Forholdene nødvendig men ved gjensidig Kjærlighed let og kjær Pligt. Og hertil tør jeg antage, at vore Bispemøder have bidraget.

Fra politiske Møder og Adresser med andet Partivæsen har jeg hidindtil holdt mig fjern. Men under Landets nuværende bedrøvelige Tilstand og farefulde Fremtid og i min Harm over den oprørende Maade, hvorpaa der skeer Angreb imod vor ædle Konge, er jeg i Tvivl, om jeg ikke bør indtræde i Augustforeningen². Endnu har jeg ikke besluttet mig dertil. Saare gjerne vil jeg vide, hvad Deres Tanker og Forsæt er i den Retning.

¹) Engelstoft var afgaaet som Minister 11. Juli 1864.

²) Augustforeningen stiftedes 23. August 1864 væsentlig af Medlemmer af det konservative Helstatsparti og traadte i skarp Modsætning til det nationalliberale Parti. Foreningen, der ikke fik nogen større Betydning, opløstes 30. Marts 1869.

Den nye Samling af kirkelige Leilighedstaler¹, som har den Ære at tælle Dem blandt sine meest udmærkede Medarbeidere, haaber jeg, at De fra Forlæggeren har modtaget i mit Navn. At Deres varme Tilfredshed med min Pintseprædiken² inderlig har glædet og bestyrket mig, behøver jeg vist ikke at sige Dem.

Min ældste Søn, som oftere med Taknemlighed omtaler den gunstige og deeltagende Audients, De skjænkede ham, søger stadig Embeder. For Tiden er Langaa Sognekald hans Ønskers Maal. Skulde en dygtig og nidkjer ældre Præst blive ham foretrukken, vil det naturligviis blive ham langt lettere at bære, end om han maa vige Pladsen for »Bondevennernes Kandidat«, den unge Haudillaudabilist IIdi grad. Hans Berthelsen³.

Om min Indqvarteringsbyrde og min Deelagtighed i Jyllands tavse Suk om Fred vil jeg ikke plage Dem med kjedsommeligt Skriveri.

Gud være i sin Naades Kraft med os Alle! Bevar i kjærlig Erindring

Deres hjertelig hengivne

Brammer.

27.

Aarhuus, den 8de Febr. 1865.

Høiærværdige, høivelbaarne Hr. Biskop Dr. Engelstoft,
Com. af Dbr. Dbmand.

Vel har De, min høitagtede Embedsbroder, i forrige Maaned — haaber jeg i det mindste — modtaget mit Hyrde-

¹) Jvfr. S. 163, 173.

²) Jvfr. S. 174.

³) Langaa-Vinge-Torup Sognekald i Viborg Stift var 1864 ledigt efter den den 12. Aug. s. A. afdøde Immanuel Otterstrøm. Hverken C. G. H. Brammer (jvfr. S. 174) eller den residerende Kapellan i Bjerregrav-Aalum-Tanum, siden Folketingsmand og Sognepræst i Gangsted-Søvind, Hans Jens Vilhelm Berthelsen (1833—99) blev hans Eftermand, men Theodor Christian Taaffe (1824—85), siden Provst og Sognepræst i Kjeldby (jvfr. Khs. Saml. 6. R. III, 101—4).

brev¹ med en lille personlig Tilskrift, men ikke desto mindre vil jeg gjerne betragte mig som Deres Brevskyldner, da jeg derved faaer en Anledning til at tilskrive Dem. Jeg er jo uden Tvivl ogsaa virkelig i Brevgjeld til Dem, for saa vidt jeg ikke har takket Dem udtrykkelig for Deres mig saa kjærkomne Brev af 29de Oktbr. Deri udtalede De en saa varm, bekymringsfuld Deeltagelse for mig i Henseende til de piinlige Forhold under Okkupationen, at jeg ret blev bevæget ved at see dette nye Tegn paa Deres Venskab for mig.

Personlig led jeg ingen Fornærmelse, end sige Overlast, af Fjenden; men som Medlem af Stiftsøvrigheden og Bevarer af Stiftskisten kunde jeg daglig vente, at han vilde undersøge, om der var Noget i Kassen hos mig, ligesom der idelig foretoges Eftersøgelser andre Steder. Et saadant Besøg med Fremviisning af Protokoller o. s. v. vilde jo altid have været et ydmygende Tillæg til Dagens Byrde, skjøndt Undersøgelsen ei kunde have ført til andet Resultat, end at Penge og Aktiver vare bragte i Sikkerhed til Kjøbenhavn, — forudsat, at Kjøbenhavn selv var sikker for Udplyndring. Undertiden hed det sig, at der skulde skee personlige Fordringer om at udlevere Penge, naar nemlig Byens Central-Comité havde vægret sig ved at skaffe de store Summer, der forlangtes. Det blev mig en Aften meldt som en Hemmelighed, at Preusserne kom næste Formiddag for at kræve hvad Penge jeg personlig havde. Der truedes med, at der kunde skee Eftersøgelser, om man havde skjult Noget paa Kroppen. Nu — sønderlig Lid til, at disse Trusler skulde udføres, havde jeg ikke. Jeg tog mine Forholdsregler, befalede mig Gud i Vold og sov rolig hver Nat, skjøndt Huset var fuldt af Fjender og Dørene maatte staae aabne Nat og Dag. Af Indqvartering havde Bispegaarden Broderparten; — som den gode

¹) Brammers Hyrdebrev af 1. Januar 1865, indeholdende en Opfordring til det danske Folk til at gøre Bod med Baggrund i Ulykkerne i 1864.

Stad Aarhus visselig aldrig glemmer mig, naar Talen er om at paalægge Skatter eller at paasætte lignende Blodigler. Ialmindelighed havde jeg een høiere og 2 til 4 ringere Officerer samt adskillige Underofficerer og Menige (10 à 16) indqvarterede. Min Bogstue blev brugt til Artilleri-Bureau, mit Studerekammer maatte jeg engang overlade en Fændrik. Det Værste var endda, at jeg — »for at de Menige kunde see at pudse deres Vaaben« — maatte lade mit Contor fløtte over i Pige-kammeret og putte Pigerne hen, hvor der kunde findes et Rum til dem. Dette var den værste Tid, som indtraf, da Fredsunderhandlingerne trak i Langdrag og Tydskerne nok vilde fremtvinge et Nødskrig fra Jylland til Regjeringen i Kjøbenhavn. Paa anden Haand erfarede jeg, at en Søn af General Falkenstein¹ havde yttret, at Mænd som Biskoppen kunde jo skrive til Ministeriet, at Byrden var saa uudholdelig for Jylland, at der maatte sluttet Fred til hver Priis. Om det var beregnet, at jeg skulde faae dette Vink, veed jeg ikke; men jeg veed, at jeg ikke fulgte det. — Under Vaabenhvilerne foretog jeg et Par Visitatsreiser, — saaledes var jeg ude at visitere i Houlberg Herred, da Deres sidste Brev kom til Aarhus. Vanskeligere var mig en Visitats eller rettere en Direktionsreise til Lyngby Seminarium midt under Krigen, tilmed medens Heste bleve tagne, uden at det generede Reqvirenterne at spænde dem fra Vognene paa Landeveien. Men, Gud være lovet for sin Beskjermelse, — jeg har godt gennemgaaet det Altsammen.

Som for vort arme Fædreneland i det Hele, saaledes for mine Børn har jeg ikke liden Bekymring. Georg² er med sin Hustru nu i Kjøbenhavn, hvor han studerer, hører Forelæsninger, men ingen Adgang har til at fortjene Noget som et Bidrag til de 600 Rdl., han har i Pension. Vel er

¹) Preussisk General Ernst Friedrich Eduard Vogel v. Falckenstein; om hans Forhold som Leder af det besatte Nørrejyllands Forvaltning jvfr. N. Neergaard, Under Junigrundloven II, 2, S. 1038, 1387, 1493 f.

²) Jvfr. S. 174.

Benedict¹ endnu i sit Embede; men hvor længe kan det vare? Paa flere Maader har Krigen havt uheldig Indvirkning paa mine andre Børns oekonomiske Forfatning og Fremtidshaab.

Papiret er fast opbrugt; jeg tør ikke tage noget nyt Stykke; thi min Amanuensis staaer og venter med Contorsager. — At De, kjære Biskop Engelstoft, nu har overvundet Deres Sygdom, er blevet mig fortalt af Folk, som staaer i Brevvexling med Fyenboer. Glad derover længes jeg efter Bekræftelse derpaa fra Dem selv.

Jeg har foreslaaet 7 Præster til Entledigelse og forklaret Ministeriet, hvorfor jeg ikke har bragt Andre, Tanken kunde falde paa, for Tiden i Forslag. Martensen ønsker, at gamle eller svage Præster skulle opfordres til at angive dem selv til Afgang². Til Kierkegaard har Een gjort det og halvveis Een til mig; men han vidste, at Nogle af Menigheden havde anmodet mig om at tage ham i Betragtning. Daugaard har indstillet 5 afgjort, 5 tvivlende til Entledigelse. Hvad har De og hvad vil De gjøre ved denne alvorlige, ansvarsfulde Sag? Vor Herre raade og styre os efter sin hellige og kjærlige Villie!

Stedse Deres hjertelig hengivne

Brammer.

Fortalte Aviserne Sandhed ved at berette, at det var Kongen selv, som befalede, at Sagen mod Birke-

¹) Cornelius Benedikt Brammer (1832—1900), Sognepræst i Skast, siden i Stouby-Hornum. Jvfr. Khs. Saml. 6. R. II (se Registeret).

²) Den 23. December 1864 udgik der fra Ministeriet til alle Biskopper en Skrivelse med Opfordring til under Hensyn til det store Tal af ubeskæftigede Gejstlige fra Slesvig at ville opgive, »hvilke Præster i Stiftet der med Hensyn til deres Alder og dermed forbundne Uskikkethed til at forestaae deres Embede« maatte være Anledning til at opfordre til at indgive deres Ansøgning om Afsked (Kirke- og Undervisningsministeriet, 1. Departements Brevbog 1864, Nr. 2799—2805). Et beslægtet Cirkulære var udstedt 6. September 1856 (C. F. Schwartzkopf, anf. Samling VI, 245 ff.).

dal¹ skulde bortfalde? Hvad Blade have snakket om et Hyrdebrev, jeg skal have udstedt i Anledning af Anscar-festen, hvori jeg havde nedrevet de slemme Aviser, var naturligviis Opdigtelse².

28.

Aarhus d. 8de Mai 1865.

Høiærværdige, Høivelbaarne Hr. Biskop Dr. Engelstoft,
Com. af Dbr. og Dbmand.

Hjertelig Tak skylder jeg Dem i mange Maader for de Dage, vi nylig tilbragde sammen, for Deres Besøg ved Gjennemreisen i Bispegaarden og for Deres kjærlige Erin-dring af min Fødselsdag.

Fra en Haand saa paalidelig som nogen har jeg Bekræf-telse paa, at Carlsen³ hverken for Tiden kan vente at blive Kultusminister eller i Fremtiden at blive Medlem af noget Ministerium, hvori hans Svoger Grev Frijs⁴, med hvem han iøvrigt staaer i venskabelig Forbindelse, maatte blive deel-agtig.

¹) Til Forstaaelse af dette og flere Steder i det følgende kan anføres, at Sognepræsten i Ryslinge Schøller Parelus Vilhelm Birkedal (1809—92) i en Kirkebøn i Sommeren 1864 havde udtalt sig utilbørligt om Landets Konge. Han undgik dog denne Gang videre Tiltale, men da han i en Tale i Rigsraadet den 2. September 1865 havde angrebet Mini-steriet, fik han den 22. s. M. sin Afsked. Da han derefter fik oprettet en Frimenighed i Ryslinge, førte dette efter langvarige og meget hef-tige Kampe til, at den saakaldte Valgmenighedslov blev udstedt den 15. Maj 1868 (L. Koch, Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid, S. 128 ff.). Om Christian IX's forsonlige Stemning over for Birke-dal jvfr. Lavrids Nyegård, Vilhelm Birkedal II, 339—40.

²) I sit ovennævnte Hyrdebrev havde Brammer mindet om, at det i 1865 vilde være 1000-Aaret for Ansgars Død. Han havde i den An-ledning taget Afstand fra den romersk-katolske Tanke om Ansgars Værdighed som »Helgen«, men der findes ingen Angreb paa Aviserne.

³) Stamhusbesidder Hans Rasmussen Carlsen (1810—87) til Gammel Køgegaard, fra 1859 Landstingsmand for 8. Kreds.

⁴) Lensgreve Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs (1817—96) dan-nede 3. Novbr. 1865 sit Ministerium.

At jeg intet Brev fik fra Scharling den femte Mai¹ eller Dagen efter, har forøget min Bekymring for hans og hans Søsters og Datters Helbredstilstand. Nu har jeg paalagt min Søn Georg² personlig at skaffe mig Underretning fra vor kjære, fælleds Ven, som jeg nu i 40 Aar har med al Føie regnet mellem mine Trofaste.

Georg søger Hirschholm (Hørsholm)³, der næppe er større af Indtægter end Egebæk, hvor han for 10 Aar siden blev Præst; og dog tør han ikke engang haabe den Befordring, da det hedder sig, at Provst Hjort⁴ skal have den i Forening med 800 Rdl. af sin Pension. Nu — ja, vi have Taalmodighed behov.

At den gamle Pastor Vadum i Galten⁵ fik Lov til at faae en ung Candidat til Capellan, uagtet der er tjenstledige Kapellaner i Stiftet, grunder sig vel deels paa, at disse ere blevne det ganske nylig, og deels paa en varm, af mig understøttet, Menighedsadresse om, at Vadum maatte erholde Møller Holst til Medhjælper.

Paa Torsdag agter jeg mig ud paa min første Visitatsreise i dette Aar, fra hvilken jeg haaber at komme hjem samme Dag som min Datter Cornelia⁶ kommer hertil fra England. Det søde Barn er saa hjertelig glad ved denne Reise, at hun stundum frygter, det er for meget at forlange af Guds Godhed, at hun atter skal samles karsk og

¹⁾ Den 5. Maj var Brammers Fødselsdag. Om C. E. Scharling jvfr. S. 135. Han døde først 1877.

²⁾ Jvfr. S. 174.

³⁾ Georg Brammer fik ikke Hørsholm, der var ledigt efter Johan Frederik Topsøe (1803—65). Til Hørsholm kom Christian Sophus Gad (1827—99), siden Stiftsprovst, Sognepræst i Skjelby-Gunderslev.

⁴⁾ Formentlig Provst Jens Mathias Lind Hjort (1824—99), tidligere Præst i Tønder, siden i Elmelunde, Medudgiver af »Ugeskrift for den evangeliske Kirke i Danmark«.

⁵⁾ Sognepræst i Galten-Vissing Iver Hansen Vadum (1793—1874) havde 28. April 1865 til personel Kapellan faaet Peter Villiam Møller-Holst (1839—1929), siden Sognepræst i Kippinge-Brarup.

⁶⁾ Jvfr. S. 148, 168.

fornøiet med mig og sine Søkende. Men Gud giver de Ydmyge Naade.

Herren være lovet, at De traf Deres Datter paa Juulskov¹ vel! Han styrke og trøste Deres Hustru under Moderhjertets Savn og Bekymring! Nu maa hun see sig rigtig glad paa Dem med Deres gjenvundne Kraft og Sundhed.

Formodenlig forelægger Ministeriet ikke det udvidede Landemode nogen Sag til Betænkning. Maaskee De med et Par Ord — om De ei har Stunder til at skrive flere — vil meddele mig Themaet, som De vil give Deres udvidede Landemode at forhandle².

Vale faveqve

t. t.

Brammer.

29.

Støvringgaard, Anden Juledag 1865.

Kjære, høitagtede Hr. Embedsbroder!

Med megen Taksigelse for Deres venlige interessante Brev af 19de d. M. ønsker jeg, at Herren vil skjænke Dem en glædelig, velsignet Julefest. At jeg endnu maa opholde mig her, seer De af Overskriften. Jeg kan nu taale at være Størstedelen af Dagen oppe, men jeg er en Begynder, maaskee jeg borde skrive: en Stymper til at gaae med Krykker. Efter 10 Ugers Sygeleie ere mine Kræfter naturligviis ogsaa svækkede. Imidlertid gaaer Helbredelsen, Gud være lovet! fremad, om end langsomt.

Tvende af mine Børn ere hos mig. Da her desuden ere og have været andre Julegjæster, og da vi daglig læse en Prædiken sammen om Formiddagen*, gaaer den Tid hurtig hen, i hvilken jeg kan komme til at skrive. Jeg maa

¹) Jvfr. S. 168.

²) Ved Landemodet i Odense 28. Juni 1865 førtes en Forhandling om Præsters Selvkommunion (Fyens Stifts Landemode-Act 1865, S. 23 ff.).

derfor affatte dette Brev (som adskillige andre) kortere end jeg har Lyst til.

Om den fameuse birkedalske Sag¹ veed jeg Intet at bemærke, som kunde indeholde nogen ny Betragtning eller noget praktisk Raad. Deres Yttringer om hans — mig baade af Person og Rygte ukjendte — Provst² have vakt min Nysgjerrighed efter at vide noget Mere om ham. Capellan Storm³ maa jeg af en mistænkelig Bemærkning i Deres Brev antage har været sindssvag. Ham kjender jeg heller ikke. Derimod kjender jeg en Supplikant fra Ribe Stift om Ryslinge: Raa⁴, der gererede sig som et aandsforvirret Menneske, da jeg — rigtignok for adskillige Aar siden — talede med ham. Til Birkedals Eftermand⁵ borde der kaldes en luthersk-orthodox, alvorlig, begavet Mand uden Hensyn til hans Alder og Embedscharakteer.

Tolstrup mener jeg bør stevnes for en Provsteret⁶, fordi

¹) Jvfr. S. 181.

²) Indtil 23. Oktober 1865 havde Sognepræst i Ørbæk Hans Peter Engelbreth (1800—68) som Provst i Vinding-Gudme Herreder været Birkedals Provst; derefter blev det Anders Christian Jungersen (1817—74), Sognepræst i Skjellerup-Ellinge. Det er sikkert den sidstnævnte, der sigtes til. Han omtales med megen Sympati af Birkedal (Personlige Oplevelser i et langt Liv II, 166).

³) Formentlig Knud Theodor Storm, personel Kapellan i Sønderød, vistnok senere hos Vilh. Birkedal (Lavrids Nyegård, Vilhelm Birkedal II, 383, jvfr. Vilh. Birkedal, Oplevelser i et langt Liv II, 167).

⁴) Peder Raae (1825—89), Vicepastor i Jernved 1863—71.

⁵) Til Vilhelm Birkedals Efterfølger udnævntes 8. Januar 1866 Johannes Carl Emil Clausen (1832—1908).

⁶) Den 19. November 1865 fandt i Nyborg en Daabshandling Sted, ved hvilken en Jødinde bar Barnet over Daaben. Handlingen forrettedes af den residerende Kapellan, siden Andenpræst ved Roskilde Domkirke, Johan Carl Vilhelm Tolstrup (1819—86), uden at han dog var vidende om denne Omstændighed, idet Sognepræsten Schaper (jvfr. S. 190) bar Skylden ved at have modtaget Anmeldelse af Fadderne og ikke da at have gjort Indsigelse. Sagen blev af Biskop Engelstoft indberettet til Ministeriet, der indhentede en Betænkning fra Biskop Martensen. Den 22. Maj 1866 resolverede Ministeriet i Overensstemmelse med Engelstofts Indstilling, at Sognepræst Schaper skulde idømmes en Bøde paa

han grovelig har forseet sig imod Fadder-Institutionen og altsaa imod Daabssakramentets Rituale. Det er liberalt nok af vor Daabsanordning, at den ikke kræver, at Fadderne skulle høre til den evangelisk-lutherske Kirke, men blot, at de skulle have den christelige Religion; men den have Jødinder unegtelig ikke. Ergo maa en Jødinde ikke være Gudmoder. Det vilde være i sin Orden, om hun af Jøderne blev udstødt af Synagogen, naar hun (af Indifferentisme eller af Formening om vor Kirkes Indifferentisme) havde paataget sig det. Jeg antager, at hendes Forhold bør anmeldes for vedkommende mosaiske Kirkebestyrelse. I hvert Fald kan vor Kirkes Ære vist ikke taale, at den tolstrupske Daabshistorie gaaer upaataalt hen. Jeg haaber, at Tolstrup har handlet uvitterligt; men dermed er han ikke retfærdiggjort. En Irettesættelse eller [en] af Ministeriet ham paalagt Mulkt vilde kunne holdes hemmeligt. Men hvor nødigt jeg end ellers tilraader at offentliggjøre Præsters Feiltrin, og hvor gjerne jeg end vil troe, at Tolstrup er en ligesaa brav Præst som han skal være en udmærket Sanger, finder jeg, at denne forargelige Kirke-Tildragelse bør behandles alvorligt og offentligt baade for deres Skyld, som ere udenfor Kirken, og for deres, som ere indenfor.

Var Scandalen skeet i mit Stift, vilde jeg søge Ministeriets Consens** til en særegen kirkelig Handling, hvorved Menigheden blev ved en biskoppelig Skrivelse underrettet om det Passerede og en anden Gudmoder (maaskee Barnets Moder) gav de Svar, Jødinden havde formastet sig til paa Barnets Vegne. En saadan Demonstration er vor Kirke Barnet skyldig.

20 Rdr., og at der skulde tildeles Kapellan Tolstrup en Irettesættelse, idet det iøvrigt blev overladt til Biskoppens egen Afgørelse, om det skulde paalægges vedkommende Præst at forhandle med Forældrene for deres første Altergang, »om de af Hjertet angre det begaaede Misgreb« (Kirke- og Undervisningsministeriet, 1. Departements Brevbog, 1866 Nr. 748, 1384).

Er der hos Dem o: i Deres Stift blevet omdeelt en i plát sørenkjerkegaardsk Stiil forfattet Pièce¹ (af en Sørensen fra Kjøbenhavn), hvori Sakramenterne, den danske Geistlighed og Regjeringen skammelig angribes? Desto værre er det saare vanskeligt at faae Trykkefrihedsloven anvendt mod vor Kirkes Forhaanere!

Ak! hvor mange Destoværrer have vi ikke at udsukke, naar vi see ud over den danske Kirkemark! Men Gud være lovet, Kirkens Hoved, Høstens Herre lever! Ham ville vi bede fornye og forøge vore og vore Medarbeideres Kræfter, at vor Gjerning for hans Aasyn ei skal være uden Velsignelse i det Aar, som snart oprinder.

Deres hengivne

Brammer.

Jeg har i Forening med Stiftamtmanden² skrevet en alvorlig Protest mod Forslaget til en Seminarie-Examen³, hvorved Direktionen skal ikke dirigere, men dirigeres.

* Hvo, der kan gaae, er desuden Kirkegænger.

** Jeg har iaar med saadan Consens faaet baade en [Præst] og hans Degn der [førte Kl]age over hinanden, mulkterede, hver paa 20 Rdl.⁴

¹) Formentlig »Bidrag til Bedømmelse af den saakaldte Danmarks Christendom, d'Hrr. Præsters Lærdomme og Regjeringens Adfærd«, Kbh. 1864, af »H. Sørensen i Kjøbenhavn« (64 S.). Pjecen er et groft Angreb paa Statskirken i Søren Kierkegaards Smag, men uden hans Aand. Jvfr. samme Forfatters »Falske Beskyldninger mod Jesus Kirke og Rige her paa Jorden og dens Forsvar«, (1863).

²) Stiftamtmand i Aarhus Torkild Christian Dahl (1807—72).

³) Fra 1859 havde Spørgsmaalet om en forbedret Seminaristuddannelse været Genstand for stadige Forhandlinger. Reformønskerne samlede sig mere og mere om Oprettelsen af en staaende Eksamenkommission, saaledes som den blev indført ved Lov af 25. Juni 1867 om en forandret Ordning af Skolelærereksamen (Joakim Larsen, Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818—1898, S. 317—25).

⁴) Brammer sigter formentlig til Striden mellem Sognepræst i Fausing-Auning, siden i Mern, Gustav Albert Vilhelm Hasselriis (1821—81) og Skolelærer i Auning Peter Lauritsen Juhl, der 1865 begge blev idømt Mulkt (Kirke- og Undervisningsministeriets 1. Departement, Brevbog 1865 Nr. 3068).

30.

Aarhus den 14de Jan. 1866.

Idet jeg sender min kjære, høiærværdige Embedsbroder vedlagte Exemplar af et lille Hyrdebrev¹ til Præsterne i Stiftet, beder jeg Dem modtage min hjertelige Tak for Deres mod mig i afvigte Aar udviste Venskab. Herren lade det nye Aar blive velsignet for og ved Dem!

Igaar kom jeg — tilvogns (ikke benyttende Jernbanen) hertil fra Støvringgaard og befinder mig vel efter Reisen. At jeg en Tidlang maa benytte Krykker, ligger i Beenbruddets Natur; imidlertid har jeg af mine Læger faaet godt Haab om grundig Helbredelse. Herren, som har hjulpet hidindtil, vil det og herefter paa den Maade, han bedst veed.

Af Bladene seer jeg, at man bestræber sig for at bevæge Stiftsøvrigheden i Fyen til at opgive Bemyndigelsen til at gjøre Hans Majestæt Kongen Forslag om det ledige Stiftskasserer-Embedes Besættelse. Lignende Forsøg har man ogsaa gjort paa at bevæge Stiftamtmanden og mig til at opslaae et af de os underlagte Embeder vakant; men vi have ikke anseet det rigtigt at bortgive en Stiftsøvrighederne ved kongelig Resolution tilstaaet Myndighed², i Haab om hvis Bestaaen Fuldmægtigposter hos os ere ansøgte. Vi have saaledes i denne Tid gjort tvende Indstillinger til Bedste for vore Fuldmægtige. Ved dette »vi« maa dog sensu strictissimo forstaaes Stiftamtmanden og Stiftsprovsten³, der under min Sygdom har paa Embeds Vegne fungeret som Vicarius Episcopi. — Jeg an-

¹) Brammers Hyrdebrev af 1. Januar 1866 med stærk anbefaling af Missionssagen.

²) Kgl. Resolution af 24. September 1822 (T. Algreen-Ussing, Kongelige Reskripter og Resolutioner VII, 280—1).

³) Stiftamtmand T. C. Dahl, jvfr. S. 186. — Emil Ferdinand Boesen (1812—81), Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken i Aarhus 1863—77.

tager, at Biskop Martensens Svigersøn¹ har i afvigte Aar erholdt et Embede, som Sjællands Stiftsøvrighed havde at bortgive. De veed vel, at han, Cand. jur. Larsen, en dygtig og vakker ung Mand, er i Novbr. Maaned bleven ægteviet til den elskelige Frøken Marie Martensen. Men jeg veed ikke rigtig, hvorledes Deres Børn have det, kjære Biskop Engelstoft. Det er ikke af Nysgjerrighed jeg ønsker, at De næste Gang, De skriver mig til, vil gjøre mig nøiere bekendt dermed.

Farvel dennesinde! Bevar i det nye Aar Deres Venskab for

Deres hengivne

Brammer.

Hvad agter De at gjøre ved Kalkars-Stockholms-Rørdams Ritualforslag² (eller et Stykke af saadant)? Er den Sag ikke anticiperet?

31.

Aarhus Bispegaard, den 21de Jan. 1866.

Hjertelig takker jeg Dem, kjære Biskop Engelstoft, for Deres tvende, indholdsrige og kjærlige Breve, som De begyndte den 10de d. M., og navnlig for den store, broderlige Velvillie, hvormed De opfylder mit Ønske om at ville ordinere een (maaske to) Kandidat el. Kandidater for mig. I dette Øieblik faaer jeg en ministeriel Skrivelse, der under-

¹) Den senere Højesteretsassessor Erhard Florian Larsen (1838—1916) var Amanuensis ved Sjællands Bispekontor.

²) Der er aabenbart Tale om et ved Roskilde Præstekonvent behandlet Forslag om en Revision af Kirkebønnen og den liturgiske Del af Psalmebogen (Dansk Kirketidende 1865 S. 525), indgivet af Sognepræst i Hammer-Lundby, Dr. theol. Hans Christian Rørdam (1803—69), Sognepræst i Gladsaxe-Herlev, Dr. phil. et theol. Christian Andreas Herman Kalkar (1802—86) og Provst, Sognepræst i Ledøje-Smørum Peter Wandet Stockholm (1802—70). Jvfr. S. 195.

retter mig om, at en Præst i mit Stift — Warming¹ — er bleven befordret. Hans Kald er saa lidet, at det ikke er umuligt, at en Kandidat faaer det. Saaledes synes adskillige Ordinationer at skulle forestaae mig; men Gud være lovet for sin Kraft i min legemlige som i min aandelige Skrøbelighed! — Det synes ogsaa, som om jeg kan komme saa vidt til Kræfter og Førlighed, at jeg kan være i Stand til om en Maanedstid (og det er tidsnok) at udføre Ordinationen. Idag har jeg for første Gang forsøgt at gaae med Krykker i min Gaard. Det var rigtignok en Sneglegang; men Hovedsagen var, at jeg kunde uden Hjælp komme over Dørtrinet og spadserer lidt paa Steenbroen. Den næste, vanskelige Prøve vil være, om jeg kan gaae op og ned ad Trapper. Dog — Nok om mig dennesinde!

Det er smukt og kjærligt, broderkjærligt af Dem, at De ikke vil holde Bispemøde iaar uden at jeg kan være med. Saa sangvinsk er jeg ikke, at jeg tør haabe at kunne tage til Fyen iaar og saa egoistisk er jeg ikke, at jeg kunde ønske, at der for min Skyld intet Bispemøde iaar skulde blive holdt. Men jeg skal sige Dem hvad jeg ønsker og De er den Første af Kollegerne, jeg siger det: nemlig at De ville komme til mig iaar, som saa ofte ellers har været mig til Glæde, Bestyrkelse og Ære. Jeg befinder mig, Gud skee Lov, allerede nu saa vel, at jeg gjerne kunde tage imod mine Venner, skjøndt jeg rigtignok ikke tager ud til Nogen, ei engang her i Byen. *Konvenerer det Dem, kjære Biskop Engelstoft, at tage til Aarhus i Begyndelsen af Mai Maaned?*²

Jeg er nok mere rigoristisk ikke blot end Daugaard men end De selv med Hensyn til Jødinden som Gudmoder. Thi mig tykkes endnu, at man skylder baade Folkekirken

¹) Hidtilværende Sognepræst i Øster- og Vester-Alling Daniel Ludvig Carl August Warming (1816—84) var 17. Februar 1866 blevet forflyttet til Sal-Eising.

²) Jvfr. Biskop Otto Laubs Levnet, II, 1, S. 201 ff. Jvfr. nedenfor S. 194 ff.

og det døbte Barn, at en christen Qvinde offentlig for Menigheden udsiger Daabspagten som dets Gudmoder. Schapers Anvendelse af 1 Cor. 7, 14 er sophistisk indtil Karrikatur¹.

Sommers Pjece om Paullis Begravelse² kjender jeg ikke; den er, og jeg vil haabe, den vedbliver at være Fru Paulli ubekjendt; thi hun har nylig i et Brev til mig yttret sin Glæde over, at Ingen har saaledes krænket hendes Mands Minde som Søren Kierkegaard krænkede hendes Faders³. Hun bærer sin dobbelte Sorg som en i Sandhed christelig Hustru og Moder.

Som for Deres Landemodsberetning saaledes har jeg Dem at takke for mangan lærd og interessant kirkehistorisk Oplysning. Ja i mange Maader er jeg

Deres taknemlige Ven

Brammer.

32.

Aarhus d. 5te Febr. 1866.

Kjære Biskop Engelstoft!

Endskjøndt jeg saa smaat venter Brev fra min høitagede Kollega i Odense, nedskriver jeg dog herved nogle Linier,

¹) Jvfr. S. 184 Sognepræsten i Nyborg Christian Gottfried Schaper (1808—70).

²) Lægprædikanten og Politikeren Mogens Sommer (1829—1901), der repræsenterede Søren Kierkegaards Opfattelse i Karikatur, fik især Indflydelse i Vendsyssel og har skrevet en Række grove agitatoriske Skrifter. 1865 udgav han »En bedrøvelig Ihukommelse om Provst Paulli's Jordefærd den 17de Juli 1865« (15 S.), et plumpt Angreb i Søren Kierkegaardsk Epigonmaner paa Martensens Tale over Paulli. Pjecen ender med en Opfordring til Læseren om at benytte denne Tale som »et godt Brækmiddel« »i denne Varme« (S. 15). For 2. Oplag af Pjecen, der var forsynet med en Efterskrift, blev Forfatteren idømt 1 Maanedes Fængsel (M. A. Sommer, Stadier paa Livets Vei, I, 1868, S. 62).

³) 3: Biskop J. P. Mynster. Dennes Datter var Stiftsprovstinde Maria Elisabeth Paulli (1822—1909).

som skulle sendes didhen. Det er ikke uden Anledning og denne vil jeg ikke — hvad man beskylder Damerne for — gjemme til et Postscriptum, men strax komme frem med.

Den gamle Pastor Steenberg i Viby¹, hvor min ældste Søn nu er Pastor vicarius, har anmodet mig om at anbefale en af sine Sønner, der er Lieutenant af Titel, har været Landmand*, men til alle Tider meget musikalsk, til Organistembedet i Odense². Selv er jeg ikke nogen kompetent Dommer om hans Dygtighed til saadan Bestilling; men jeg veed, at han henhører til en i musikalsk Henseende særdeles begavet Slægt og at han til kyndige Folks Tilfredshed har fungeret som Orgelspiller. Saavidt jeg veed, opholder han sig nu i Assens og vil altsaa uden Vanskelighed kunne reise til Odense for at spille der paa Prøve, dersom man vil tage Hensyn til hans Ansøgning. Hans Rygte er godt, hans Kaar kun ringe. Det skal glæde mig, om disse anbefalende Ord, som jeg helst vilde skrive i privat Form, maa komme ham til Gode.

Hvorledes det er gaaet med hiin Barnedaab, hvor Jøddinden fungerede som Gudmoder, og hvorledes Tilstanden er i Ryslinge, efterat Pastor Clausen³ der er tiltraadt, længes jeg efter at vide.

Formodenlig kommer Gude til Roeskilde og det som Domprovst⁴. Maaskee Andersen i Nordrup bliver anden Præst ved samme Kirke⁵; men dette er kun en Hypothes af mig.

¹) Sognepræst i Viby-Tiset Jacob Steenberg (1783—1875). I dette Embede var Georg Brammer 1. Novbr. 1865 blevet konstitueret.

²) Premierløjtnant Vilhelm Steenberg († 1878) blev siden Organist i Assens, jvfr. S. 198.

³) Jvfr. S. 184 f. og S. 184.

⁴) Den 23. Marts 1866 blev Sognepræst i Hunseby Ludvig Jacob Mendel Gude (1820—95) Domprovst i Roskilde. Om denne omstridte Kaldelse se Khs. Saml. 6. R. I, 686—704; II, 188—217; III, 305—13.

⁵) Den 26. Marts 1866 blev residerende Kapellan i Nyborg Johan Carl Vilhelm Tolstrup (1819—86) Andenpræst ved Roskilde Domkirke, ikke Sognepræsten i Nordrup-Farringløse, siden i Ringsted-Benløse og Provst, Dr. theol. Frederik Vilhelm Andersen (1820—1910).

Biskop Laub hører jeg jævnlig fra; han har megen Glæde af de Bibellæsninger, han i Vinter har begyndt at holde. Jeg erindrer, at De i Deres Professortid som Sekretair for Bibelselskabet omtalede — opmuntrende til Efterfølgelse — Bibellæsninger, som jeg holdt, medens jeg var Biskop i Nykjøbing. Ogsaa i Aarhuus har jeg i to Vintere holdt Bibellæsning, Præsterne have fulgt Exemplet og det ikke blot i Byen men i Stiftet. Som Præst i Snedsted¹ holdt jeg i en Række af Aar Bibellæsning; da var jeg — i det mindste i min nærmeste Omegn — enestaaende med at forsøge dette Middel til at udbrede Guds Ords Rigdom. Hans Navn være lovet, fordi det i denne Retning nu staaer langt bedre til i den danske Kirke!

Som Modvægt mod den Forvirring og Forargelse, Sektvæsenet under Religionsfrihedens Ægide stifter, maae vi trøste os med den større Interesse, der hos dannede og udannede Lægfolk er vakt for at kjende »det nye Testamentes Christendom«.

Jeg gjør daglig nogle — smaa — Fremskridt i at kunne gaae med Krykker. Lægen giver godt Haab om min fuldkomne Helbredelse.

Gud med Dem, min høiærværdige Broder!

Deres hengivne

Brammer.

33.

Aarhuus Bispegaard, den 8de Febr. 1866.

Kjære Biskop Engelstoft!

Atter faaer De et Brev fra mig og det et, hvori jeg vil bede Dem beviser mig en broderlig Tjeneste, ja en broderlig; thi det er netop som min Embedsbroder, at jeg til-

¹) Brammer havde 1830—42 været Sognepræst i Snedsted-Nørhaa samt Forstander for Snedsted Skolelærerseminarium.

lader mig at henvende mig til Dem. Provst Plesner i Glud¹ har nemlig, uagtet sin høie Alder, faaet Lov til atter at faae en personel Kapellan². Den dertil beskikkede Kandidat skal selvfølgelig ordineres. Kom det blot an paa at skrive og holde en Ordinationstale, haaber jeg, at jeg vilde være i Stand dertil; men det vilde nok være for dristigt at haabe, at jeg om en Maanedstid skulde kunne gaae over i Domkirken, op og ned ad Trapper ved Alteret o. s. v. Vel veed jeg, at vor Kirke lader Præster ordinere Biskopper og anerkjender endog en Ordination, som en ulovlig Superintendent har foretaget³, og vel erindrer jeg, at Hald⁴ kom som Stiftsprovst til at holde adskillige Præsteordinationer, men jeg finder dog, at vor biskoppelige Ordination skulde bemyndige os udelukkende til [at] give Præster deres Indvielse. Derfor vil jeg nødig lade min Stiftsprovst, hvor megen Agtelse og Hengivenhed jeg end nærer for ham, ordinere Provst Plesners Kapellan. Og da jeg har seet i Bladene, at der ere ansatte nogle Kapellaner i Fyens Stift, hvilke formodenlig i denne Tid skulle ordineres, vilde det være mig særdeles kjært, om De vilde ordinere ham tilligemed disse. Herom er det, at jeg herved beder Dem. Jeg ønsker naturligviis hurtigt Svar paa dette mig magtpaaliggende Spørgsmaal. Jeg veed, at De, om det staaer i Deres Magt, opfylder min Bøn.

Medens jeg (i min Dagligstue, som jeg for Tiden benytter til Studerekammer,) nedskriver disse Linier, erholdt jeg et Brev fra Biskop Kierkegaard, hvori han beklager, at den nye Face, hvori det kirkelige ved Birkedals Entledigelse m. V. er indtraadt, nu sagtens har sat en Stopper for de projekterede Fælledsudtalelser.

¹) Sognepræst i Glud-Hjarnø, Provst Matthæus Plesner (1785—1874).

²) Emil Frederik Bøllelose (1832—96), personel Kapellan i Glud-Hjarnø 1866—74, siden Sognepræst i Skjelby-Gjedesby.

³) Brammer tænker formentlig paa Bugenhagens Ordinationer.

⁴) Stiftsprovst i Aalborg (1837—56), siden Sognepræst i Kjeldby, Dr. theol. Peter Tetens Hald (1802—64).

Siden mit sidste Brev til Dem er der intet Nyt om min Helbredstilstand at fortælle.

Deres høiagtelsesfulde og hengivne

Brammer.

34.

Aarhuus d. 4de Apr. 1866.

Høiærværdige, høivelbaarne Hr. Biskop Dr. Engelstoft,
Com. af D. Dbm.

Nu kan jeg, kjære Biskop Engelstoft, tilmelde Dem, at jeg har grundet Haab om, at der til Bispemødet vil blive en Samling af alle Landets Biskopper med Undtagelse af Sjællands.

Mødet er — af Hensyn til Daugaards Ønske — berammet til Mandagen den 7de Mai (med Udsigt til at fortsættes om Tirsdagen). Jeg glæder mig altsaa til Deres Komme til mig om Søndagen med Dampskibet fra Korsør. Formodenlig medbringer det ogsaa Biskop Bindesbøll.

Efterat mit sidste Brev til Dem var afsendt, faldt det mig ind, at jeg nok ikke havde besvaret Deres Spørgsmaal om, hvorledes det var gaaet med Kierkegaards Forslag, som jeg lovede at forelægge Martensen, om at Biskopperne skulde indgive et Fælledsandragede til Ministeriet om at bevirke Forpligtelse for uægte Børns Mødre til at angive Barnefaderen. Jeg opfyldte mit Løfte. Martensen interesserede sig for Sagen men efter at have raadført sig med Jurister og nøie overveiet den ansaae han den for uudførlig. De er jo ogsaa kommen til samme Resultat, — jeg med.

Denne gang har Biskop Martensen yttret for mig, at han gjerne vil medundertegne et andet Andragende, dersom vi Andre kunne ved Bispemødet blive enige om at indgive det. Talen er om at gjøre Vort til at styrke Hans Majestæt Kongen i at fastholde sit Veto mod at den administrative Bestemmelse om Sognekirkers Benyttelse af uden-

sogns Præst til Bequemmelighed for Sognebaandsløserne skal udgaae gennem *Rigsdagen* som Lov¹. At denne kun tilsyneladende Formsag i Grunden er en Principisag, som er af Betydenhed for Folkekirken Bestaaen, og at det gjælder: principiis obsta! behøver jeg visselig ikke at udvikle for Biskop Engelstoft.

Men hvad vil Kierkegaard? Det frapperede mig, at den sikkert med Føie høitagede Minister yttrede en fra Kongens nylig udtalte Veto afvigende Mening². Det er jo ikke et ministerielt men et kongeligt Ord, Talen er om. De vilde som Minister, om De end havde anden Anskuelse om en Sag end Kongen, vist ikke forkynde det for Rigsdagen, efterat Kongens Anskuelse var Alle vitterlig; thi det forekommer mig kun lidet stemmende med den Hans Majestæts Minister isærdeleshed paahvilende Pligt at hævde Kongeværdigheden. Jeg nærer ogsaa det Haab, at Rosenørn-Teilmann, naar han bliver styrket ved en Erklæring fra Biskopperne, intet Forsøg vil gjøre paa at rokke hiint kongelige Veto.

Jeg tænker, at vi ogsaa ved Bispemødet (det vil uden Tvivl blive tidsnok med Hensyn til Roeskilde-Præstekonvent) kunne aftale *den Maade*, hvorpaa vi ville besvare det Stockholm-Kalkar-Rørdamske Forslag om Ritual-Revision paa Sagens nuværende Standpunkt³. Om Enkelt-

¹) Forslag om Forandring i Lov om Sognebaands Løsning af 4. April 1855 var blevet vedtaget i Folketinget 8. Februar 1865, i Landstinget 27. Februar s. A., men opnaaede ikke kgl. Stadfæstelse (Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Folkethinget 1864—65, Sp. 1982, paa Lands-thinget Sp. 705). Fortsatte Forhandlinger resulterede i Valgmenighedsloven af 15. Maj 1868.

²) Godsejer Christian Peter Theodor Rosenørn-Teilmann (1817—79) var Kirke- og Undervisningsminister 6. November 1865—4. September 1867. Formentlig sigter Brammer til Ytringer af Rosenørn-Teilmann i Folketingets Mode 2. Februar 1866 om de Betingelser, under hvilke han kunde tænke sig at tilraade Kongen at stadfæste et lignende Lovforslag (Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Folkethinget 1865—66, Sp. 3709 ff., 3714 f., 3722).

³) Jvfr. S. 188.

heder vil der næppe blive Tid til at forhandle og Enighed vanskelig opnaaes.

Dr. Rørdam har jeg for nogle Uger siden havt Brev fra. Han taledes med rolig Resignation om, at han formodenlig kom ved Domprovstiet i Roeskilde¹ til at vige for den af Martensen hos Kongen exclusive anbefalede Gude. Men Rørdams og Kalkars Venner, item Pastor Graa og hans Venner², item Kongens og Martensens Uvenner ville upaatvivlelig gribe Leiligheden til voldsomme Angreb, for hvilke Ministeren, der nok havde indstillet Rørdam øverst, dog næppe vil gaae fri. — Birkedals Udgydelser om Prindsesse Dagmars formodede Overgang til den græsk-katholske Kultus³ gjaldt vel ogsaa mere Kongen og Martensen end selve Prindsessen. Finder De ikke, at netop Birkedal havde særegen Grund til at afholde sig fra Udtalelser om denne Sag? Han kan umulig troe, at hans Ord kan forandre den men maae tænke sig, at de kunne sætte ondt Blod i Folket, hos hvilket han skulde nære Ærefrygt for vor Konge og hans Huus men ei vække Mistillid.

Nu har jeg ved Biskop Laub, som var saa god at tage herhen, faaet mine Kandidater ordinerede. Hjertelig takker jeg Dem for Deres broderlige Tilbud i denne Anledning som for al Deres Kjærlighed mod

Deres inderlig hengivne

Brammer.

¹) Jvfr. S. 191. Om ovennævnte Dr. theol. H. C. Rørdam og hans Ønske om at komme til Roskilde se især Khs. Saml. 6. R. I, 690—2.

²) Tidligere Præst i Flensborg Gomme Frederik August Graae (1810—86) og ovennævnte Dr. C. A. H. Kalkar havde ogsaa ansøgt om Roskilde Domprovsti (Khs. Saml. 6. R. I, 687). Graae kom 1867 til Idestrup.

³) I »Fædrelandet« 1866 Nr. 58 havde Birkedal paataalt, at Prinsesse Dagmar for at blive Kejserinde af Rusland skulde nødes til at træde over til den græsk-katolske Kirke (Vilhelm Birkedal, Oplevelser i et langt Liv I, 208 f. Lavrids Nyegård, Vilhelm Birkedal II, 451 f.). Birkedal blev skarpt angrebet af »Sophronius« i Pjecen »Pastor Birkedals Optræden som selvbudet kongelig Skriftefader og virkelig Sjælesørger«, Kbh. 1866.

35.

Aarhus d. 8de Oktbr. 1866.

Høiærværdige Hr. Biskop Dr. Engelstoft,
Com. af D. Dbm.

Maaskee min Søn Johannes har, i Erindring om den gunstige Velvillie, De, min høiærværdige Ven, oftere har hædret ham med, tilladt sig at tilmelde Dem sin Forlovelse med Dorothea Graae (den flensborgske, danske Præsts næstældste Datter)¹; men De skal dog fra mig selv vide, at denne Forbindelse er, hvad jeg veed vil glæde Dem, ganske efter mit Sind. De Trolovede have kjendt hinanden i flere Aar og have i Sommer havt ønskelig Leilighed til at erkjende det Dybere i deres gjensidige Kjærlighed, da Bruden har været i Besøg hos sin ældre Veninde, min Svigerdatter i Viby Præstegaard².

I Deres rummelige Hukommelse findes vistnok Erin- dringer om, at jeg oftere har skriftlig og mundtlig søgt og faaet Underretninger om, hvorledes det forholder sig med Stiftskasserer og Regnskabsfører-Embedet i Odense. Fortryd ikke paa, at jeg nu, da jeg agter at forsøge at faae et saadant Embede her indrettet, beder Dem om en officieus (altsaa ikke i noget privat Brev givet) Meddelelse, hvorafr kan sees, hvorledes det forholder sig — og herefter skal forholde sig — med bemeldte Bestilling for Fyens Stift, altsaa med Hensyn til Ansættelsen — Forretningerne — Myndigheden, Ansaret — Lønningen (incl. Lønnings- maaden) — Cautionen.

Min Amanuensis har nok brevvetlet med Deres om denne Sag; men da jeg (*i Fortrolighed sagt*) ikke agter at

¹) Senere Bankkasserer i Nykøbing F. Johannes Daniel Brammer (1840—82), gift med Dorothea Graae (1844—82), Datter af Sognepræst Idestrup Gomme Frederik August Graae (1810—86).

²) Elfride Sophie Rosendahl (1826—1917), gift med Georg Brammer (jvfr. S. 174).

lade min Amanuensis faae Posten¹, ønsker jeg ikke at benytte hans Meddelelser eller at han skal vide, at jeg har bedet Dem vise mig det Venskab at give mig nye.

Fra Biskop Martensen veed jeg hvad han har foretaget sig i Anledning af Boisens og Viborgs Fremtræden ved Indvielsen af Birkedals Frikirke². Jeg længes efter at erfare Noget fra Fyens Biskop om denne kun altfor mærkelige Kirkesag.

En Visitats har jeg, Gud skee Lov og Tak, fuldført uden Vanskelighed eller Skade for mit endnu noget svage Been, der dog nu behøver kun een Stok til Støtte.

Gud være med Dem! Bevar Venskab for Deres stedse

hengivne

Brammer.

36.

Aarh. d. 29de Jan. 67.

Høiærværdige Hr. Biskop Dr. Engelstoft,
C. af D. Dbm.

Endskjændt jeg nu har Haab om at kunne sende Dem mit — ved Sygdom hos Bogtrykkeriets Personale forsinkede — Hyrdebrev³ om faa Dage, skriver jeg dog disse Linier for, efter indstændige Anmodninger, at anbefale Lieutenant *Steenberg* i *Assens*⁴ til at blive Organist der.

¹) Forstander ved Aarhus Hospital Carl Thomsen († 1873), fra 1847 Amanuensis hos Biskoppen i Aarhus (Aarhus Hospital i det tidligere Sortebrødrekloster, 1942, S. 54—5).

²) Birkedals Venner, Sognepræst i Stege Frederik (Frits) Engelhardt Boisen (1808—82) og Sognepræst ved St. Mikkel's Kirke i Slagelse, Dr. phil. Karsten Friis Viborg (1813—85), havde uden at have indhentet Rejsetilladelse deltaget i Indvielsen af Nazarethkirken i Ryslinge den 8. August 1866 og modtog i den Anledning en Irettesættelse af Biskop Martensen (Vilhelm Birkedal, Personlige Oplevelser i et langt Liv I, 254; II, 101, 137, 171).

³) Brammers Hyrdebrev af »Januar 1867« med indgaaende Omtale af hele Kirkeforfatningssagen.

⁴) Jvfr. S. 191.

Jeg vil nødig plage Andre, der have Embeder at besætte; thi jeg er selv i den Retning (ogsaa i andre) en plaget Mand. Men jeg har inderlig Medlidenhed med Steenberg uden selv at kunne hjælpe ham og det uagtet jeg veed, at han er — som fast hele hans Familie — meget musikalsk og en skikkelig Mand, der fast er nødlidende og med sin Familie seer den kummerligste Fremtid imøde, naar hans ældgamle Fader dør¹. Men Organist-Embedet i Horsens fik en gammel, af Kirkeinspektionen ubetinget indstillet, dygtig og hæderlig Musiklærer Holm² i Byen. Organist-Embedet i Hørning er tillige et Hospitalsforstander- og *Bogholder*-Embede. Det har mange særdeles kvalificerede Ansøgere, med hvilke Steenberg ei kan sammenlignes. Tilmed gjør Sogneforstanderskabet i Hørning, be- raabende sig paa et Udtryk i en gammel Fundats, Paa- stand paa, at Bogholderen skal tillige være *Skolelærer* og at Embedet skal opslaaes paa den Betingelse. Jeg har protesteret; Ministeriet holdt dengang med mig, men har, foranlediget ved en fornyet, ved Trusel om Proces skærpet Paastand, nu igjen forlangt min Betænkning om Sagen. Hvad Udfald den end faaer, kan jeg ikke give Steenberg det Embede. Bliver han ikke Organist i Assens, har han vist ikke Udsigt til at komme ud af sin Elendighed. Iblandt Andre anbefaler den mig kjære, jeg troer ogsaa af Dem yndede Frøken Elisa Plum ham. Hun er — hvad De maa- skee veed — forlovet med Digteren Cand. jur. Fr. Boegh, en Søn af Provsten³.

Jeg har idag havt Brev fra Benedict, der med andre danske Præster i Slesvig føler sig tungt besværet ved det Dilemma, der maaskee allerede nu er stillet dem⁴, om de

¹) Den S. 191 nævnte Jacob Steenberg døde først 1875, 92 Aar gammel.

²) Christian Holm, f. 1814.

³) Anna Elisabeth (Elisa) Plum (1836—1910), gift med Forfatteren Frederik Bøgh (1836—82), Søn af Sognepræst i Gamtofte, Provst Nicolai Seidelin Bøgh (1805—80).

⁴) Om Benedict Brammer jvfr. S. 180, om den omtalte vanskelige Situation for de sønderjydske Præster Khs. Saml. 6. R. II, 230—34.

skulle sværge Kongen af Preussen Troskabseed eller forlade deres Menigheder, som netop nu have deres aandelige Bistand høilig behov. De danske Præster i det Thorninglehnske skulle være blevne enige om at sende en Deputation (Provst Blædel og to Præster)¹ til Scheel Plessen og maaskee til Bismark og Kong Wilhelm for at erholde Tilladelse til at hensidde i Embederne paa Lydigheds-erklæringen, indtil den lovede Afstemning har bragt et Resultat. Noget Lignende stræber Benedict at faae i Stand i sin Kreds. Men ak! Hvad nytter det?

Gud være lovet, at det ei er til Mennesker vi skulle sætte vort Haab! Han være med Dem og

Deres broderlig hengivne

Brammer.

37.

Aarh. d. 18de Mai 1867.

Kjære Biskop Engelstoft!

Nu skylder jeg Dem Tak og Svar i dobbelt eller tredobbel Henseende. Men Deres sidste, igaar skrevne, i dette Øieblik modtagne Brev af 17de d. M. kræver uopsættelig Besvarelse. Tag derfor tiltakke med disse Par Ord, da jeg virkelig ikke nu kan faae Tid til at skrive flere!

Som De forudsætter nøder Hensyn til mit svage Been mig til at afholde mig fra nu at reise til Kjøbenhavn. Jeg havde ellers allerede været der idag; thi jeg skulde have deeltaget i et Møde med de andre Indbydende til Sølvbryllupslegatet². Det er med Selvfornegtelse jeg bliver

¹) Sognepræst i Nustrup, Provst Ludvig Blædel (1809—79), siden i Kjeldby, samt Sognepræst i Bevtøft Jørgen Christensen Randbøll (1802—78) og Sognepræst i Emmerlev, siden i Klemensker og Provst, Christian Frantz Henrik Sodemann (1832—1911). Jvfr. Grænsevagten III, 529 ff.

²) I Anledning af Christian IX's og Dronning Louises Sølvbryllup den 28. Maj 1867 oprettedes forskellige »Sølvbryllupslegater«.

hjemme saavel herfra som fra Sølvbryllupsfesten. Paa selve Dagen agter jeg at prædike i Domkirken og holde Bøn i Dagens Anledning. Gud være lovet, at jeg i længere Tid har havt Kræfter til min Embedsgjerning! Jeg bruger nu kun een Stok og kan endog — dog kun i kort Tid ad Gangen — gaae og staae uden den; men skulde jeg gaae paa et bonet Gulv, vilde nok baade jeg og min Stok snart falde.

Hadde jeg været fuldkommen i gangbar Stand, saaledes som min høiærværdige, kjære Collega i Fyen, var jeg ganske vist mødt til Sølvbryllupsfesten, hvortil vi jo have Adgang efter vor Rang. Her har aldeles ikke været nogen Tale om, at Geistligheden skulde sende en Deputation. Ifølge Nutidens — i Aarhus herskende — Forestillinger høre Embedsmændene jo med til Borgerne; disse have deres Repræsentanter og Repræsentanterne have udvalgt en Deputation til at forebringe Byens Lykønskning til det kongelige Sølvbryllupspaar. Det forekommer mig desuden mindre passende, at Præsterne tage til Kjøbenhavn paa en Søndag, der giver dem en særdeles Opfordring til at vise deres christelige Loyalitet i Kirkerne hos deres Menigheder. Men Biskoppen er ikke bunden til nogen enkelt Menighed; og en Biskop, der blot ved Sygdom forhindredes i at fortsætte sin Virksomhed som Kultusminister¹, synes mig at have saa meget større Kald til at gjøre Hans Majestæt sin Opvartning ved den forestaaende Fest. Det er nu ligefrem min Mening om denne Qvæstion.

Medens jeg nedskrev disse Linier, blev jeg afbrudt af en Mand, der er reist mange Miil for at fremstille sig som Supplikant til Alterdegneembedet, der søges af en Legion herovre og af en af Dem varmt anbefalet fyensk Litteratus og Degn. Jeg mindes herved om, at De har været saa gunstig at kalde Steenberg til Organist i Assens²; det takker jeg Dem ret meget for.

¹) o: Engelstoft, jvfr. S. 172.

²) Jvfr. S. 191, 198.

Om Kirkesagen er jeg ikke i Stand til at skrive Noget iaften. Derom er det umuligt at fatte sig kort. Nu kan De jo i Kjøbenhavn holde et lille Konvent med de der tilstedeværende Biskopper. Vel var jeg saare gjerne med; men kunne de blive enige om Noget, som jeg kan ansee Kirken tjenligt og udførligt, vil jeg ikke fastholde mine Meninger, fordi de engang ere fremførte af mig. Saa meget er klart, at kan Geistligheden ikke i Hovedpunkterne blive enig, er Udsættelse af Kirkefrihedssagen kun Galgenfrist.

Vil De hilse Stiftsprovst Damgaard¹, hvis trofaste Arbeide for Kirkeforfatningssagen fortjener megen Anerkjendelse, venligt fra

Deres broderlig hengivne

Brammer.

38.

Aarhus d. 23de Decbr. 1867.

Kjære Biskop Engelstoft!

De har uden Tvivl fra Kjøbenhavn faaet Brev eller Breve til Bestyrkelse for Deres egen Følelse af, at Noget maa nu skee fra Biskopperne for, om muligt, at redde Folkekirken for den Opløsning, hvormed Frikirkeuæsenet truer den. De veed formodenlig ogsaa, at Biskop Martensen har indstændig anmodet mig som Senior imellem Biskopperne om at forfatte den Adresse, offentlige Erklæring eller biskoppelige Skrivelse til Menighederne, som alle de fungerende Biskopper skulle enes om at indgive². Jeg troer ikke, at jeg kan forsvare for Kirkens Herre at unddrage mig fra dette i flere Henseender vanskelige og utaknemme-

¹) Jvfr. S. 137.

²) Der er Tale om den »Fællesudtalelse« af alle Rigets Biskopper (med Undtagelse af P. C. Kierkegaard) mod Lovforslaget om Frimenigheder, som blev omdelt i begge Rigsdagens Ting den 11. Februar 1868 for — som det hedder — »at nedlægge en Indsigelse og fralægge os enhver Medansvarlighed«. Fællesudtalelsen er bl. a. trykt i »Fædrelandet« 1868, Nr. 36. Jvfr. S. 205 og S. 206.

lige Martyr-Arbeide, dersom det er mine Kollegers Ønske, at jeg skal paatage mig det (skrive Koncepten til Skrivelsen). Men herom er det mig naturligtviis magtpaaliggende, at Enhver af dem snart og klart udtaler sig i Brev til mig. Der er jo ikke Tid til Deliberationer, førend Concepten er skreven og udsendt til Medunderskrivernes Redaktion.

Jeg vil helst og kan bedst concipere Skrivelsen, naar den kommer til at udgaae som et kollektivt biskoppeligt Hyrdebrev til den danske Folkekirkes Menigheder.

Denne Form har Traditionen fra 1817 og 1830 for sig¹. At Biskopperne dengang henvendte sig til Geistligheden og nu henvende sig til Menigheden, gjør ingen væsenlig Forandring i dette Fælleddsskridt. En Adresse til Kongen vilde *nu* være stødende, en Adresse til Ministeren aldeles unyttig, en Adresse til Rigsdagen — hvad Folkethinget angaaer — ligerviis og — hvad Landstthinget angaaer — kun forskjellig fra den geistlige Adresse ifjor deri, at da kom den fra Præster, nu fra Biskopper*. Desuden kunne vi jo ikke anerkjende Rigsdagen for *Menighedernes* Repræsentanter. Jeg havde, førend jeg fra Martensen, Blædel og Gude² var bleven opfordret til at tage Initiativet med en kollektiv — Bisppe — Skrivelse, havt i Sinde i et Hyrdebrev til mit Stifts Menigheder at stræbe saa indtrængende jeg formaaede at bringe dem til at indgive Modadresser imod Frikirkeloven**. Kommer der intet fælleds Hyrdebrev i Stand, maa jeg indskrænke mig til at gaae alene ad min sædvanlige Vei. Men med Undtagelse af den Biskop, der ikke længere hører til os, ere vi Andre jo aldeles enige i selve Sagen. Jeg haaber, at vi ogsaa maae kunne enes om et betydningsfuldt Fælleddsskridt, der i hvert Fald vil staae som et Vidnesbyrd i Kirkehistorien om, at vi ei

¹) Antistitutum ecclesiae Danicae, Slesvico-Holsaticae et Lauenburgensis Epistola encyclica, Havn. 1817. — Antistitutum ecclesiae Danicae, Slesvico-Holsaticae et Lauenburgensis Epistola encyclica, 1826. (Brammer skriver urigtigt »1830«).

²) Sognepræst ved Garnisonskirken i København, Dr. theol. Nicolai Gottlieb Blædel (1816—79). Om Domprovst L. Gude jvfr. S. 191.

vare blinde Tilsynsmænd eller feige Stridsmænd under Kirkekampen.

Jeg har længtes efter Brev fra Dem, kjære, høitagede Kollega. Tak for Deres Gjendrivelse af L. Helwegs løse Paastand¹. Jeg ventede, at De, som dertil havde større Kald, vilde oplyse Publikum om det Vildledende i Helwegs Inserat. Ellers vilde jeg have forsøgt det.

Herren skjænke os sin Aands Oplysning og Kraft til under det nuværende, forfærdelige Virvar at lede Menighederne ad hans Veie!

Og han give Dem i Deres Familiekreds en velsignet Julehøitid!

Deres meget hengivne og forbundne

Brammer.

P. Scr. En af Vore (husker jeg ret, var det Biskop Bindebøll) har yttret, at vort aabne Brev til Menighederne (jeg kalder det helst: Hyrdebrev) skulde indrykkes i Bladene. Det maa vel skee, men ligesom vore hensovede Formænds epistolæ encyclicæ bleve sendte til alle Landets Sognepræster, finder jeg, at vort fælleds Hyrdebrev bør sendes til alle Landets Pastorater. Hines Hyrdebrev bleve bekostede af Regjeringen. Trykningsomkostningerne for vort Hyrdebrev vil jeg gjerne og helst *alene* bestride. Det er ikke mere end billigt, da jeg nu er den bedst lønnede Biskop².

* Adressen til Rigsdagen maatte jo indeholde en motiveret Bøn om at lade Lovforslaget hvile, indtil en Kirkekommission havde udtalt sig om det.

** maaskee tillige med Anmodning til Rigsdagen om at lade Sagen hvile, indtil en af Geistlige og Lægfolk sammensat Kirkekommission var hørt (for Kommissionens Sammensætning er jeg iøvrigt bange, saa længe K. er Minister)³.

¹) I »Fædrelandet« 1867 Nr. 286 havde Dr. L. Helveg i visse Bestemmelser i Christiørn II's gejstlige Lov ment at kunne finde Støtte for Tanken om Dannelse af Frimenigheder. Sst. Nr. 292 paaviste C. T. Engels toft det historisk urigtige heri. Helveg kom med et Gensvar i Nr. 298.

²) Brammer var den sidste danske Biskop, der oppebar Embedets Bispe-tiender (P. Severinsen, Folkekirkens Ejendoms-Historie S. 106, 108).

³) Biskop P. C. Kierkegaard var Minister for Kirke- og Undervisnings-væsenet 4. September 1867—6. Marts 1868.

39.

Aarhus den 15de Januar 1868.

Kjære, høiærværdige Hr. Biskop Engelstoft!

Ret megen Tak skylder jeg Dem for to kjærlige og be-
styrkende Breve. Men det er mig ikke muligt at tilskrive
Dem iaften flere end et Par Ord, naar jeg — hvad jeg
meget har stræbt efter — skal iaften kunne sende Dem
Deres Exemplar af min Koncept til vor Fælleddsskrivelse¹.
Jeg lader den afskrive af mine Børn, da jeg ikke vil lade
den komme paa Kontoret. Gid nu mit Arbeide maa nogen-
lunde svare til den store og hædrende Tillid, De har viist
mig ved at overlade det i mine Hænder!

Jeg beder D. H. som vore andre Kolleger om at bemærke,
dersom der er Noget, De i den Grad finder bør udelades,
forandres eller tilføies, at De gjør Deres Medunderskrift
afhængig deraf. — Hvad der ei udtrykkelig saaledes ud-
hæves betragter jeg som Redaktionsbemærkninger, jeg
saare gjerne modtager og med Tak og Skjønsomhed skal
benytte.

Har jeg — og det ikke blot i vort aabne Brev — stræbt
at vække Folkekirkens Venner til dens Forsvar, da have
grundtvigianske Møder i Jylland det imod deres Hensigt.
Just i Jellinge-Eggen er der stor Reisning imod Frikirke-
uvæsenet. Fra Skanderborg og Mariager komme Hjælpe-
tropper. Den indre Mission rustet sig for Alvor mod Grundt-
vigianerne, som med Guds Hjælp for tidligt skulle have
troet Seiren vis.

Farvel dennesinde! Gud glæde Dem og alle Deres Kjære
under Aarets Tilskikkelser! Bevar Deres broderlige Ven-
skab for

Deres hjertelig hengivne

Brammer.

¹) Jvfr. S. 202.

40.

Aarh. d. 28de Jan. 1868. Frederik den 6tes hundredaarige Fødselsdag.

Kjære Biskop Engelstoft!

Hjertelig Tak for Deres Brev af 21de d. M. og for de tilsendte Bemærkninger til min Koncept! At De i det Hele var tilfreds med den, kunde ikke Andet end glæde mig. Maaskee De dog hellere saae, at en anden Form var bleven brugt. Dette bliver nok nu Tilfældet; thi det er Martensen og Bindsbøll magtpaaliggende, at vort Fælleledsskrift blot kommer til at bestaae i en kort Udtalelse. Dertil have de nu benyttet omtrent $\frac{1}{4}$ af mit Manuscript, omarbejdet Noget deraf og tilsat en Slutning, imod hvis yderste Finale jeg har protesteret som imod noget Illoyalt, men stræbt at udtrykke det Samme paa en moderatere Maade*. Løvrigt er jeg gaaet ind paa den meget betydelige Forandring i mit Udkast og har bedet Bindsbøll og Martensen, hvem jeg ogsaa har sendt Deres Bemærkninger, om at redigere det Hele og saaledes omvende det til Kollegerne. Derved vil Sagen fremmes, og det er sikkert nødvendigt.

Udretter vor Fælleds-Udtalelse intet Andet, er den dog et »Diximus etc.«

Jeg havde rigtignok haabet (og for mit Stift har jeg endnu ikke opgivet Haabet), at Menighederne skulde blive vakte ved vor eenstemmige Tiltale og have sluttet sig til os. Men det er unegtelig farligt at gjøre Forsøget, dersom vi kom til at trække det korteste Straa. Jeg vilde paa-
drage mig for stort Ansvar ved at urgere derpaa, dersom dette blev Tilfældet. Hvorvidt jeg vil benytte det Ubrugte af mit Manuscript til et Hyrdebrev til Aarhus Stift, veed jeg endnu ikke. Jeg maa først see, hvad de to kjøbenhavnske Biskopper (der er jo paa en Maade fire) blive enige om. — I nogen Tid har jeg været upasselig, dog uden at være sengeliggende. Men dersom mit Ildebefindende skulde være Forbud paa en virkelig Sygdom, vilde det

være meget uheldigt, om den sidste Redaktion kom til at hvile hos mig. Ogsaa af den Grund har jeg bedet Bindebøll og Martensen paatage sig den. Da Bindebøll¹ skal staae i Gabet for os i Rigsdagen, er det af Vigtighed, at han har en vægtig Stemme ved Spørgsmaal om, hvad der skal staae i vort Fælleddsskrift. Han har gjort de Forandringer, som De vil finde i den Koncept, han eller M. sender Dem, med Hensyn til hvad jeg** havde skrevet om det evang. lutherske Kirkebegreb. Og det er billigt, at jeg heri finder mig, da han troer saaledes bedst at kunne forsvare det. — Iøvrigt er jeg glad ved, at Palladius's Visitatsbog er udkommen i denne Tid². Derfra kan hentes populære Exempler fra Reformationsaarhundredet. At den reformeerte Kirke ingen Plads har for Frimenigheder indenfor sin Presbyterialforfatning, vilde Grundtvigianerne kalde soleklart, dersom de havde Lyst til at see den Ting an.

Hvad De fortæller mig om Birkedal interesserer mig. Kierkegaard skal ikke rose sig af hvad Tak han faaer af sit Parti.

Nu staaer en Adresse fra Fruering imod Frikirkeuvæsenet i Aarhus Avis³. Det var godt, om den kunde blive optrykt i andre Blade. Fra Aarhus og Skanderborg haaber jeg, at lignende Adresser snart komme i Stand.

Vi have mistet en tro og i Randers indflydelsesrig Mand i Kruse⁴. Formodenlig bliver der nu to residerende Kapellaner. Det var dobbelt uheldigt, om det skulde blive Grundtvigianere, da Sognepræsten er Hr. Dines Pontoppidan⁵.

¹) Den S. 165 omtalte Biskop S. C. W. Bindebøll var Landstingsmand for 5. Kreds. Han kæmpede i Landstinget stærkt imod Lovforslaget (L. Koch, anf. Skrift S. 135).

²) 1867 havde Provst A. C. L. Heiberg udgivet (første Udgave af) »Visitatsbog af Dr. Peder Palladius«.

³) Den omtalte Adresse findes aftrykt i Aarhus Stifts-Tidende 1868 27. Januar (Nr. 23) S. 2 Sp. 3.

⁴) Den 14. Januar 1868 døde den residerende Kapellan i Randers, Konsistorialraad Nicolai Eeg Kruse (1797—1868).

⁵) Først ved kgl. Reskript af 19. September 1874 blev der igen oprettet to residerende Kapellanier ved St. Mortens Kirke i Randers. Sognepræsten her, Dines Pontoppidan (1814—79) var lidet yndet af Brammer, jvfr. Khs. Saml. 6. R. II, 619, 644—5, 653—4, 674.

En Familieglæde har jeg i denne Tid. Min engelske Datter har, efter et niaarigt barnløst Ægteskab, født en Datter. Nedkomsten var mild. Barn og Moder befinde sig vel. Gud har i sin Faderkjærlighed gjort mørke Ahnelser til Skamme.

Herren være med Dem, kjære, høitagede Embedsbroder!

Deres hengivne

Brammer.

* nemlig istedenfor »Uret imod den danske Folkekirke, det danske Folk og D. Riges Grundlov«, et Foretagende, hvorved, efter vor Betragtning, den danske Folkekirke, d. d. Folk og D. R. Grundlov ei skeer Ret og Skjel.

** i mit aabne Brev til Folkekirkens Venner¹. Det Dem tilsendte Exemplar deraf beder jeg Dem beholde.

41.

Aarhus d. 21de Apr. 1868.

Høiærværdige Hr. Biskop Dr. Engelstoft,

Com. af D. og Dbmand.

Deres kjærlige, varme Lykønskning til mit Jubilæum² takker jeg Dem ret inderlig for, min høitagede Ven og Embedsbroder; jeg har i denne Stund atter gennemlæst den og mit Hjerte er atter blevet dybt bevæget ved den Kjærlighed, som deri udtaler sig for mig, en Kjærlighed, som lader Dem see min Embedsgjerning i et saa mildt og — jeg føler det vel — i et altfor skjønt Lys. Men maa jeg føle mig ydmyget fremfor Alt ved Guds store Miskundhed imod mig i de mange Aar, for hvis Ansvar jeg hentyer

¹) Hermed sigtes formentlig til Brammers »Hyrdebrev til Præster og Menigheder i Aarhus Stift«, dateret »Januar 1867« (delvis optrykt i Ugeblad for den danske Folkekirke V, 167—72) med dets bestemte Fastholden ved det evangelisk-lutherske Kirkebegreb som et Tros- og Læresamfund (S. 3 f.) og dets skarpe Angreb paa den foreslaaede Udvildelse af Sognebaandsløsningen (S. 5 f.).

²) Den 1. April 1868 havde Brammer fejret sit 25-Aars Bispejubilæum. Om Højtideligholdelsen af dette se Aarhus Stifts-Tidende 1868 Nr. 89.

til hans Naade i Christo, men ogsaa ved de mange Tegn paa umiskjendelig Hengivenhed og Deeltagelse, jeg modtog paa Jubilæumsdagen, var og er den mig unegtelig dog til megen Glæde, Styrke og Opløftelse.

Dem, kjære Biskop Engelstoft, ønsker jeg af ganske Hjerte, at De maa opleve et ligesaa kjærlighedsrigt Bispejubilæum som jeg og at De maa fuldeligere kunne hengive Dem til Glæden derover end jeg. Thi juble kunde jeg ikke, endog ikke, efterat jeg i Kirken havde havt en alvorlig, andægtig Time med Præster og Menighedslemmer foran Christi Kors*, juble kunde jeg ikke blandt mine glade Børn og Venner og Veninder, som havde beredet mig skønne Gaver i Hjemmet og ei heller ved Festmaaltidet med mange smukke Taler og tvende liflige Sange. Jeg maatte idelig bekæmpe min Sorg over Kirkens Tilstand og over mine Døttres Sygdomme. Især Cornelia er nemlig farligt angreben af en stor Svækkelse, der nu viser Symptomer til en Brystsygdom, Lægerne frygte er uhelbredelig¹. De ahnede det ikke, min deeltagende Ven, da De sluttede Deres Brev med et kjærligt Ønske om, at min Børnekreds maa længe omslutte mig fuldtallig og glad. Elise (Fru Friis)² blev en Maaned efter Søsteren Moder til en Datter. Hendes Nedkomst var temmelig streng; hun har lidt meget af Feber, har nu Svulst i det ene Been, er mat og nerveus, men vil, med Guds Hjælp, forhaabenlig snart komme sig, dersom hendes Tilstand ikke idelig bliver forringet ved ængstende Efterretninger fra Hartlepool. Der er nu min Søn Benedict og min ældste Svigerdatter, Georgs Hustru. Cornelia blev usigelig rørt og taknemmelig over deres Komme.

Ogsaa i Aarhus har jeg en kjær Syg af mine Nærmeste, min yngste Svigerdatter³, hvis Bryllup jeg ifjor bivaanede paa Falster.

¹) Cornelia Herskind f. Brammer døde 23. April 1868 i Hartlepool.

²) Jvfr. S. 148, 158.

³) Jvfr. S. 197.

Det mærkelige Aktstykke, som Landstingsudvalget om Frikirkesagen har ladet trykke¹, har De vel modtaget. Allermærkeligst er naturligviis Kierkegaards Bispe-Betænkning, der paafaldende kontrasterer med hans Bispefærd i Forholdet til hans Kolleger som Kultusminister især med Hensyn til hvad Tid Kirkekommissionen skal ned-sættes. Han har rigtignok i en vis Betydning havt sine gode Grunde til at holde vore og Landemodsbetænkningerne tilbage, indtil de af Landstingsudvalget bleve ham afnødte. Og vi have i en bedre Betydning havt vore gode Grunde til at forene os om et hørøstet, for alt Folket kundbart Votum, da vore, af Ministeriet os affordrede, beskedne og lavmælede, men af hver Biskop selvstændigt affattede Betænkninger bleve behandlede som en Skovisk af en Kollega, der var bleven vor Minister. Det gjør mig iøvrigt bitterlig ondt for ham. Jeg havde for en Maanedstid siden et Besøg af ham i en Aftenstund. Han var ret venlig og sagtmodig under vor korte Samtale om det Skete. Vi stræbte at tale som i gamle Dage om andre Ting; men det vilde ei ret gaae. Næste Morgen reiste han herfra til Nørre Vosborg. Da havde han endnu ikke været i Aalborg. — Madvig var hos mig i Løverdags. Han haabede endnu paa Seir i Landstinget².

Gud være med Dem, kjære Biskop Engelstoft!

Deres stedse hengivne

Brammer.

* Det var just Fasteonsdag; jeg prædikede over Texten og berørte kun indirekte Dagens Betydning for mig.

¹) Betænkning over Forslag til Lov om Valgmenigheder, afgiven 15. April 1868 af Landstingets Udvalg (Tillæg B til Rigsdagstidenden, 1867—68, Sp. 905—1022). Heri er Sp. 961—6 en Erklæring fra Biskop P. C. Kierkegaard.

²) Professor Johan Nicolai Madvig (1804—86) var Landstingsmand for 1. Kreds.

42.

Aarh. d. 1ste Novbr. 1869.

Høiærværdige, høivelbaarne Hr. Biskop Dr. Engelstoft,
C. af D. Dbm.

De modtager, kjære Ven, disse Linier fra mig efter Anmodning fra Provst Bendix, som er kaldet til Deres Stift og ønsker, jeg skal ved et Par Ord berede ham en gunstig Modtagelse hos hans nye, høitagtede Biskop. Det kan og vil jeg gjerne; thi han er baade en meget dygtig og en meget retsindig Mand, har et varmt Hjerte og Nidkjærlighed for evangelisk Christendom uden Sektvæsen og Separatisme. Han er udmærket egnet til provstelige og dermed beslægtede Forretninger. Som Prædikant har han baade som Landsbypræst (i Høiberg) og i Aarhus havt mange Tilhørere. Han vil blive meget savnet her og allermest strax, især dersom det bliver nødvendigt, at han tager herfra, inden Pastor Vahls Eftermand¹ har tiltraadt det residerende Kapellani ved Frue Kirke, hvor Bendix var Sognepræst². Stiftsprovsten³ er, som De veed, i Kjøbenhavn i Kirkekommissionen; og selv naar han kommer hjem, vil hans Kræfter næppe kunne overkomme Mere end hans Eget. Vi ville i Sandhed komme i stor Trang for Præster i Aarhus By, dersom Deres Høiærværdighed urgerer, at Bendix skal snart komme til Vindinge. De gjør mig virkelig en Tjeneste ved at lade mig beholde ham en Tidlang.

Vel hjælper jeg personlig Noget paa Trangen ved under-

¹) Residerende Kapellan ved Frue Kirke i Aarhus Jens Vahl (1828—98) var 30. August 1869 blevet Sognepræst i Øster Snede, siden i Nørre Alslev-Nørre Vedby. — Vahls Eftermand i Aarhus blev Lic. theol. Theodor Vilhelm Laurentius Hansen (1838—1914), siden Sognepræst i Østrup-Hjadstrup.

²) Provst Peter Vincens Bendix (1809—87), Sognepræst i Højbjerg-Elsborg 1850—61, ved Vor Frue Kirke i Aarhus 1861—69, forflyttet til Vindinge i Fyens Stift.

³) Stiftsprovst i Aarhus 1863—77 Emil Ferdinand Boesen (1812—81). Jvfr. Khs. Saml. 6. R. II, 575 f., 583 f., 587, 635.

tiden at prædike; men jeg er nylig hjemkommen fra en Visitats og er saa meget mere optagen af Skriverier, som det desto værre er ringe med Stiftamtmandens¹ Helbred og Udsigterne for Besørgelsen af hans Embede ere dunkle.

Jeg benytter Leiligheden til at takke D. H. for Deres grundige og bestyrkende Videtur angaaende et Barn af saakaldte unitariske Forældre, hvilket disse, da de ei ere udtraadte af Folkekirken og ei officielt have erklæret sig for Dissenter, med Rette forlangte døbt. Nu er det skeet af vedkommende personelle Kapellan. Ikke Moderen men en Dame af anerkjendt Christelighed blev Barnets Gudmoder; det fik ogsaa andre Mandsfaddere end først var betænkt. Faderen har desuden lovet at lade Barnet opdrage i den christelige Religion.

Ministeriets Skrivelse om Trandbergs Gjenoptagelse i Folkekirken² fik jeg just som jeg stod i Begreb med at reise ud paa min sidste Visitats, hvorfra jeg kom hjem i Onsdags. Igaar prædikede jeg. Endnu idag tager jeg fat paa Sagen og haaber snart at kunne sende den til Dem. Ved en rigtignok flygtig Gjennemlæsning af Akterne finder jeg, at Biskop Martensens Erklæringer ere meget vel beføiede.

Nu — Gud befalet under alle Tilskikkelser, de lyse som de mørke! Christi Fred være med Dem og alle Deres Kjære! Hans Aand fastholde os i Troens Eenhed og i Kjærlighedens Samfund!

Deres broderlig hengivne

Brammer.

¹) Stiftamtmand i Aarhus Carl Bodelius August Dahl til Østergaard døde 20. August 1870.

²) 1863 var den kendte Vækkelsesprædikant Peter Christian Trandberg (1832—96) traadt ud af Folkekirken og havde dannet en Frimenighed i Tilslutning til N. P. Grunnet. Siden førtes han under stærk Paa-virkning fra grundtvigsk Side tilbage mod Folkekirken, som han søgte Genoptagelse i. Først ved kgl. Resolution af 30. September 1872 anerkendtes han som Præst ved en Valgmenighed inden for Folkekirken (Karl M. Kofod, Den bornholmske Vækkelsespræst P. C. Trandberg, S. 140 ff., 221). Den 15. August 1868 havde han ansøgt om Genoptagelse i

43.

Aarh. d. 4de Marts 1870.

Kjære Hr. Biskop Engelstoft!

Hvor vanskeligt det end falder mig at skrive, skulde jeg dog for længst have takket Dem for Deres venlige Brev med Løftet om at ordinere en eller to Kandidater for mig, — dersom jeg før nu havde vidst, hvor vidt jeg kom til at benytte mig af Deres Velvillie i denne Retning for Tiden. — Nu er det afgjort, at Biskop Martensen ordinerer begge de Ordinander, hvorom der var Tale og hvoraf den Ene (Lund) var i hans Stift, den Anden (Wulff) i Viborg Stift¹, men vilde* til Kjøbenhavn, hvor han har Familie, hvad enten han der blev ordineret eller ikke. Laub havde holdt Ordination, førend Wulff var kaldet til Præst i Aarh. Stift.

Med min Helbredstilstand kan jeg ikke melde, at der er nogen synderlig Forandring. Jeg lider af et nerveust Onde, som især yttres sig som et Reb om Maven og kolde Blylodder om Fødderne. Mine Kræfter synes iøvrigt efterhaanden at tiltage. Jeg er ikke sengeliggende; jeg kan bestyre mit Kontor dikterende og givende Ordre. — Hidindtil har jeg — Herrens Naade være priset! — Følelsen af, at han ei har prøvet mig over Formue. Han vil det ei heller herefter; thi han er trofast. Maatte han selv forhjælpe mig til at holde ud i Tro og Taalmodighed!

Gud være i alle Maader med Dem, min kjære, deeltagende Ven og Embedsbroder!

Glæd med et indholdsrigere Brev end jeg kan skrive

Deres hengivne

Brammer.

* før Ordinationen.

Folkekirken, og Sagen herom cirkulerede længe blandt Biskopperne (Kirke- og Undervisningsministeriet, 1. Departements Journal 1868, Nr. 1060).

¹) Hans Laurits Lund (1829—96), Sognepræst i Voldum-Rud 1870, siden Provst. — Christian Frederik Wulff (1832—88), Sognepræst i Haurum-Sal 1870, siden i Stege.

44.

Aarhuus Bispegaard den 28de Juli 1870.

Kjære Biskop Engelstoft!

Uagtet jeg ikke er uden Haab om, at jeg, som begynder at komme til Kræfter igjen, skal selv være i Stand til at holde Præste-Ordination, tillader jeg mig dog at spørge min høitagtede Ven og Kollega i Odense, om De snart skal ordinere og om De i saa Fald vil, om fornødent gjøres, vise mig den Godhed at ordinere en ferm Kandidat, Schjødte, der er kaldet til ordineret Katechet i Skanderborg¹. Formodenlig faaer jeg ogsaa flere Ordinander i Løbet af en Maaned.

Fra vor fælleds Ven — ham, der idag fylder sit 67de Aar, —² faaer jeg jævnlig Brev, om hans Haand end lider noget derved; men efter Brev fra Dem, kjære Biskop Engelstoft, længes

Deres broderlig hengivne

Brammer.

45.

Veierslev Præstegaard den 17de Aug. 1870.

Høiærværdige Hr. Biskop Dr. Engelstoft,

Com. af Dbr. Dbm.

Meget takker jeg Dem, kjære Biskop Engelstoft, for Deres venlige Brev af 14de d. M. og Deres gode Løfte om at ville medtage min Ordinand Schjødte og maaskee flere Ordinander for mig, naar De holder Præste-Ordination den 31te d. M.

Jeg er ikke uden Haab om at komme saa vidt til Kræfter, at jeg i Løbet af nogle Uger kan holde Ordination og jeg har nylig yttret dette Haab for Schjødte. Men da

¹) Christian Cornelius Lerche Schiødte (1840—1907), siden Sognepræst i Farum-Værløse.

²) Formentlig Professor Carl Emil Scharling (jvfr. S. 135), født 28. Juli 1803.

De er langt bedre i Stand dertil og allerede har bestemt Ordinationsdagen, tager jeg med Taknemmelighed imod ovennævnte Løfte idetmindste for Schjødtes Vedkommende. Jeg har i dette Øieblik tilskrevet ham desangaaende. Hans Adresse er Store Fuglede, pr. Slagelse.

Der er iøvrigt ogsaa en Kandidat Henriksen, som nylig er udnævnt til Kapellan heri Stiftet, og en Kandidat Aagaard¹, jeg snart venter ansat som Kapellan; men Sidstnævnte vil i hvert Fald, efter Sandsynlighed, ikke kunne blive ordineret om 14 Dage, og hvorvidt Førstnævnte kan det, veed jeg ikke, førend jeg om et Par Dage kommer hjem. Dersom jeg benytter Deres Godhed ogsaa for hans Vedkommende, skal De naturligviis høre Nærmere fra mig med det Første.

Min Helbredelse gaaer langsomt og af og til med Standninger men dog noget fremad. Det nerveuse Onde, hvoraf jeg lider, er stabilt i Fødderne; nu kan jeg gaae med een Stok og nogle Gange op og ned ad Gulvet uden Stok. Vel var det, at jeg ikke kom til noget tysk Bad. Erindrer De fra Viborg en Assessor With² og hans Frue? For hendes Skyld vare de i Kreuznach, da hun skulde bruge Badene. Men ved Krigens Begyndelse maatte de, før Badekuren var ude, søge til et Bad i Schweitz, nemlig til Sct. Moritz i Graubünden. With blev syg paa Rejsen og kom meget angreben til Sct. Moritz, hvor han ligger syg af Gigtfeber under sin svage, men troesstærke Hustrues Pleie.

Med Monrad skal det nu være bedre.

Jeg kom hertil fra Støvringgaard for nogle Dage siden. Imorgen agter jeg mig hjem især i Anledning af min første Sønnesøns³ Barnedaab.

¹) Bertel Christian Henriksen (1837—94), personel Kapellan i Aarslev-Hørning 1. August 1870, siden Sognepræst i Astrup-Tulstrup. Frederik Schjønning Aagaard (1838—1905), pers. Kapellan i Vitten-Haidum-Hadsten, siden Sognepræst i Glud-Hjarnø.

²) Assessor i Landsoverretten for Nørrejylland Ludvig With (1829—80).

³) Den senere Generalintendant Gerhard Peter Brammer (1870—1924), Søn af den S. 168 nævnte Johannes Brammer.

Om Krigen vil jeg ikke trætte Dem med ørkesløse Betragtninger, men ønske at Fredens Gud maa være med Dem og Deres Huus!

Deres broderlig hengivne

Brammer.

46.

Aarhuus Bispegaard den 3die Mai 1872.

Høiærværdige, høivelbaarne Hr. Biskop, Dr. Engelstoft,
Com. af D. og Dbm.

At det gjorde mig ondt ei at kunne besøge Dem, min høitagede Ven og Kollega, og ei at kunne have den Ære at blive kjendt med Bispinden, da jeg for nogle Uger siden kom til Odense paa en Dag, hvor Bispefamilien var bortreist, behøver jeg næppe at forsikkre Dem. Mit Visitkort haaber jeg, at De har modtaget.

Idag er det mig derimod kjært at kunne foreløbig bringe Dem en behagelig Tidende, hvorom De snart skal blive officielt underrettet, nemlig at et af Stiftsøvrigheden udarbejdet, af Justitsministeriet billiget Forslag om Udvidelse af Støvringgaards Legatvirksomhed har erholdt allernaadigst Approbation¹. Som en Følge deraf vil Frøken Johanne Eleonore Engelstoft² herefter indtil Videre erholde 60 Rdl aarlig i Hæving.

Tilbagereisen fra Kjøbenhavn foretog jeg direkte hertil. Vore fælleds Venner i Hovedstaden, navnlig Biskop Martensen, Stiftsprovst Rothe, Professorerne C. Scharling, Clausen og Hermansen³, traf jeg, Gud skee Lov, i Velbefindende. Scharling saae karskere ud, end Rygtet havde berettet.

¹) Ved kgl. Resolution af 23. April 1872 (Ministerialtidende 1872 A S. 141).

²) Johanne Eleonore Engelstoft (1847—1921), 1861 Ekspektantinde, 1920 Konventualinde i Støvringgaard Kloster.

³) Stiftsprovst, Dr. theol. Peter Conrad Rothe (1811—1902). — Professor, Dr. theol. Christen Hermansen (1806—82).

Undskyld at jeg — idelig afbrudt af Andre — nu selv maa afbryde.

Gud bevare Dem med Deres dyrebare og velsigne Dem i Deres Huus og Gjærning!

Deres broderlig hengivne

Brammer.

47.

Aarhus den 14de Febr. 1873.

Kjære Biskop Engelstoft!

Fra de gode, snart gamle Dage, jeg havde den Glæde, at De besøgte mig ved Bispemøder, erindrer De, som har saa let for at huske og saa vanskeligt for at glemme, uden Tvivl, at der, naar man gennem Porten kommer ind i Bispegaarden, paa venstre Haand ved Alléen er en Urtehave. De har neppe været derude, men nydt et og andet af dens Frembringelser. Det skulde være mig kjært, om De havde faaet saa megen Interesse for denne Have, at De vil hjælpe mig at forsvare den imod et Attentat, som den for nærværende Seculariseringstid er udsat for. Der paatænkes en i og for sig smuk Plan, at opføre en Museumsbygning til Samlinger af Malerier, Oldsager og Bøger; men det mindst Smukke ved Planen er, at der spekuleres paa, at hele Bispegaardens Urtehave skal strax og det gratis benyttes til Museumsbygningen. Jeg, der personlig interesserer mig for denne, havde svaret imødekommande, saa længe Talen var om imod en billig Betaling, hvis Renter jeg for min Deel renoncerede paa, men stræbde at sikkre mine Eftermænd, at overlade en Deel af Urtehaven til Museet; men nu gaaer man — stolende paa Ministeriets Bistand — mig for vidt. Det er Planen at sekularisere endnu en meget større Deel af Bispegaardens Grund, naar jeg ikke længere kan protestere¹.

¹) Det lykkedes Brammer at afværge alle Angreb paa sin Bispegaard. Først efter hans Afgang blev den 1882 nedbrudt for at give

Dog, min kjære Kollega, De er vel træt af denne lange Fremstilling. Jeg hører Dem sige: »ja, jeg forstaaer godt, at De vil gjøre Protest paa Bispeembedets Vegne; men hvorfor henvender De Dem derom til mig, som ikke nu er Minister?»

Deels fordi jeg gjerne vil vide, om Deres store Have har været udsat for lignende Angreb samt hvorledes Udfaldet blev, og deels for at bede Dem om at meddele mig hvad De fra Deres Ministertid eller ad anden Vei veed, som i dette Anliggende kan være Aarhus-Bispeembede tjenligt. Jeg veed ikke engang, om nogen bestemt Sum er slaaet fast til Gage for min Eftermand; men det veed jeg, at jeg nødig vil forsømme Noget, som kan være til Embedets Tarv. Til at varetage denne for mine Eftermænd er jeg jo saa meget mere forpligtet, som de ei skulle have saa høi Løn, som er falden i mit Lod¹.

Naturligviis har De læst den katholske Greves Anfald paa vor Kirke². Der er jo især for Martensen iblandt Biskopperne Anledning, endog Opfordring til at gribe Aandens Sværd baade til Angreb og til Forsvar. Men han krymper sig uden Tvivl ved at forlade anden Deel af sin Ethik for at indlade sig i en uendelig Pennefeide. Schepe-
lern³ er neppe Striden voxen. Hans Knudsen⁴ fattes hver-

Plads til »Bispetorvet«. Et Billede af Bispegaarden i Brammers Tid findes i Aarbøger, udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift, XVI, 1923, S. 135.

¹) Jvfr. S. 204.

²) Den til den katolske Kirke konverterede Johan Ludvig (Louis) Carl Christian Tido Lensgreve Holstein (-Lethrabort) (1839—1912) udgav 1872 »Aabent Sendebrev til Pastor G. Schepe-
lern« og 1873 »Evan-
gelisk-Luthersk (en negativ Bestemmelse)«. Begge Skrifter vender sig i høj Grad mod Schepe-
lern, det sidste tillige mod Martensen.

³) Residerende Kapellan ved Trinitatis Kirke, siden Holmens Provst, Georg Sophus Frederik Schepe-
lern (1839—1900) udgav 1872 »Til Over-
veielse i Anledning af Grev Holsteins »aabne Sendebrev.«

⁴) Den S. 156 nævnte Hans Knudsen havde 1854 udgivet »Grundt-
viganismen, Papismen og Kirkeunionen, Bidrag til en kirkelig Tids-
betragtning«. Samme Forfatter skrev i Theologisk Tidsskrift, udg. af

ken Tid eller Lyst, hverken Kundskaber eller Skribentkald, hverken Tro eller Nidkjærhed, men til en vis Grad Besindighed og Selvkritik. Han vilde kunne levere et meget dygtigt Modskrift, dersom han kunde faae Martensen til at beskjære og polere det m. M.

Mon Grundtvigianerne glæde sig ved den hæderlige Omtale, hvormed Grev Holstein Ledreborg udmærker dem¹. Er hans Polemik imod dem ikke i det Hele som imod vordende Venner?

Hidintil er der — saavidt man kan mærke — fast ingen Katholiker i Aarhus; men de begynde at komme os paa Livet, da de baade i Randers og i Horsens have Kapeller. Dr. J. Clausen² har en Mængde Tilhørere i Horsens og er saa begavet, at den grundskikkelige Faber, som blev ilde behandlet af et Parti i Byen for hans Skyld, har for mig yttret, at nu troer han, at Gud har styret det saaledes til Byens aandelige Bedste. Men naturligviis gaaer det ham nær til Hjerte, at hans Uvenner endog skal have bragt en Adresse i Stand for at hindre hans mulige Beskikkelse til Børgense³. Dog derom veed Fyens Biskop bedre Besked end jeg, som iøvrigt gjerne vil have min ældste Søn, der nu er 23aarig Laudabilist, i samme Biskops gunstige Erindring⁴.

Hvor længe er det dog siden, at vi have talt sammen!

C. H. Kalkar, 1872 S. 449—81, 513—45, 581—647 »Om Jesuiterne og nogle med dem beslægtede romersk-katholske Paastande. En historisk Undersøgelse i Anledning af Grev Holsteins Sende-brev til Pastor Schepelern«.

¹) J. L. Grev Holstein, Evangelisk-Luthersk, S. 32 ff. med anerkendende Ord om »gamle Grundtvigs« Kirkesyn.

²) Dr. phil. Johannes Clausen (1830—1905), Sognepræst i Horsens 1872, Biskop over Aarhus Stift 1884.

³) Johannes Christian Faber (1822—87), residerende Kapellan og Hospitalspræst i Horsens 1862—73, siden Sognepræst i Følleslev-Særslev. — Til Sognepræst i Børgense-Skovby var 1873 blevet kaldet den senere Provst Carl Jacob Henrik Fog (1823—1901).

⁴) Om Georg Brammer jvfr. S. 174. Han blev 1875 Sognepræst i Urlev-Stenderup.

Nu er snart et Aar gaaet, siden jeg forgjeves stræbde at besøge Dem i Odense.

Herren besøge Dem og Deres Huus alle Dage med sin Naade og Velsignelse!

Deres broderlig hengivne

Brammer.

48.

Aarh. 14 Mai 1873.

Høiærværdige, høivelbaarne Hr. Biskop Dr. Engelstoft,
C. af D. Dbmd.

Det er dennesinde en Embedssag, som jeg hellere vil behandle privat end officielt, der foranlediger mig til at nedskrive nogle Linier til min kjære, høitagede Kollega i Odense.

Ved Provst Ribers¹ Befordring fra Aale er Provsteembedet for Tyrsting-Vrads Herred blevet ledigt; den Mand, som havde egnet sig bedst til at blive hans Eftermand, var netop da bleven forfløttet fra Ring². Der er vel en anden af Provstiets Præster brugelig til Provst; men han søger og behøver meget Befordring. Jeg har gjort Ministeriet opmærksomt paa Vigtigheden af at tage særligt Hensyn til Provsteembedets Besættelse ved Indstillinger om Præster til Aale og Ring. Nu har — som hans Biskop veed — Gyntelberg Abel³ faaet sidstnævnte Embede. Og nu er mit konfidentielle Spørgsmaal til Biskoppen, om De anseer ham kvalificeret til at blive Provst. Efter mit — rigtignok ubetydelige — Kjendskab til ham nærer jeg Tvivl derom. Da han nemlig var hos mig efter at have

¹) Provst, Sognepræst i Aale-Tørring Peder Riber (1817—85) var 1. April 1873 kaldet til Raarup.

²) Sognepræst i Ring-Føvling Frants Vilhelm Laurits Øhlenschläger (1817—92) var 22. Februar 1873 kaldet til Sørbymagle-Kirkerup.

³) Hidtilværende personel Kapellan i Vissenbjerg Gyntelberg Abel (1822—94), siden Sognepræst i Ring-Føvling.

beseet Hvorum Præstegaard, hvortil han var kaldet, udtalte han en saadan Modløshed, at jeg fik Medlidenhed med ham og hjalp undskyldende ham til, at han blev fri for at modtage det af ham i Ubesindighed søgte Hvorum-Snæbum Sognekal¹. Men hos en Provst fordrer jeg Mod og Besindighed. Det forekommer mig ogsaa, at han engang har villet være Alterdegn istedenfor Præst; det tyder i saa Fald ikke paa indre Kald til den præstelige Gjer-ning. Fattes der ham selv Følelse deraf, hvorledes vilde han da som Provst kunne styrke Brødrene? Paa den anden Side kan det sidstnævnte Træk tyde paa Beskedenhed og altsaa eo ipso antyde, at han ikke er Grundtvigianer, hvad Nogen af hans Familie (vist ikke Faderen²) skal være. Jeg har hørt ham rose for retsindig Karakter og moralsk Vandel. Den Omstændighed, at han har været Kapellan hos en gammel, erfaren Provst³, kan have været ham en god Provsteskole som det var Welding, der siden blev Stiftsprovst⁴, at han havde været Huuslærer hos den meget dygtige Provst Neergaard, da i Frederiksborg⁵. De seer, kjære Biskop Engelstoft, at jeg har tænkt over Spørgsmaalet uden at komme til noget Resultat. Hjælp mig nu dertil!

En anden Præstemand nær Odense tillader jeg mig ogsaa at spørge Dem om; og det er, fordi jeg om ham — Pastor P. A. Holm i Dalum⁶ — har hørt et Rygte, som meget bedrøver mig, nemlig at han — forpiint af daglige Stridig-

¹) G. Abel var 15. Januar 1871 blevet kaldet til Sognepræst i Hvorum-Snæbum, men havde 15. Februar s. A. faaet kgl. Tilladelse til at betragtes som ikke kaldet hertil.

²) Provst, Sognepræst i Dalum-Sanderum Leonard Abel (1793—1868).

³) Provst, Sognepræst i Vissenbjerg Niels Johnsen Struer (1797—1874).

⁴) Stiftsprovst i Viborg, siden Sognepræst i Brøndby Vester- og Øster, Frederik Peter Welding (1811—94).

⁵) Provst Johan Thomas Neergaard (1794—1877), Slotspræst ved Frederiksborg og Sognepræst i Hillerød-Herlev 1839—50, siden i Fakse.

⁶) Sognepræst i Dalum, siden i Gamtofte, Peter Alberg Holm (1823—92), gift 2° med Anna f. Fenger (1837—1912), en Datter af P. A. Fenger.

heder med sin nye Hustru om Grundtvigianismen — er bleven sindsforvirret og bragt til Hospitalet for Sindssyge ved Vordingborg. Han har vel noget Svagt og Ubestemt ved sin Karakter, men er en begavet og fleersidig dannet Mand med et troende og trofast Hjerte. Det forekommer mig sandsynligt, at han — om end mindre beføiet — har gjort sig svære Selvbefreidelser, fordi han ved at gifte sig igjen har forladt sin første Kjærlighed. Grundtvigianismens Feil og Farlighed har han længe havt Øie for, men han har desuagtet gjerne villet være Ven af Grundtvigianere; hvorfor han har taget sig nær at blive haanlig afviist af dem, naar han nærmede sig dem.

Min Svigersøn Herskind i England har nu atter i Sinde at indgaae Ægteskab¹; hvori jeg godt kan finde mig, — »godt« — ja vel med veemodige Følelser, men dog indrømmende det Berettigede i hans andet Ægteskab og med beføiet Haab om, at det vil blive til Velsignelse for ham og min søde Datterdatter Signe Marie. Hans Brud er en fader- og moderløs engelsk Præstedatter, som skal være meget elskværdig, begavet og christeligsindet. Til næste Maaned er Brylluppet berammet. Længere henad Sommeren agte de at opholde dem paa Gurrehuus, en Eiendom, som han ifjor kjøbte sig men lader bestyre ved en Forvalter.

Min ældste Søn² har nu udtjent som Vikarius i Viby og tager med sin Hustru indtil Videre til mig. Han har noget Haab om at faae Dover-Venge Sognekald her i Stiftet. Jeg havde fortrinsviis anbefalet Pastor Binzer i Dallerup³ dertil; men han er heldigviis nu bleven befordret til et andet Kald. Georg søger ogsaa Svanninge⁴ i Deres Stift.

¹) Skibsreder Fritz Herskind (1831—1907) ægtede siden Sophia f. Blackburne (1839—1930).

²) Georg Brammer (jvfr. S. 174) fik heller ikke Dover-Venge, hvortil kaldtes Jes Mygdal (1819—91).

³) Sognepræst i Dallerup-Laasby Ferdinand Emil Binzer (1817—1903) blev 30. April 1873 forflyttet til Vallekilde-Hørve.

⁴) Heller ikke Svanninge fik Georg Brammer. Hertil kaldtes Sognepræst i Kornum-Løgsted-Løgstor Nicolai Christopher Kall Fogh (1820—88).

Foruden ham og hans Hustru faaer jeg i denne Uge min næstældste Søn¹ i Bispegaarden, indtil han kan erholde en større Gaard istedenfor Dybkjærlund, som han har solgt for 17000 Rdl.

For Deres sidste kjærlige Brev borde jeg have begyndt med en Taksigelse, der kommer sidst. Baade derfor maa jeg gjøre Undskyldning og fordi mit Brev er en saa daarlig Gjengjeld for Deres interessante.

Mine Tanker og min Stemning kjender De, Tidens Fremtoninger vel bedre end jeg. En ny kan jeg dog meddele Dem herfra, nemlig at Bjørnbaks Medarbejder Cand. S. v. Haven² søger om at blive hans Sognepræst i Viby, anbefalet af Sognet: et Prognostikon for hvad der kan ventes, naar Menighederne faae Valgret til Præstekalds Besættelse. — Deus tecum! Vale faveque

t. t.

Brammer.

Provst Ussing i Spentrup (Professorens Broder)³ ligger betænkelig syg af Børnekopper.

49.

Aarhus Bispegaard den 8de Aug. 1873.

Høiærværdige, høistlærde Hr. Biskop Dr. Theol. Engeltoft, Com. af Db. og Dbmand.

Modtag, min høitagede Kollega, min broderlige Medarbejder, min hjertelige Lykønskning til Deres Fødselsdag! Gid den maa begynde et for Dem baade som Huusfader og kirkelig Tilsynsmand glædeligt og velsignet Aar!

¹) Proprietær Henrik Boethius Brammer (1830—90).

²) Cand. theol. Sofus Ferdinand von Haven (1839—1900), siden Sognepræst i Stiftsbjergby-Mørke, der havde været Redaktionssekretær ved Aarhus Amtstidende, kom ikke til Viby, hvortil kaldtes Sognepræst i Kragelund-Funder Carl Emil Gede (1818—98).

³) Provst, Sognepræst i Spentrup, siden i Skjelskør, August Frederik Christian Ussing (1825—97), en Broder til den klassiske Filolog Johan Louis Ussing (1820—1905).

For et Vennebrev, som De tilskrev mig kort efter min Fødselsdag, skulde jeg forlængst have takket Dem; men efter Deres Vennesind og propter communia impedimenta vil De vide at undskylde mig.

Jeg behøvede da ikke at ty til Abel¹ for at faae en Provst til Tyrsting-Vrads Herred, af hvis ældre Præster jeg dog kunde have faaet en brugeligere. Simonsen², som jeg dertil foreslog, var mig personlig ubekjendt, men jeg havde ved Forespørgsel hos Biskop Balslev, fra hvis Stift han kom, og fra Stiftamtmand Regenburg³, som kjendte ham fra Slesvig, faaet meget gode Tanker om ham.

At min Søn Benedict blev Jessens Eftermand som Provst, antager jeg, at man i Provstiet finder at være i sin Orden; thi det er bekjendt, at Jessen (i Tanke om Befordring, ei i Forventning af en pludselig Død,)⁴ havde udseet ham til sin Eftermand; og Naboprovsten Sevel⁵ erklærede, at B. maatte erkjendes at være, hvad man kalder, selvskreven dertil. Jeg troer, at han vil blive en dygtig, nidkjer og besindig Provst; og jeg glæder mig jo som Fader ved hans Forfremmelse; men jeg havde dog hellere seet ham udnævnt til Provst i et andet Stift end i Aarhus. »Hvorfor?« Ikke af Frygt for, at Nogen kan gribe Leiligheden til at beskyldte mig for Nepotisme; thi han har ikke blot indre men ogsaa ydre Qvalifikationer til at fremhæves blandt Distriktets Præster. Heller ikke

¹) Gyntelberg Abel i Ring-Føvling, jvfr. S. 220.

²) Sognepræst i Aale-Tørring, siden i Besser, Provst Peter Andreas Caspar Simonsen (1834—1926). Om denne jvfr. Brammers Udtalelser i Khs. Saml. 6. R. II, 633—4.

³) Biskop i Ribe Carl Frederik Balslev (1805—95). — Stiftamtmand i Skanderborg Theodor August Jes Regenburg (1815—95).

⁴) Benedict Brammer (jvfr. S. 180) var 1. August 1873 blevet Provst for Lysgaard, Hids og Houlbjerg Herreders Provsti efter Sognepræst i Grønbæk-Svostrup Peter Neergaard Jessen (1822—73). Jvfr. om denne Olaf Jessen, Fra Grønbæk Præstegaard S. 37 ff., om hans pludselige Død sst. S. 52 og om B. Brammers Tale ved hans Begravelse S. 53 f.

⁵) Provst for Hjelmlev-Gjern Herreders Provsti, Sognepræst i Frue-ring-Vitved Frederik Jørgen Sevel (1808—75).

som om der var nogen theologisk eller kirkelig Dissents imellem os. Det *er* ikke Tilfældet. Men han er en selvstændig tænkende og bør være en selvstændig handlende Mand ogsaa i Forholdet til mig. For ham kan det blive en Fristelse at give det skarpere end nødvendigt tilkjende, og for mig kan det blive en Fristelse at tage mig en Modsigelse fra hans Læber eller Pen nærmere end fra en anden Provsts.

Min ældste Søn¹ fik da hverken Svanninge eller Horne eller Bogense eller noget af de mange andre Kald, han har søgt. »Vi have Taalmodighed behov«. For Tiden er han paa en Reise i Norge. Under sit ufrivillige Otium kan det være ham interessant og lærerigt at bivaane de kirkelige Møder i Drammen og Christiania. Han er ikke Referenten i »Fædrelandet« om Drammen-Mødet².

Der skal for nærværende Tid være to norske Biskopper, som bruge Søbade ved Helsingør, ligerviis som danske Præster bruge norske Bade. I Lighed med fremmed Mad, der smager bedst, maa fremmed Vand luttre eller styrke bedst. Dersom Normændene blive ved Marienlyst ind i Septbr. Maaned, haaber jeg at gjøre deres Bekjendtskab, da jeg til den Tid agter mig til Gurrehuus, som min Svigersøn Herskind har kjøbt og hvor han i disse Maaneder opholder sig med sin engelske Kone og — Cornelias Datter. Med mere ublandede, med fuldglade Følelser kan De, kjære Biskop Engelstoft, besøge Deres Svigersøn³. Gud bevare Deres Dyrebare, den ældre og den yngre Slægt!

Deres Søn har vel ikke Lyst til at blive Sognepræst i Sønderomme⁴, men higer til sin Faders Stift; quod felix faustumque sit!

¹) Jvfr. S. 222.

²) »Fædrelandet« for 8. August 1873 indeholder en længere Beretning om det store Missionsmøde i Drammen i Juli s. A.

³) Jvfr. S. 168.

⁴) Personel Kapellan i Vissenbjerg Frants Daniel Thorning Engelstoft (1844—1914), siden Sognepræst i Vesterborg-Birket (jvfr. Khs. Saml. 6. R. III, se Registeret), kom ikke til Sønder Omme-Houen, hvortil kaldtes Carl Lorenzen Nissen (1838—93), siden i Rise.

Fra Godseier, hvid Ridder, Estrup¹ kan jeg hilse Dem. Ham var jeg nylig sammen med i Hvilsager Kirke og Præstegaard; det fornøiede mig at see og tale med ham; thi han saae fuldkommen karsk ud og var meget livlig og interessant.

Her begynde Irvingianerne at faae Indpas; de skulle have draget nogle Grundtvigianere til sig; men alle Veie kunne føre til Rom.

Dog — jeg vilde ikke tilskrive Dem et bedrøveligt Brev til Deres Fødselsdag. Lader os blive oplivede og styrkede ved at lægge os Apostelens Ord 2 Tim. 1, 7 paa Hjerte!

Deres stedse hengivne

Brammer.

Biskopperne Balslev og Kierkegaard befinde dem vel. B. overværede i Juli Maaned min Visitats i Grenaa. K. besøgte mig i Løverdags. Om sin Søn² i Vordingborg talede han ikke. Hvorledes har nu P. A. Holm³ det?

Har De seet nogen Bekræftelse eller Gjendrivelse af den mærkelige, fra et tysk Kirkeblad i luthersk Kirketidende optagne, Efterretning, at Peter Skræppenborg havde paa sin Sotteseng frasagt sig Grundtvigianismen⁴?

¹) Politikeren Jacob Brønnum Scavenius Estrup (1825—1913). Hvilsager Kirke i Sønderhald Herred er Sognekirke til Skafføgaard, som Estrup ejede.

²) Biskop Kierkegaards højtbegavede, men hemningsløse Søn, Litteraten Poul Kierkegaard (1842—1915), der 1872 var blevet indlagt paa Oringe Sindssygeanstalt (Carl Weltzer, Peter og Søren Kierkegaard S. 329 ff.).

³) Jvfr. S. 221.

⁴) Lægprædikanten Oluf (Ole) Peter Holm Larsen (Skræppenborg) (1802—73). Den omtalte Efterretning findes i Luthersk Kirketidende, udg. af Gisle Johnsen, 2. R. VIII, 395, der efter en Meddelelse i Luthardt's Kirchenzeitung fortæller, at Skræppenborg paa sit Dødsleje havde bekendt at være kommet tilbage «fra den grundtvigske Vildfarelse».

Aarh. Bispegd. den 24de Jan. 1874.

Guds Fred og Naade, Beskjermelse fra alt Ondt, Vel-signelse over alt Godt tilønsker jeg min kjære, høiærværdige Ven og Embedsbroder paa Fyens Bispestol.

Hvor broget det nye Aar, betragtet kirkeligt og patriotisk, end seer ud, tvivle vi jo dog ikke om Herrens Trofasthed til at holde sine Forjettelser til hvem der er ham tro. Er Frafaldet fra ham stort baade til Høire og til Venstre, er Følelsen af vor Hjælpeløshed uden ham saare dyb i vore Hjerters Inderste, da opfordres vi saa meget eftertrykkeligere til at forene os i vor inderlige Tilslutning til ham, at vi fornyede og bestyrkede ved hans Kraft og gjen-sidigt Sammenhold kunne styrke de Brødre, for hvis Skyld vi ere udsendte som Tilsynsmænd. — Jeg skriver ikke saaledes for at belære eller formane men af Hjertets Drift og i Tillid til broderlig Samstemning.

Ved at eftersee afvigte Aars Kontorsager har min nye Amanuensis (Thomsen¹ er befordret til Hospitalsforstander) savnet Landemodsakter fra Fyens Stift. Selv har jeg intet Exemplar. Maaskee De vil vise mig den Tjeneste at oplyse mig om, hvorledes det vel kan hænge sammen hermed.

Min ældste Søn (Laudabilist fra 1850) agter at søge St. Jørgens². At Eggen er smuk og Præstegaarden nitid, har jeg hørt; men hvorledes er Menigheden? Raader Biskoppen ham til at søge det Embede? Det vilde jeg jo gjerne vide.

At Gude vil disputere for den theologiske Doktorgrad³ og at Monrad stræber at forsvare den fengerske Katechis-

¹) Jvfr. S. 198.

²) St. Jørgens-Sørup var 1874 ledigt efter August Ferdinand Hornemann (1803—78). Hertil udnævntes 27. Marts s. A. Sognepræst i Veflinge Otto Binzer (1823—1905).

³) 1874 vandt Domprovst L. J. M. Gude den theologiske Doktorgrad ved Afhandlingen »Den hellige Nadvere« (2. Del kom 1887).

mus¹, er vel ingen Nyhed for Dem; behagelig er den sidste ikke. Han er som alle Politikere beregnende men selv — som Menneske — uberegnelig.

Gud befalet i alle Maader!

Glæd snart med et Brev

Deres hengivne

Brammer.

51.

Aarh. d. 12te Marts 1874.

Høiærværdige Hr. Biskop Dr. Engelstoft.

Med inderlig Deeltagelse har jeg i Bladene seet, at De, min høitagtede Embedsbroder, ogsaa er bleven min Korsbroder ved atter at miste en elskelig og elsket Datter². Dog — Erindringen om vore Bortkaldtes Elskelighed have vi jo ligesaa lidet mistet som det Haab, vi prise for Menigheden og den med Føie kræver at see Livstegn paa hos os under Prøvelsen, det Haab ved Jesu Christi Opstandelse fra de Døde, til hvilket Gud efter sin store Barmhjertighed haver gjenfødt os. At mine tvende sidste Døttre³, som med mig havde staaet ved deres Moders Sotteseng, henhov i fjerne Lande uden at jeg kunde være hos dem, havde noget særeget Sørge ligt.

Gud styrke Deres Hjerte til at trøste Deres Hustrues! Hvor skjønner man dog just i Bedrøvelsen paa hinandens Kjærlighed! Den Barmhjertighed har Gud viist Dem fremfor alle Deres nuværende Embedsbrødre, at Deres Ungdomshustru⁴ endnu lever med Dem. Han bevare Dem begge i mange velsignede Aar!

¹) 1874 udgav Biskop D. G. Monrad »Om Slaget ved Katekismen«, hvori han forsvarede den af Præsten Peter Andreas Fenger (1799—1878) 1841 ff. leverede Udgave af Luthers lille Katekismus, der den 11. Februar 1874 blev forbudt som afvigende fra den officielle Udgave (Fr. Barfod, Peter Andreas Fenger S. 83—90).

²) Caroline Engelstoft, født 29. April 1854, Klosterfrøken i Vemmetofte, var død 3. Marts 1874.

³) Jvfr. S. 157, 209.

⁴) Bispinde Louise Engelstoft f. Holm (1817—98).

I et i forrige Maaned modtaget Brev, for hvilket jeg først nu takker Dem, anbefalede De Deres gamle Klient til Alterdegneembedet i Aarhus. Han skal være mig velkommen; men det vil være ham fuldkommen saa vigtigt, at han bliver Stiftsprovsten det; thi ham har jeg lovet, at jeg vil tage særdeles Hensyn til hvem han ønsker til Alterdegn, med hvem han fast daglig har Forretninger. Embedet er iøvrigt endnu ikke opslaaet vakant; thi vi (o: Stiftsøvrigheden) have paa Kirkeinspektionens Anmodning gjort en Indstilling til Ministeriet om en Pension af Embedet til Thoresens¹ Enke.

Martensens Protestantisme² har han saa klart og deiligt fremstillet, at jeg haaber, han gjør Proselyter med sit Leilighedsskrift, endskjøndt det ikke direkte lægger an derpaa.

Guds Fred og Trøst over Dem og Deres Huus!

Deres med inderlig Deeltagelse hengivne

Brammer.

52.

Aarhus den 16de November 1876.

Høivelbaarne, høiærværdige Hr. Biskop Dr. Theol. Engelstoft, Com. af Dbr. og Dbmand.

Ret hjertelig ønsker jeg Dem, min høitagtede Embedsbroder, til Lykke med, at De saa karsk og freidig, saa elsket og anerkjendt oplever Deres biskoppelige Embedsjubilæum³. Maatte Deres — efter menneskeligt Skjøn ikke faa — Fremtidsdage vise Dem glædelige Frugter af Deres

¹) Alterdegn i Aarhus Carl Christian Thoresen var død 27. Januar 1874.

²) H. L. Martensen, Katholicisme og Protestantisme. Et Leilighedsskrift. Kbh. 1874. En Anmeldelse af dette Skrift ved Brammer findes i Aarhus Stiftstidende 1874, Nr. 67.

³) Den 16. November 1876 fejrede C. T. Engelstoft sit 25-Aars Bispejubilæum. Jvfr. S. 208.

Arbejder i Kirkens og Videnskabeligheds Tjeneste, medens De trofast paany udsaar god Sæd i Haabet paa Ham, som har al Velsignelses Fylde! Han beskjerme og velsigne Dem ogsaa i Deres Familiekreds! At jeg har en af dennes Medlemmer, Frøken Johanne Eleonore, under min Krumstav¹, knytter mig saa meget nærmere til hendes kjære Fader.

Megen Tak har jeg i længere Tid været Dem skyldig, kjære Biskop Engelstoft, for et tiltænkt Besøg, et interessant Brev og en i hver Henseende smuk Bog². At jeg opsatte at skrive til Dem, indtil jeg kunde lykønske Dem som Jubilar, er en sand Tilstaaelse men ingen tilstrækkelig Undskyldning. Hvad der i høi Grad forøger mine Skrivrier og øder min Tid er den Mængde Pladser, der nu skal besættes i Støvringgaard Kloster³. Jeg faar daglig Besøg i den Anledning ei blot af Supplikanter men af disses Patroner og Patronesser, iligemaade en stor Mængde Breve: Besøg, jeg ikke kan afvise, og Breve, som jeg undertiden maa besvare. Kunde jeg udrette noget Synderligt ved Pladsernes Besættelse, saa vilde det bedre lønne Umagen, at have at gjøre med Indstillingen*. Men Stiftamtmanden biev saa misfornøiet med sidste Besættelse, at han udbrød: »skulle vi ikke frabede os at gjøre Indstilling derom«. Jeg vilde ikke være med til en saadan Demonstration; for Alvor vilde Regenburg⁴ det formodenlig heller ikke.

For Professorinde Henrichsens Datter skal jeg meget gerne interessere mig. Faderen blev Student samme Aar som jeg (det er 56 Aar siden), vi have ligget sammen paa Borchs Collegium og staaet vel ikke i noget nøie, men dog i venskabeligt Forhold. Hovedsagen i dette Anliggende er

¹) 3: i Støvringgaardkloster, jvfr. S. 216.

²) Formentlig Særtrykket af C. T. Engelstofts Afhandling »Den gamle Danske Adelsslægt Brockenhuus« i Historisk Tidsskrift 4. R. IV, 413—536; V, 117—220.

³) Biskoppen over Aarhus Stift er Medlem af Direktionen for Støvringgaards adelige Jomfrukloster, jvfr. S. 216.

⁴) Stiftamtmand i Skanderborg T. A. J. Regenburg, jvfr. S. 224.

imidlertid, at han var en fortjent Skole- og Videnskabsmand, hvis Datter *De* anbefaler¹.

Paa anden Haand erfarer jeg, at Biskop Laub² omtrent er legemlig karsk, men endnu ikke ret kommen tilbage til den sjælelige Klarhed og Rolighed, som stedse forhen var hans elskværdige Særkjende. Flere Sorger ere komne over ham i de sidste Maaneder: en Svigerdatters Død, en Svigersøns Sygdom og en Svogers pludselige Udsigt til at skulle spille Fallit.

Alvorlige Tilskikkelser ere ogsaa komne over min Familie og derved over mig. Den gamle, i mange Aar aandsvækkede, Professor Rosendahls Død³ var vel ikke i og for sig at sørge over; men hans yngste Datter Sofie er inderlig bedrøvet over hans Bortgang, hvorved hendes to Søstre ere henviste til deeltagende Omsorg af Frænder og Venner. Omtrent hele Familien med Undtagelse af min Søn, Sofies Mand, er i trange Kaar. Min Søn Proprietæren har havt en uheldig Høst, maa sælge Kreaturer o. s. v.⁴ Nu — hver Dag har sin Plage for os Alle; men *ængstelige* Dage ere sendte os i denne Tid; thi min Svigerdatter i Aarhus, en Datter af Pastor Graae i Idestrup, ligger farlig syg af Typhus⁵. Jeg har taget Børnene (4) over til mig. Skarlagensfeber raser stærkt imellem Børn i Aarhus.

Stiftsprovst Boesen og hans Hustru ere Begge meget svage og de see sig end mere bedrøvede paa hinanden.

¹) Jakobine Charlotte Henrichsen (1838—75) blev Ekspektantinde i Støvringgaard. Hun var Datter af Rektor ved Odense Katedralskole, Professor, siden Etatsraad, Dr. phil. Rudolph Johannes Frederik Henrichsen (1800—71), der var blevet Student 1818 og havde Plads paa Collegium Mediceum 1824—26.

²) Jvfr. Udtalelser i et Brev af 31. Oktober 1876 fra Biskop Laub selv i Khs. Saml. 6. R. III, 106—7.

³) Tit. Professor Erik Peter Rosendahl (f. 1792), Rektor ved Nykjøbing F. Katedralskole 1837—53, var død 1. November 1876. Hans Datter Sofie var gift med Georg Brammer (jvfr. S. 174).

⁴) Jvfr. S. 223.

⁵) Jvfr. S. 197.

Pastor Schjødte lider af Melancholi, Pastor Lic. Hansen af philanthropisk Polypragmosyne¹.

Da De blev Professor, overvandt De to begavede Konkurrenter, hvem De nu har overlevet og i Kirkehistorien vil overleve². Nu er der en bedrøvelig Mangel paa theologiske Professoræmner. Man er glad ved at gjette paa en og anden Kandidat, som har faaet et godt Laud til Attestats uden iøvrigt at have udmærket sig saasom Levinsen og Bohn³. Kjender De Noget til disse Mænd? Kan De skrive om nogen eventuel Professor, hvad I. Møller⁴ skrev til mig om Dem, at De besad mira docendi dona.

Dersom min Hustru havde levet med mig, kunde vi den 2den i denne Maaned have holdt Guldbryllup. Gid en saadan Frydefest maa være Dem og Deres Hustru bestemt i Odense Bispegaard!

Deres broderlig hengivne

Brammer.

* Det ubehageligste er, at man lægger sig ud med Mange, naar man har Ord for at have en Indflydelse, som man ikke besidder. Det har De vel ogsaa erfaret.

¹) Om Stiftsprovst Boesen se S. 187, 211, om Lic. Th. Hansen S. 211. Andreas Ferdinand Schjødte (1816—87) var 1861—79 residerende Kapellan ved Domkirken i Aarhus (jvfr. mange Udtalelser om ham af Brammer i Khs. Saml. 6. R. II, se Registeret).

²) 1833 havde C. T. Engelstoft konkurreret med senere Stiftsprovst, Lic. theol. P. T. Hald (se S. 193) og senere Sognepræst i Høje Taastrup, Lic. theol. Johannes Ferdinand Fenger (1805—61) om et Professorat i Teologi.

³) Brammers Ytringer gælder aabenbart Vakancen efter Professor C. E. Scharling, der tog sin Afsked 1876 (jvfr. Khs. Saml. 6. R. III, 122, 124). Bohn er utvivlsomt Henning Marinus Emanuel Bohn (1849—1920), siden Sognepræst i Næstved; Levinsen rimeligvis Alfred Sylvester Levinsen (1854—1913), siden Sognepræst i Herredskirke-Lille Løjtøfte. Til Scharlings Eftermand udnævntes 10. Februar 1877 Lic. theol. Hans Valdemar Sthyr (1838—1905), siden Biskop over Fyens Stift.

⁴) Jens Møller (1779—1833), Professor i Teologi fra 1808.